

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**19. YÜZYIL İSTANBULU'NDA İKİNCİ EL EŞYA TİCARETİNİN
MEKÂNI OLARAK BİTPAZARI**

Yüksek Lisans Tezi

BAHADIR BEDRİ DURU

İstanbul, 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**19. YÜZYIL İSTANBULU'NDA İKİNCİ EL EŞYA TİCARETİNİN
MEKÂNİ OLARAK BİTPAZARI**

Yüksek Lisans Tezi

BAHADIR BEDRİ DURU

Danışman: DR. ÖĞR. ÜYESİ GÖKÇEN COŞKUN ALBAYRAK

İstanbul, 2020

ÖZET

19. YÜZYIL İSTANBULU'NDA İKİNCİ EL EŞYA TİCARETİNİN MEKÂNI OLARAK BİTPAZARI

Osmanlı İstanbulu'nda ikinci el eşya ticareti ve onun mekânı olan bitpazarları üzerine yapılmış araştırma sayısı sınırlıdır. Oysa ki Osmanlı toplumunda ikinci el eşya ticareti son derece yoğundu. İkinci el eşya arzını kaçak ya da buluntu mallar ile büyük oranda insanların vefatından sonra arkada bıraktıkları malların yeniden mübadeleye girmesi oluşturmaktaydı. Bu tezdeki ana amaç, ikinci el eşya ticareti organizasyonu için teşkilatlanmış olan bitpazarının kurumsal ve mekânsal yapısını, işleyiş şeklini ve müşteri-esnaf tipolojilerini açığa çıkartarak bitpazarının tarihsel seyrini ele almaktır. Günümüzde artık var olmayan İstanbul Bitpazarı'nın Osmanlı dönemindeki konumu mekânsal anlamda ele alınarak analiz edilmiştir. Bununla birlikte giyim başta olmak üzere her tür ikinci el eşya pazara gelebilmekteydi. Bu emtia çeşitliliği sadece bitpazarı esnafının değil diğer birçok esnaf grubunun da ilgisini çekmiştir. Dolayısıyla bitpazarı esnafının organizasyon yapısı ve diğer esnaf gruplarıyla ilişkileri de ortaya çıkarılmıştır. Son olarak Osmanlı'da ikinci el eşya tüketim kültürünün değişimi 19. yüzyılda dönüşen sosyal ve iktisadi dinamikler üzerinden irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkinci El Eşya Ticareti, Bitpazarı, Esnaf, İstanbul

ABSTRACT

FLEA MARKET IN 19.TH CENTURY ISTANBUL AS A MARKET OF SECOND HAND GOODS

The number of researches on second hand goods trade and its flea markets in Ottoman İstanbul is very limited. Whereas, second hand goods trade was very common in the Ottoman society. The supply of second hand goods consisted of illegal goods or found goods and, to a large extent, the goods left behind after the death of people. The main aim of this thesis is to discuss the institutional and spatial structure of the İstanbul flea market in a historical perspective. The flea market is organized for second-hand goods trade. This study will also reveal how the flea market works and the typologies of the customers and tradesman. The location of the flea market of Ottoman İstanbul, which no longer exist today, is analyzed spatially. A wide range of second hand goods, especially clothing, could come to this flea market. This variety of commodities attracted not only the guild of flea market but also many other trade guilds. Therefore the organizational structure of the flea market artisans and their relationships with other artisan groups was also revealed. Finally, the transformation of second hand goods consumption culture in the Ottoman Empire was examined through the social and economic dynamics of the 19th century.

Keywords: Second Hand Goods Trade, Flea Market, Artisan, İstanbul

ÖNSÖZ

Tüketim ve ticaret tarihi iktisat tarihinin önemli çalışma alanlarından olsa da hak ettiği ilgiyi gördüğü pek söylenemez. İkinci el eşya tüketimi söz konusu olduğunda ise yapılan çalışmaların sayısı daha da azalmaktadır. Oysa ki tarihsel anlamda ikinci el eşyaların anlamı ve toplumsal tüketim içindeki yoğunluğu günümüzden çok daha fazlaydı. Konunun iktisadi özellikleri dışında sosyolojik ve kültürel yanını da düşünürsek bu konu, farklı disiplindeki alanların üzerine çalışma yapabileceği ve keşfedilmeyi bekleyen bir çalışma alanı olarak karşımızda durmaktadır.

Türkçe literatür açısından son derece sınırlı olan böylesine bir konuyu Osmanlı İstanbul'u için öneren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Gökçen Coşkun Albayrak'a tez süreci boyunca desteği, yönlendiriciliği ve bana olan güveninden ötürü teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca yapıcı eleştirileriyle tez ile ilgili olumlu telkinlerde bulunan Dr. Öğr. Üyesi Saim Çağrı Kocakaplan ve Prof. Dr. Hamdi Genç hocalarıma da çok teşekkür ederim. Son olarak bu çalışmanın Osmanlı ve İstanbul'daki ikinci el eşya tüketimi tarihi ile ilgili yapılacak diğer çalışmalara yol gösterici olmasını diliyorum.

Bahadır Bedri Duru

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
ŞEKİL VE TABLO LİSTESİ.....	vii
HARİTA VE FOTOĞRAF LİSTESİ.....	vii
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: BİTPAZARLARININ TARİHSEL KÖKENİ.....	4
1.1- <i>Bitpazarının Tanımı ve Bitpazarı Adının Kökeni</i>	4
1.2- <i>İkinci El Eşya Tüketiminde Değiş Tokuş</i>	7
1.3- <i>İkinci El Eşya Mübadelesinin Dinamikleri</i>	10
2. BÖLÜM: İSTANBUL SURIÇİ BİTPAZARININ MEKÂNSAL KONUMU	16
2.1- <i>Kapalıçarşı ve Çevresi</i>	16
2.1.1- <i>Bitpazarının Konumu</i>	20
2.2- <i>1894 Depremi ve Bitpazarı</i>	26
3. BÖLÜM: BİR KURUM OLARAK BİTPAZARI.....	32
3.1- <i>Osmanlı'da Esnaf Teşkilatı ve Kurumlar</i>	32
3.1.1- <i>Narh Uygulaması</i>	33
3.1.2- <i>Gedik Kurumu</i>	34
3.1.3- <i>Lonca Teşkilatı</i>	35
3.1.4- <i>Dellallık</i>	36

3.2- Bitpazarı Esnafı	38
3.2.1- Oturakçılık ve Koltukçuluk.....	39
3.2.2- Bitpazarı Esnafının Diğer Esnaf Grupları ile İlişkileri.....	42
3.2.3- Esnaflar Arası Çatışmalar	47
3.2.3.1- Bitpazarı ile Saraç Esnafı	49
3.2.3.2- Bitpazarı ile Terzi Esnafı	51
3.2.4- Bitpazarı Esnafı ve Yeniçeriler	53
3.3- Tereke Satışı ve İkinci El Eşyalar	58
3.3.1- İkinci El Eşyalardaki Suistimâller.....	63
3.3.2- Oturakçı Terekeleri.....	64
4. BÖLÜM: BİTPAZARININ İKTİSADİ SOSYOLOJİSİ	69
4.1- Seyyahların gözünden Bitpazarı.....	69
4.2- Bitpazarının Müşteri Tipolojisi.....	75
4.3- İkinci El Mübadelenin Avrupa’da ve Osmanlı’da Dönüşümü	82
SONUÇ	87
KAYNAKÇA	91
EKLER	102

ŞEKİL VE TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil-1: Bitpazarının diğer pazarlar ile ilişkisini gösteren diyagram.....	12
Şekil-2: Charles White'ın Austen Layard ile birlikte hazırladıkları Kapalıçarşı Planı'ndan bir kesit	25
Tablo-1: 1718-1730 yılları arasında Galata Şeriiye Sicilleri'nden oturakçı terekeleri	65

HARİTA VE FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf-1: Kapalıçarşı'nın 1896 yılındaki tamirinde bitpazarı kapısı tarafında çalışmaları gösteren fotoğraf. (EK-2).....	103
Fotoğraf-2: 1868 yılına ait Beyazıt Kulesi'nden çekilmiş panoramik fotoğraf. (EK-3)	104
Fotoğraf-3: Çadırcılar Caddesi'nin Kapalıçarşı Beyazıt kapısı önündeki meydandan çekilmiş fotoğrafı. (EK-4)	105
Fotoğraf-4: 1894 depremi sonrası Çadırcılar Caddesi'ni gösteren bir fotoğraf. (EK-5)	106
Fotoğraf-5: 1894 Depreminden sonra üzeri kapatılmayan Çadırcılar Caddesi'nin Kapalıçarşı'daki konumu (EK-7).....	108
Harita-1: 1812-1813 yıllarında II. Bayezid Suyolu Haritasının bir bölümü. (EK-1) .	102
Harita-2: Charles Edward Goad tarafından 1904 yılında yangın sigortaları için hazırlanan haritaların 14'üncü paftası. (EK-8)	109
Harita-3: Eski alfabe ile yazılmış tarihsiz Kapalıçarşı haritası. Muhtemel tarih 19. yüzyılın son çeyreği. (EK-10)	111

KISALTMALAR

A.DVNSMHHM.d...	:	Bab-1 Asafî Mühimme Defterleri
age.	:	Adı Geçen Eser
A.MKT.MHM.	:	Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı
BEO.	:	Bab-1 Ali Evrak Odası
BKZ	:	Bakınız
C.	:	Cilt
C.BLD.	:	Cevdet Belediye
COA	:	Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
Çev.	:	Çeviren
DH.MKT.	:	Dahiliye Mektubî Kalemî
Der.	:	Derleyen
H.	:	Hicri
HAT.	:	Hatt-ı Hümayun
İ.A.	:	İslam Ansiklopedisi
İ.HUS.	:	İrade-i Hususi
İKS	:	İstanbul Kadı Sicilleri
KK.d.	:	Kâmil Kepeci Defteri
M.	:	Miladi
No.	:	Numara
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfa Sayıları

ŞD.	:	Şurâ-yı Devlet
TS.MA.e	:	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı
v.b.	:	ve benzeri
Y..MTV	:	Yıldız Mütenevvi Maruzat
ZB.	:	Zabtiye

GİRİŞ

Ticaret ya da bir mübadele sürecinin tarihi üç sacayağı üzerinden açıklanabilir. René Sédillot'un *Değiş Tokuştan Süpermarkete* isimli kitabında belirttiği gibi bunlar, ticaret yapılan pazarın yani mekânın tarihi, ticareti yapanların tarihi ve ticarete konu olan malların tarihidir. Buradan yola çıkarak bu tezde Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'un ikinci el eşya mübadelesinin mekânı olarak bitpazarı, bitpazarı esnafı ve müşterileri, ikinci el eşya mübadele süreci ve emtiası incelenecektir. Bu incelemede odaklanılacak yüzyıl 19. yüzyıl olsa da pazarın önceki yüzyıllardan itibaren seyri ve 19. yüzyıldaki değişimi incelenerek bitpazarının kurumsal yapısının ortaya çıkartılması hedeflenmiştir. Buna ek olarak sadece kurumsal yapı değil pazarın mekânsal analizi yapılarak pazarın iktisadi sosyolojisinin değişim süreci de ele alınacaktır.

Bu tezde ikinci el eşya tüketiminin evrensel dinamiklerinin olup olmadığı, Osmanlı bitpazarlarının kurumsal bir pazar olarak görülüp görülemeyeceği, bu yapının 19. yüzyıldaki değişimini etkileyen temel unsurların neler olduğu ve nihayet bitpazarlarının sosyolojik yapısının ne şekilde evrimleştiği gibi sorulara yanıtlar verilmeye çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti'nin kadim şehri İstanbul'daki bitpazarının tarihi ile ilgili Türkçe literatürde şu ana kadar üç kaynak bulunabilmektedir. Birincisi Reşat Ekrem Koçu'nun yarım kalmış Büyük İstanbul Ansiklopedisi'nin "Bitpazarı" maddesidir. İkinci çalışma, tespit edebildiğimiz kadarıyla doğrudan doğruya İstanbul Bitpazarı'nın tarihini ele alan tek kaynak olan 1984 yılında *Folklor ve Etnografya Dergisi*'nde kaleme alınmış Arslan Kaynardağ imzalı makaledir. Üçüncü çalışma ise doğrudan İstanbul Bitpazarı üzerine bir çalışma olmasa da terekeler ve bitpazarı ilişkisini açığa çıkardığı için önem arz eden Fatih Bozkurt'un doktora tezidir. Bu üç Türkçe çalışma dışında İstanbul Bitpazarı'nın tarihi ile ilgili yapılmış bir çalışmaya henüz rastlanılmamıştır.

Bitpazarı, adından da anlaşılacağı üzere aslen bir pazar çeşididir. Bu durumda ikinci el eşya ister değiş tokuş biçimiyle ister ortak bir meta (para) aracılığıyla mübadele edilsin, kullanılmış eşya ticaretinin günümüze değin tarihsel olarak süreklilik arz eden durumunu cazip kılan faktörlerin de ayrıca incelenmesi gerekir. Pazar veya çarşı, yapısı itibarıyla sosyolojiktir. Bir pazarın konu olduğu sosyolojik yapı, bu yapının üzerinde yükseldiği üretim ilişkilerinden bağımsız bir şekilde ele alınamaz. Dolayısıyla bir tarihsel süzgeçten geçirildiğinde toplumsal

dönüşümler ve evrensel değerlerin de etkisi söz konusu olmak durumundadır. Bu nedenle tezin birinci bölümünde bitpazarı adının kökeni, ikinci el eşya tüketiminin iktisadi alt yapısı ve tarihsel anlamda nereye tekabül ettiği, son olarak da ikinci el eşya tüketiminin evrensel dinamikleri, gibi konular incelenecektir.

Bir pazarın konumu, içinde bulunduğu şehrin insanı ve doğasından bağımsız olamayacağı için pazar mekânının biçimlenmesi topografik karakter taşır. Eğer konu çarşı veya pazar gibi dinamik bir yapı ise topografya salt mimari bir analizin ötesine geçerek insan-doğa-mekân üçlüsü temelinde ele alınmak durumundadır. Bu nedenle tezin ikinci bölümünde inceleyeceğimiz gibi bitpazarının İstanbul içindeki konumuna bu perspektifle odaklanılacaktır. Bu bölümde pazarın açık kaldığı süre, şehrin hangi bölgesinde olduğu, pazar mekânının yapısı gibi konulara değinilecektir. Ayrıca pazarın tarihsel süreç içinde geçirdiği değişimlerle birlikte günümüze kadar neden gelemediği sorusuna cevap verilmeye çalışılacaktır. Tüm mekânsal değişimler tarihsel haritalarla desteklenerek incelenecek ve açıklanacaktır.

Tezin üçüncü bölümünde bitpazarının kurumsallığı üzerine odaklanılacaktır. Kurumsal yapı ile kastedilen bürokratik bir kuruluş değildir. İkinci el alım satım süreci ve esnaflarıyla ilgili tüm nizam ve kurallar bütünüdür. Burada kurumsal iktisat yaklaşımıyla kavramsallaşmış bir süreçten bahsedilmektedir. Dolayısıyla sadece iktisadi değil sosyolojik etkileşimler de irdelenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul özelinde süreç irdelenirken tarihsel aralık olarak uzun 19. yüzyıla odaklanılacaktır. Bu dönem kapitalist dönem içindeki bitpazarlarıyla kapitalizm öncesi dönemin ikinci el eşya alım satımı arasındaki iktisadi ve sosyolojik farkları ortaya koyabileceğimiz en iyi dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradaki uzun ifadesi 18. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinin de sürece dahil edildiğini gösterir. Çünkü bu aralıktaki değişimler aynı sürecin parçalarıdır. Bu yüzyıl içinde Osmanlı'nın geçirdiği iktisadi ve idari dönüşüm toplumun tüm kılcal damarlarını etkilediği gibi pazar yapısı başta olmak üzere tüm iktisadi ilişkileri de etkilemiştir. Bu süreç içinde bitpazarının kurumsal yapısının çözülmesi Osmanlı esnaf teşkilatının çözülmesi ile paralel bir şekilde ele alınacaktır.

Alım satım süreci dinamik bir süreçtir. Bu sürecin bir parçası olan esnaf grubunun diğer esnaf gruplarıyla paylaştığı ilişki ağının yapısı ve hangi iktisadi temeller üzerinde yükseldiği

birincil kaynaklarla irdelenerek açıklanacaktır. Bitpazarı esnafını tanımlayan oturmaçılık ve koltukçuluk üzerinde durularak bu iki mesleğin ortak noktaları ve farkları açıklanacaktır. Bunun yanında oturmaçılı ve koltukçu esnafının başta yeniçeriler olmak üzere diğer toplumsal gruplarla olan ilişkilerinin toplumsal ve iktisadi dinamiklerine açıklık getirilmeye çalışılacaktır. Yine bu bölümde bitpazarı esnafı, bir esnaf grubu olarak ele alınacak ve tabii olduğu teşkilat kurumları da incelenecektir. Bölüm sonunda bitpazarı esnafına ait tereke örnekleriyle birlikte tereke defterleri ve ikinci el eşyaların satışı arasındaki ilişki açıklanacaktır.

Dördüncü bölümde ise Osmanlı pazarlarının sosyolojik yapısı baz alınarak ikinci el eşya tüketim mekânlarının müşteri ve satıcı profilleri birincil ve ikincil kaynaklarla desteklenerek açığa çıkarılmaya çalışılacak ve 19. yüzyıl seyyahlarının bitpazarı gözlemleri aktarılacaktır. İkinci el tüketim kültürünün 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar geçirdiği dönüşüm irdelenecek ve bu dönüşümün altındaki iktisadi ve toplumsal nedenlerin neler olabileceği üzerinde durulacaktır.

Bu tez Osmanlı İstanbul'una odaklanmış olsa da ikinci el eşya tüketiminin mekânlarından olan bitpazarlarının, dünyanın her yerinde varlıklarını bugün olduğu gibi tarihte de sürdürdüğü bir gerçekliktir. Bu bağlamda ikinci el eşya tüketiminin özellikle Avrupa tarihindeki örnekleri ortaya konarak, geç ve erken kapitalistleşen ülkeler arasındaki ikinci el eşya tüketiminin farklılıkları açıklanmaya çalışılacak bunun yanında bitpazarı olgusunun tüketim kültüründeki değişimlere paralel bir şekilde yeniden biçimlenip biçimlenmediği sorusuna cevap verilecektir.

1. BÖLÜM- BİTPAZARLARININ TARİHSEL KÖKENİ

Tüketim, maddi, sosyal ve hatta kültürel değişimin tarihsel süreçlerini yansıtabilen önemli bir çalışma alanıdır. Maddi tüketim sadece çeşitli metalara sahip olmak anlamına gelmez aynı zamanda geçmiş deneyimlerin ve pratiklerin yaşantımızda kristalize olması anlamına gelir. Bu nedenle tüketim kavram olarak çok esnektir. İnsanların eski eşyalara olan tutumlarını incelemek eşyaların tarihsel seyrini ele almayı gerektirir. Bu açıdan ikinci el eşyaları incelemek tüketim tarihinin önemli bir sosyal ve kültürel konusudur.¹

İkinci el eşya Türk Dil Kurumu'na göre “*kullanılmış, elden düşme*” anlamına gelmektedir. Yine aynı kuruma göre Bitpazarı da “*eski eşyanın alınıp satıldığı pazar yeri*” dir. Dikkat edilirse sadece satışın değil aynı zamanda alışın da yapıldığı belirtilmektedir. Buradan bitpazarı denildiğinde sadece eski eşya alınabilen pazarlar değil bununla birlikte eski eşyaların satılabildiği pazarlar anlaşılmalıdır. Dolayısıyla ikinci el eşya hem alım hem de satımla yani mübadele terimi ile kullanılmak durumundadır.

Bu bölümde bir pazar biçimi olarak bitpazarlarının diğer pazarlarla olan ilişkisinin yapısı ve bu pazarlar arasında hangi konumda bulunduğu üzerinde durulacaktır. Aynı şekilde ikinci el eşya mübadelesinin ayırt ediciliğinin ne olduğu ve bu tip pazarlara tarihsel anlamda neden ihtiyaç duyulduğu sorularına cevap verilmeye çalışılacaktır. Bitpazarlarının genel bir tanımı yapılarak isminin nereden geldiği açıklanacaktır. Ayrıca ikinci el eşya mübadelesinin hem sosyolojik hem de iktisadi dinamikleri ele alınacaktır.

1.1- Bitpazarının Tanımı ve Bitpazarı Adının Kökeni

Bitpazarı adının isim kökenine inerek bu ismin evrensel mi yoksa yerel bir kökeni olup olmadığının incelenmesi gerekir. Reşad Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'ne göre *Büyük Türk Lügati*'nde Bitpazarı ve pazar esnafı şu şekilde tanımlanır: “*Bat, Arapçada son nihai kat'i manasında; Bat pazarı, müzayede ile eşya satılan yer, bey'i bat mahalli. Avam lisanında Bitpazarı denilir. Bit pazarlı ise; müstamel (kullanılmış) eşya satan esnaftır.*”² Bu lügatte

¹ Jon Stobart, Ilja Van Damme (Der.), **Modernity And The Second-Hand Trade, European Consumption Cultures and Practices 1700-1900**, Jon Stobart and Ilja Van Damme, *Modernity and the Second-Hand Trade: Themes, Topics and Debates*, Palgrave Macmillan, Newyork, 2010, s.2.

² Reşad Ekrem Koçu, “Bitpazarı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul, 1961, s.2826

bahsedilen “bey’i bat” son satış anlamındaki hukuki bir terimdir. Bitpazarıyla doğrudan bir bağı olduğu ansiklopedide kanıtlanmamaktadır. Koçu’nun aktardığına göre Mehmet Zeki Pakalın’ın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri* adlı eserinde bitpazarının “bayat pazarı”ndan geldiği söylene bile bu da kesin olarak kanıtlanmamıştır. Ama “bey’i bat” teriminin bitpazarına nasıl dönüşmüş olabileceğine dair Koçu’nun mantıklı bir açıklaması vardır: “*Bitpazarında müzayedede, esnafın halka mal satışından değil, halkın esnafa mal arzında olur, bu bakımdan bitpazarı tabirinin bat pazarından bozma olduğunu söylemek kolaylaşır. Bir kimse bitpazarına mal getirdiğinde o mala talip olan esnaf birbirinden az farklı fiyat verir. Bu bir nevi arttırma müzayededir. Son haddini bulunca kimse fiyat vermeyince malın satılması gerekir.*”³ “Bit” ile “bat” arasında etkileşim kuran bu tez Koçu’ya aittir. Bitpazarı esnafının sadece satıcı değil aynı zamanda alıcı olduğunu düşünürsek, müzayedede ile satılan kullanılmış bir eşyanın son satış yeri anlamında “bey’i bat” terimini anlamlandırabiliriz. Hukuki bir terim olan “bey’i bat” bu müzayedeler sırasında zamanla bit kelimesine de dönüşmüş olabilir. Birincil kaynaklarda kimi zaman “bitpazarı” kimi zaman “bat pazarı” terimleriyle karşılaşılır, fakat çoğunlukla “bitpazarı” teriminin kullanıldığı görülmüştür. Ama bu, etimolojik anlamda bitpazarını tek başına açıklamaya yeterli değildir.

Bitpazarının yabancı dillerdeki karşılığına bakıldığında hep aynı şeyle karşılaşılır. Örneğin; Fransızca: Marché aux puces; pire pazarı, Yunanca: αγορά ψύλλων (agorá psyllon); pire pazarı, İtalyanca: Mercato delle pulci; pire pazarı, Arapça: سوق البرغوث (suk el barghus); pire pazarı, İngilizce: Flea market; pire pazarı v.b. Bu dillerde kullanılmış mallara bir haşere olan pire ismi verilmişken Türkçede bitpazarındaki bit kelimesinin de bir haşere olarak yorumlanan bit anlamına geldiğini düşünmek gayet olasıdır. Bu pazarın adında neden bir haşere olduğu *Today's Flea Market* dergisinde yer alan bir makalede Bitpazarı adının kökeni “*Paris’te ikinci el eşya satılan pazarlarda ortaya çıkan ve mobilyaları kemiren küçük haşerelerden ileri geldiği*”⁴ şeklinde açıklanır. İkinci el kullanılmış giysilerden bit ve pirelerin nasıl yayılmış olabileceği malumdur. Özellikle hijyen koşullarının bugüne kıyasla çok daha kötü olduğu o dönemlerde bitpazarlarının nasıl sağlıklı bir ortama zemin hazırlayabileceği anlaşılabilir.

³ Koçu, age., s.2827.

⁴ Albert La Farge, **Flea Market Directory**, İnternet bağlantısı: hollisflea.com/flea_market_history.html Erişim Tarihi: 12.12.2019.

Bitpazarlarının hastalık saçtığı belgelerde bulunan örneklerden de anlaşılmaktadır. 1895 tarihli bir evrakta bitpazarı esnafının satmakta olduğu eşyanın o dönemde yaygın olan kuş palazı ve kolera hastalığı taşıyabileceğinden dolayı etütten geçirilerek temizlendikten sonra satılması hususuna dair İstanbul Belediyesi'nin (Şehremaneti) arzından bahsedilmektedir.⁵ Bu bulaşan haşerelerin kolaylıkla üreyebileceği bir merkez olmasından dolayı bitpazarı diğer dillere “pire” şeklinde, Türkçeye ise “bit” şeklinde sirayet etmiş olabilir.⁶ Bu nedenle bu Pazar türünün evrensel bir isimlendirmeye konu olduğu sonucuna varılabilir.

Bitpazarlarının isim kökenleri ile ilgili anlatılan bir başka hikâyede ise 1848 Fransız devrimi sonrası Paris'te barikat yapımına engel olmak amacıyla şehirde geniş bulvarların açılması gündeme gelmiştir. Bu kentsel dönüşüm neticesinde tüccarların ve esnafın tezgahlarını şehir dışına taşımış olmasından kaynaklı oluşan yeni ikinci el pazarına “kaçma pazarı” anlamına gelen Flee Market denmiş ve bu zamanla Flea Market (Bitpazarı) adına dönüşmüş olabileceğinden bahsedilir.⁷ Osmanlı İstanbul'u, Batı şehirlerinin geçirdiği böylesi bir kentsel-sosyolojik değişimi geçirmediğinden Türkçeye bu şekliyle sirayet etmemiş olabilir. Örneğin günümüzde hâlâ Mısır Çarşısı, Kapalıçarşı ve Hanlar Bölgesi gibi eski pazar alanları varlıklarını aynı mekânlarda sürdürmektedir.

Avrupa'da “Bat” ile “Bit” arasındaki ilişkiye benzer bir dönüşüm “Flee” ile “Flea” arasında da gerçekleşmiş olabilir. Anlatılan hikâyelerin ikisi de yüksek ihtimalle doğru: Çünkü, pazar dediğimiz olgu sosyolojik olup toplumsal dönüşümlerle birlikte ilerler. Alım ve satım süreçleri insan ilişkilerinin dinamizmi ile belirlenir. İsimlendirmeler yerel gibi gözükse de yaşanan mübadele süreci ve toplumsal değişimler büyük oranda ortak olduğundan uluslararası bir isimle (pire ve bit pazarı) anılır duruma gelmiştir. Bitpazarlarının konusu olan ikinci el eşya

⁵ COA, Y..MTV 121 19 / H 1312 Z 03.

⁶ Bitpazarlarının korunaksız ve denetimsiz durumları nedeniyle günümüzde bile bu mekânlarda çeşitli hastalıklar yayılabileceğine ilişkin örnekler karşımıza çıkmaktadır. 2015 tarihinde ABD'de binlerce insanda görülen ve Salmonella bakterisinden kaynaklanan bir enfeksiyonun geriye dönük soruşmasında bu bakterinin, ithal edildikten sonra bir bitpazarında satılan yavru bir kurbağanın bir çocuğa satışından sonra yayıldığı tespit edilmiştir. Öyle ki satışın kendisi de aslında yasadışı idi. Yine 2019 yılının sonunda Çin'de bir hayvan pazarında ortaya çıkan Covid19 virüsü de gösteriyor ki pazar alanlarının temizliği toplum sağlığı açısından çok önemlidir. Buna benzer bir durumun 150 yıl önceki sağlık koşulları ortamında filizlenmesi, kullanılmış eşya satan bitpazarlarının devlet tarafından gözetime ve denetlenmeye tabii tutulmasını daha da anlamlı kılmaktadır.

⁷ La Farge, http://www.hollisflea.com/flea_market_history.html Erişim Tarihi:12.12.2019

mübadelesinin kökenleri çok eskiye dayandığından ve isim kökeni hakkında şu ana kadar kapsamlı araştırma yapılmadığından mevcut bilgiler bunlar ile sınırlıdır.

1.2- İkinci El Eşya Tüketiminde Değiş Tokuş

İkinci el eşya mübadelesinin Osmanlı Devleti'nde var olduğu bilinmektedir. Özellikle insanların öldükten sonra geride bıraktıkları mallar değerleriyle birlikte tereke defterlerine yazılarak satışa çıkarılırdı. Her türden ikinci el eşya bitpazarlarında ve seyyar tezgahlarda alıcı bulurdu. Bu sürecin ayrıntılarına geçmeden önce ikinci el alım satımının dinamikleri ve değer biriktirme süreci anlatılacaktır.

Bitpazarındaki satıcı esnafın aynı zamanda alıcı olduğunu göz önünde bulundurarak mübadele edilen metaları aşama aşama incelememiz gerekmektedir. Aynı zamanda alıcılar da satıcı olabildiğinden ötürü hem alıcı tarafından hem de satıcı tarafından mübadele süreci değişken olabilmektedir.

Aracısız bir şekilde gerçekleşen değiş tokuş mübadelesi dışında parasal anlamda iki çeşit mübadeleden bahsedilebilir. Metaların paraya, paraların da tekrar metaya döndüğü basit meta dolaşımı. Bunu Meta-Para-Meta kısaca M-P-M olarak gösterebiliriz. Bir de paranın bir meta aracılığıyla yeniden paraya döndüğü Para-Meta-Para dolaşımı yani P-M-P' vardır. M-P: Satış, P-M: Satın alma gibi her iki dolaşım da karşıt evrelere ayrılırlar. Her iki döngü de aynı karşıt evrelerin bütünüdür ve her iki seferinde de bu bütünlük, taraf olan üç ayrı kimsenin eylemleriyle meydana gelir. Bunlardan biri sadece satar, biri sadece alır, diğeri hem satın alır hem satar.⁸

Bitpazarına eskimiş ceketıyla gelen bir müşteri gözüyle bakalım: Bu kişinin elindeki ceket 30 liraya sattıktan sonra aynı parayla pazarın bir başka tezgahından yine 30 liraya pantolon aldığını varsayalım. Basit meta dolaşımının bir örneği olarak burada aslında ceket-pantolon (M-M) ile mübadele edilmiştir. Para sadece aracıdır. Keza bitpazarlarında yer yer paranın aracılığı ortadan kaldırılarak kullanılmadığı, metaların doğrudan mübadele edildiği de unutulmamalıdır. M-P-M dolaşımında para kesin olarak harcanmış ve kullanım değeri olan bir metaya dönmüştür. Önemli bir başka nokta da paranın bu mübadelede iki kez el değiştirdiğidir.

⁸ Karl Marx, **Kapital**, Yordam Kitap, Mehmet Çelik ve Nail Satlıgan (Çev.), C:1, İstanbul, Kasım 2016, s.152-153.

Bitpazarında tezgâhı olan bir kimsenin gözünden mübadele sürecine bakılacak olursa daha farklı bir dolaşım görülecektir. Tezgâhtarın müşteriden 30 liraya eski bir ceketini aldığını düşünelim: Bu ceket, ütülenip temizlendikten veya eski yerleri yenilendikten sonra metanın mübadele değeri belirli bir emek harcanarak arttırılmış olur. Bu ceketin yenilenmiş haliyle 45 liraya alıcı bulduğunu ve satıldığını varsayalım; bu durumdaki dolaşım ise P-M-P' olur. Burada da meta aracıdır. Tezgâhtar 30 lirayı 45 lira ile değiştirmiş yani para, para ile (P-P') mübadele edilmiştir. Bu döngüde ise iki kez el değiştiren para değil metadır.

Burada Marx'ın da vurguladığı önemli bir nokta var:

“Paranın kendi çıkış noktasına geri dönmesi, metanın alındığından daha pahalıya satılıp satılmamasına bağlı değildir. Bu durum geriye dönen para miktarının büyüklüğünü etkiler. Satın alınmış olan meta tekrar satılır satılmaz, yani P-M-P döngüsü tamamlanır tamamlanmaz, geriye dönüş olayı bitmiş demektir. Demek ki bu paranın sermaye olarak dolaşımı ile paranın sırf para olarak dolaşımı arasındaki açıkça görülen bir farktır.”⁹

M-P-M döngüsünde olan müşteri için ana hedef bir kullanım değerine sahip bir meta elde etmek iken P-M-P' döngüsü içinde olan esnafın ana hedefi metaların mübadele değeri olmalıdır. Döngüdeki ilk para (30 lira) ile son para (45 lira) arasındaki fark (15 lira) üretilen artı değerdir. Basit meta dolaşımında nicelik olarak aynı paraya sahip metalar söz konusu olabilmişken P-M-P' içindeki paraların niceliksel miktarının farklı olmaması anlamsız ve amaçsız görünürdü. Dolayısıyla $P < P'$ olmalıdır ki dolaşımın bir amacı olsun. Bir kez bile değer büyümeye amaç olunca nasıl ki 30 lira 45 lira haline geldi ise 45 lira da büyüme hedefinde olacaktır. Döngü başa saracak ama paranın niceliksel değeri artacaktır. Böylece belli miktarda bir para esnaf için arttırılmak üzere harcanmaz, dolaşıma sokulur. Bu dolaşımın teknik olarak belirli bir sınırı yoktur.¹⁰ Tam burada şöyle bir soru sorulabilir: Bitpazarına gelen müşteri meta elde etmek yerine para kazanma amacı güdemez mi? Evet. Bitpazarının kendine özgü yapısı sebebiyle tezgâhtar ile müşteri arasında net bir ayrım yoktur. Eğer bitpazarına gelen kişi aldığı metayı pazarın bir başka köşesinde daha pahalıya satabiliyorsa o da P-M-P' döngüsü içindedir denilebilir. Ama bunu devamlı kendini arttıracak şekilde yapmaz ise sermaye birikim sürecinden bahsedilemez sadece geçici kazançtan bahsedilebilir.

⁹ Marx, age., s.153.

¹⁰ Marx, age., s.156.

Keynes ise basit meta dolaşımını parasal olmayan ekonomi olarak adlandırır. Parasal olmayan bir ekonominin yani takas ekonomisini yansıtan çevrim süreci M-P-M ile kendini gösterir. Kapitalist piyasa dinamiklerinin olmadığı bu çevrimde para sadece değişim aracıdır ve meta-meta ile değiştirilir. Üretim tüketim amacıyla yapılmaktadır, diğer çevrim olan, P-M-P' paranın para olarak talep edildiğini ve üretimin temel güdüsünün sermaye birikimi olduğunu anlatmaktadır.¹¹ Buradan yola çıkarak meta alımı amacıyla pazara gelen bir müşteri için mübadele parasal değildir fakat satıcıların itkisi ise parasaldır denilebilir. Yine de Osmanlı gibi piyasa öncesi bir ekonomideki hem yeni hem de ikinci el ticaretinin belirleyeni parasal faktörler değildi. Para salt bir değişim aracı olarak kullanılıyordu. Doğrudan ya da açık arttırma usulüyle yapılan satışlarda, satışı yapan esnaf için kazancı alınan meta ile satılan meta arasındaki fiyat farkı oluşturmaktaydı.

Bir meta, fabrikadan ya da üretim atölyesinden çıktığında pazarda satılır satılmaz o malın üretimiyle elde edilen artı değer kristalize olur. Bir malın kullanım değeri metayı alan kişi için tüketildikten sonra yani söz konusu meta ikinci el hale geldikten sonra eğer ki yeniden pazarda mübadeleye girerse artı değer artı değerini üretmiş olur. Ayrıca kullanılmış bir metanın bir bütün olarak pazara gelmeyebileceğini de unutmamak gerekir. Örneğin yıpranmış bir ceket, aynı kumaştan bir pantolon haline getirilerek mübadeleye girebilir. Kumaşın başka bir kullanım değeri olan metaya dönüşümü de artı değer kendini emek yoluyla yeniden üretmesidir. Ya da eskimiş bir elbisenin yenilenmesi ile verilen emek de o metadaki artı değeri arttırır. Fakat ikinci el bir metanın mutlaka yenilenmesi gerekmemektedir. Alınan bir malın doğrudan (eğer talep varsa) daha pahalı bir şekilde satılabileceği de bir gerçektir. Bu ticari yaklaşım ikinci el eşya satan esnaf arasında diğer esnaf ya da zanaat gruplarına göre daha baskın olmalıdır. Çünkü bir metayı üretmeye haiz olmadıklarından talebe göre ya yenileyerek ya da doğrudan satış yapmaları gerekmektedir.

Arz ve talep durumu söz konusu olduğunda müzayedede (açık arttırma) ya da mezat sisteminin de incelenmesi gerekir. Bu satış şeklinin kendi içinde farklı yöntemleri olsa da en genel anlamıyla müzayedeler bir eşyanın en yüksek fiyatı veren kişiye satılma işlemidir. Tüm dünyada kullanılmış eşyaların mezat usulü ile satılması yaygındır. Bu yöntem fiyat artırım

¹¹ Claudio Sardoni, **Unemployment, Recession and Effective Demand, The Contributions of Marx, Keynes and Kalecki**, Edward Elgar Publishing, Massachusetts, 2011, s.46.

yapılarak gerçekleştirilirken talebin durumuna göre fiyatlar indirilmektedir. Bu durumu belirleyen söz konusu eşyaya olan talebin yoğunluğudur.¹² Osmanlı'da da ikinci el eşya satan esnaf, eğer ki ellerindeki mala talep fazla ise mezat yoluyla malı satmaya çalışırdı. Mezat usulü ile satım Osmanlı'daki gibi tavan fiyat uygulamasının olduğu yerlerde bir yere kadar işlevsel olabilmişken bu uygulamanın kaldırılmasından sonra malın piyasa fiyatının oluşması için uygun bir ortam oluşmuştur. Satılacak mala talep az ise fiyat artırımı değil fiyat indirimi gerçekleşirdi.

19. yüzyılın sonundan itibaren günümüze yaklaştıkça kullanılmış mallar, yeni mal satın almaya gücü yetmeyen yoksul tüketicilerin ev içi tüketiminin temelini oluşturmaktadır. Fakat hem Avrupa'da hem de Osmanlı'da kapitalizm öncesinde durum oldukça farklıydı. Tüm sosyal gruplardan tüketiciler çeşitli ikinci el ürünler satın alırlardı. Üst sınıflar da açık artırmalarda veya özel satışlarda bulunabilirdi. Ölen kişilerin ev eşyalarının açık artırmalardaki satışlarında her toplumsal grup bulunabilir, özellikle mobilya, sofra takımı, çarşaf, kumaş, ziynet ve giyim eşyaları v.b. ürünleri satın alma konusunda ilgi gösterirlerdi. Fakat bu yüzyıl içinde dünyada üretim ve dağıtımın genişlemesi ikinci el eşya tüketimine duyulan algıyı olumsuz anlamda değiştirmiştir. Bilim, sağlık ve endüstride modernleşme eski eşyaları şüpheli, sağlam olmayan ve nihayetinde eski moda ve işe yaramaz hale getirmiştir. Bir metayı yeniden tüketebilmek yerine çabuk tüketmek anlayışı yerleşmiş eski ve yeni malın tanımı değişmiştir.¹³

Bahsettiğimiz ikinci el eşya tüketimiyle antika pazarını veya antikacılığı ayırt etmek gerekir. Geçmiş şimdiki zamanla bütünleştiren ve ikisi arasında kültürel bir bağ oluşturan antikacılık modernizmin bir göstergesi olarak görülebilir. Antikaların yüksek fiyatları da onların yansıttıkları kültürel değerden gelir ve başka bir tüketim kulvarında ayrıca incelenmelidir. O sebeple antika eşyalara ve antika pazarlarına bu tezde değinilmemiştir.

1.3- İkinci El Eşya Mübadelesinin Dinamikleri

Bitpazarı, tüketici araştırmacılarının şaşkıncı derecede az ilgi gösterdiği karmaşık bir sosyo-ekonomik kurumdur. Bu pazarların temel belirleyeni ise insanlara hem alıcı hem de satıcı olabilme imkânı vermesidir. Her ne kadar birçok sosyal bilimcinin ilgisini çekse de çok azı

¹² Vijay Krishna, **Auction Theory**, Academic Press, Massachusetts, 2002, s.30.

¹³ Stobart, Damme, age., 2010, s.5.

sistematik olarak iç dinamiklerini ve bitpazarının kültürel önemini araştırmıştır.¹⁴ Osmanlı'da, Avrupa'da ya da Amerika'da bitpazarlarının tarihsel süreç içindeki yolculukları çeşitli toplumsal değişimlerle biçimlenmiştir. Dolayısıyla bu pazar, tüketim kültürünü, ticaret nizamını ve yoksulluk düzeyini yansıtır denebilir. Özellikle kapitalizmle birlikte değişen ticari ve toplumsal ilişkiler ağının bir parçası olarak bu değişimlerden etkilenir.

Bitpazarı, genellikle işlevsel bir anakronizm¹⁵ veya arkaik bir pazar olarak tanımlanır. Kültürel bir varoluş çabası veya modern perakende ortamının çağdaş atası olarak bitpazarı, ciddi bir sorgulama nesnesinden çok bir merak nesnesi ya da ilkel pazar olarak kabul edilir. Ancak, kurumun antik bir geçmişi olsa da bu durum bitpazarlarının çağdaş tezahürlerinin değerlendirilmesini engellememelidir.¹⁶

Sosyolog Robert Maisel, bitpazarları için “anonim pazarlar” tabirini kullanır. Ona göre bu pazarlar kapitalist iktisadi kurumların çatlakları arasında büyüyen, alamet-i farikasının üçüncü kişiler yerine sadece satıcı ve alıcının doğrudan karşı karşıya geldiği pazarlardır. Fakat pazarın asıl cazibesi onun anonim yapısından kaynaklanır.¹⁷

John F. Sherry, ABD bitpazarları için yaptığı araştırmada pazar yapısının niteliğinin tüketici davranışlarını doğrudan etkilediğini belirtir. Bitpazarlarında ise bu etki daha da fazladır. Bu durumu, pazarın akıcı ve değişken yapısının çok geniş olmasından dolayı epifenomenalist (zihinsel olguların tek nedeninin bedensel ve fiziki olgular olduğunu savunan felsefi akım) etki ile açıklar.¹⁸ Bu mekân ve tüketici davranışları arasındaki etkinin sadece ABD pazarlarıyla sınırlı olduğu söylenemez. Evrensel bir yapı olarak kapitalist üretim ilişkilerinin bir ayağı olan serbest ikinci el mübadelesinin sosyolojik temelini baz alırsak aynı etkinin Türkiye ya da geçmişte Osmanlı bitpazarlarında da olduğu söylenebilir.

John F. Sherry, pazarların yapı ve fonksiyonu arasında bitpazarının homojen bir biçimde tüm pazar türlerinin ortasında yer alarak her birinin ortalama alanıyla temas ettiğini

¹⁴ John F. Sherry, Jr., **A Sociocultural Analysis of a Midwestern American Flea Market**, Oxford University Press, Journal of Consumer Research, C.17, S.1, 1990, s.13.

¹⁵ Anakronizm: Bir durumun içinde bulunduğu zaman dilimiyle uyumsuz olması. Zaman bozumu.

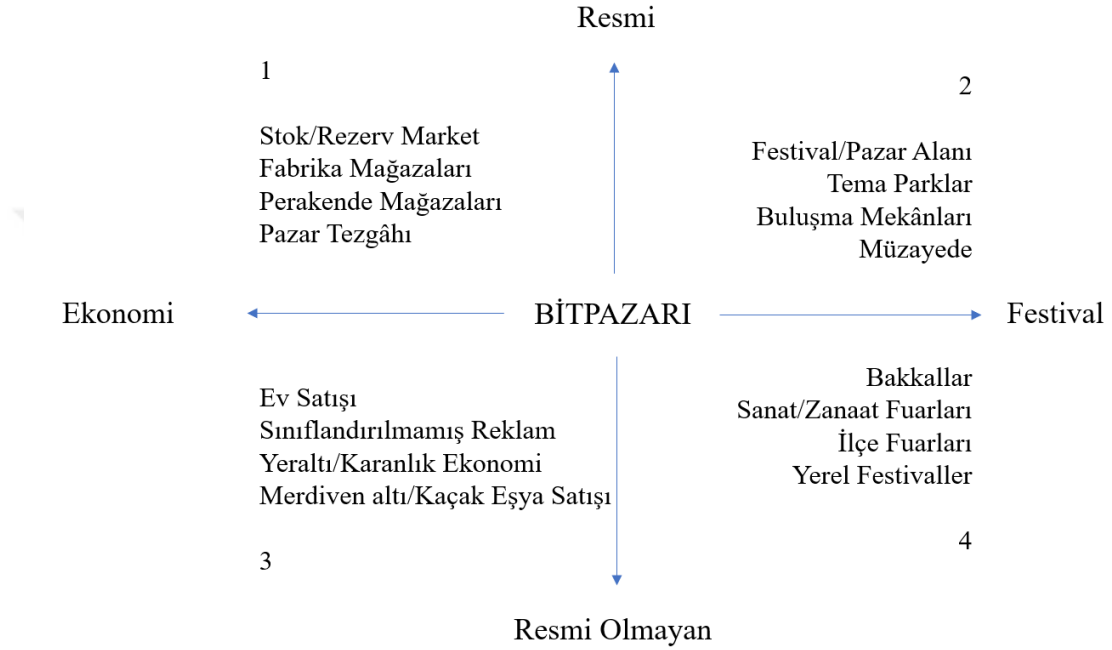
¹⁶ Sherry Jr., age., s.13.

¹⁷ Robert Maisel, **The Flea Market as an Action Scene**, Journal of Contemporary Ethnography, C.2, S.4, 1974, s.489

¹⁸ Sherry Jr., age., s.14.

belirtmektedir. Dikey doğrultuda Bitpazarı, yapısı bakımından hem resmî hem de değildir. Ya da ne resmî ne de yasadışıdır denebilir. Ya da yarı resmi yarı kaçak şekillerin hepsinin bir bileşkesi olarak ifade edilebilir. (BKZ. Şekil-1)

Şekil-1: Bitpazarının Diğer Pazarlar ile İlişisini Gösteren Diyagram

Kaynak: John F. Sherry, Jr., *A Sociocultural Analysis of a Midwestern American Flea Market*, Oxford University Press, Journal of Consumer Research, Vol. 17, No. 1, 1990 s.16.

Yatak ekseninde ise fonksiyonel bir çeşitlilik vardır. Bu eksen de benzer şekilde zıt olabilir: Ekonomik bir fonksiyon, akılcılık ve fayda kavramıyla tanımlanırken festival¹⁹ (şenlikli) fonksiyon ise, doğal bir biçimde hazcılıkla ve deneysellikle tanımlanmaktadır.²⁰ Bitpazarının enformel ve resmî mübadelenin bir birleşeni olduğu, sonraki bölümde inceleyeceğimiz Dersaadet Bitpazarı için de söylenebilir. Hem mekânsal olarak hem de esnaf

¹⁹ Festival ya da şenlikli pazar, pazarın mekânsal olarak eğlence temalı olması anlamına gelir. Satış yapılan festivaller, sirk ve eğlence parkları, çeşitli fuar ve panayırılar buna örnek gösterilebilir. Bu tip pazarlarda baskın olan itki hazcı tüketim kültürüdür.

²⁰ Sherry, Jr., age., s.16.

tipolojisi anlamında Dersaadet Bitpazarı, legal ve legal olmayan alanlar barındırmaktaydı. Bu ikili yapının zeminini işte bu resmî ve gayri resmî mübadelenin bir birleşimi oluşturmaktadır.

Bitpazarlarında bulunan, tarihî nesneleri en saf hâliyle görme ve tanıma imkânı (karşınıza çıkan bir savaş miğferi, hemen yanında başka bir kıtadan bir madalya veya 60'lı yılların renkli plastik bir ev eşyası) aynı mekânda yan yana elde edilmektedir.²¹ Benzer şekilde kaset çalarları, CD çalar, walkman ve ipods gibi farklı dönemlere ait aletler nesneler de yan yana bulunabilir.²² Bu pazarlar müzik tarihi için küçük bir müzeye dönüşebilir. Ticaret tarihi araştırmaları için dahi bir saha çalışması olabilirler. Bunlar festival durumunun en net hâlidir. Çünkü bu metaların mübadelesi ihtiyaç ötesi hazcılıkla zemin bulur. Bu, tarihe merak ya da koleksiyon hissiyatıyla belirlenebilir.²³

Kapitalizm için hedonist ve şenlikli tüketim kültürünün Osmanlı'ya yansımalarına bakacak olursak, Yavuz Köse özellikle alt sınıf Müslümanlar arasında, yüksek kesimin Batı tipindeki tüketim alışkanlıklarına bir tepki başladığından bahsetmektedir. Sadece bu kesim değil, Batı eğitimi almış memurlar da hedonist tüketime karşı tepki geliştirirken yabancı malların tüketilmesine karşı çıkmaktaydılar.²⁴ Toplumsal değişim nedeniyle statükolarını kaybetme korkusu yaşayan muhafazakâr ideoloji zaten bu değişim korkusundan beslenmekteydi. Özellikle sanayi devriminin yarattığı kitlesel üretim ve tüketimle birlikte bu devrimin yarattığı evrensel değerlere duyulan korku bu tepkinin ana kaynağıydı.²⁵ Quataert, 19. yüzyıldaki kılık kıyafet değişimine karşı Müslüman ve gayri müslim esnafın kendilerini ayrı bir grup olarak ortaya koyma gayreti içinde olduklarını söyler. Bu bağlamda fes yerine kendi özel başlıklarını kullanan çok sayıda insan vardı. Bunun yanında toplumun üst tabakalarında yer alanlar, şatafatlı ve gösterişli kıyafetler içinde kendi itibar ve servetlerinin

²¹ Ayşegül Ö. Poroy, **Bitpazarları Zamansız Mekânlar**, Hacettepe Üniversitesi, Sanatta Yeterlik Sanat Eseri Çalışma Raporu, Ankara, 2012, s.ii.

²² Gary M. Wessel, **Sperm in The Reproduction Flea Market**, Molecular Reproduction Development, C.81, S.4, Nisan 2014, s.1

²³ Tüketme güdüsünü tetikleyici durumlar için verilebilecek bir başka örnek ise son derece işlevsel ve sağlam bir cep telefonunu daha gelişmiş bir versiyonu çıktı diye değiştirme isteği olabilir. Tüketicinin kendini yeniden üretmesinin altındaki psikolojik, sosyolojik ve iktisadi dürtüler davranışsal iktisadın alanına girmektedir.

²⁴ Yavuz Köse, **Dersaadet'te Tüketim**, Tevfik Turan (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s.391.

²⁵ Gökhan Atılğan, E. Atilla Aytekin (Der.), **Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler, Ömür Birler, Muhafazakârlık**, Yordam Kitap, İstanbul, 2014, s.326.

sergilemekteydiler.²⁶ Yeni tüketim alışkanlıklarına yönelik bu muhafazakâr ve sınıfsal tepkiler olmuş olsa da Osmanlı'da kapitalistleşme süreci içinde zamanla tüketim kültürünün değiştiği açıktır.

Osmanlı'da hem gösteriş hem keyif için tüketimle ilgili Boyar ve Fleet, ahşap evlerin yanma ihtimalinden dolayı İstanbul haklının zenginliklerini ev ve mobilya ile sergilemediklerinden bahseder. Fakat bu durum belirli bir toplumsal kesimin gösteriş için tüketmediği anlamına gelmemekteydi. Osmanlılar ev ve mobilya yerine giyim ve mücevherlere yönelmişti.²⁷ Zenginlik ve itibar simgesi olan kılık kıyafete verilen önemin, özellikle ikinci el kılık kıyafet üzerinde bir yansımalarının olması beklenmelidir. Osmanlı için sanayi öncesi genel tüketim eğilimleri, Avrupa'daki bazı ülkelere²⁸ benzer bir şekilde kılık kıyafeti bir sosyal statü veya toplumsal konumun gözetilmesi (Yahudi, Hristiyan ve Müslümanların ayrı ayrı giyinmesi) gibi noktalar tarafından biçimlenmiştir. Fakat bu durumun sanayi devriminin kitlesel üretimiyle yavaş yavaş ortadan kalkması bitpazarlarında yapılan alışverişin sadece tüketim nedenini değiştirerek onu şenlikli hale getirmemiş, bu pazarların emtia çeşitliliğinde de değişime neden olmuştur.

Belçika'da bitpazarları ile ilgili saha araştırması yapmış olan Ayşegül Poroy, alışverişin çok doğal bir ihtiyaç olmaktan çıkarak artık günümüzde yenilikler ve süratli değişimin peşinde koşturulan bir olgu haline geldiğini söyler. İnsanın bulunduğu ruh halinden ve bağlı olduğu zamandan kaçışları eski objelerde ve pazarlarda aramaya başlamıştır. İnsanların bu çok değişkenli ortamda, bildiği ve denediği, hatırladığı ve belki güvendiği eskiye yönelmesine sebep olmaktadır. Bu hissi verebilecek mekân şehirlerde bitpazarı adıyla anılan eskici mekânlarıdır. Artık bu mekânlar, eski, kullanılmayan eşyaların bulunduğu yer olmaktan çıkarak, zamana tutunma, bellek tazeleme ve geçmişi eski eşyalarla hatırlama olanağı sağlayan mekânlar olmuştur. Bitpazarları ikinci el eşyaların satış yeri olduğu için, fiyatlama konusu

²⁶ Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, Ayşe Berktaş (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s.222.

²⁷ Ebru Boyar, Kate Fleet, **Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, Serpil Çağlayan (Çev.), İstanbul, 2017, s.191-192.

²⁸ Burada geç kapitalistleşmiş bir ülke olarak Osmanlı ile yine göreceli olarak geç kapitalistleşen İsveç'in benzeştiği görülmektedir.

satıcının tecrübeleri ve ortamın arz talep durumlarına göre belirlenir. Ona göre bu esneklik, ilave iletişime imkân tanıyan yönüyle bitpazarlarını daha insancıl ve sıcak kılmaktadır.²⁹

20. yüzyılın başından itibaren esnaf teşkilatlarının kapitalist üretim ilişkileri içinde eriyerek yok olmasıyla giderek kurumsal kimliğini yitiren ve değişen bitpazarları değersizlikle ölçülmeye başlanmıştır. Oysaki önceki çağlar için hem işlevsel olması bakımından hem de toplumsal üretime yaptığı katkı bakımından bitpazarları çok daha önemli idi. Elbette bu pre-kapitalist dönem için geçerli olmuştur. Günümüze yaklaştıkça özellikle İkinci dünya savaşı sonrası değişen tüketim alışkanlıklarımız ise bu değersizleşme algısını pekiştirmiştir. 60'lı yıllardaki bir gazete sayfasında tarihi Beyazıt Meydanı'nın bitpazarı tarafından işgal edilişinden yakınılmaktadır. (BKZ. EK-9) Meydanın işlevsiz kılınması ve kaçakçı tezgahlarla dolmasına "İstanbul'un yüzkarası meydanı" şeklinde tepki verilmesi, bitpazarlarının pazarların en değersiz ve lümpeni olduğu algısının toplumda o dönemde de ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir. Fakat yapılan bu haberde çok önemli bir detay atlanmıştır. O detay ise bu tezde çok net olarak ortaya koyulacağı üzere Beyazıt semtinin tarihsel olarak İstanbul Bitpazarı'na yüz yıllar boyunca ev sahipliği yaptığı gerçeğidir.

²⁹ Ayşegül Ö. Poroy, **Bitpazarları Zamansız Mekânlar**, Hacettepe Üniversitesi, Sanatta Yeterlik Sanat Eseri Çalışma Raporu, Ankara, 2012, s.15.

2.BÖLÜM- İSTANBUL BİTPAZARININ MEKÂNSAL KONUMU

Bu tezde bitpazarı denildiğinde aksi belirtilmedikçe İmparatorluk başkentinin bitpazarı kastedilmektedir. Arşiv kayıtlarından ve seyyahların aktarımlarından, Kapalıçarşı'da geniş bir çeperi kapsayan bitpazarı ve pazar esnafının kullandıkları hanların olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Suriçi'ndeki Kapalıçarşı'da bulunan merkez bitpazarının günümüzde artık var olmamasından dolayı adı geçen pazarın hem şehir ölçeğinde hem de çarşı içindeki konumu önem kazanmaktadır. Bu bölümde çarşının eteklerinde konumlanmış olarak tanıtılan eski Kapalıçarşı Bitpazarı'nın³⁰ çarşının neresinde, hangi amaçla ve biçimle konumlandığı açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1-Kapalıçarşı ve Çevresi

Surların çevrelediği İstanbul (Dersaadet), Bayrampaşa deresi ya da Roma dönemindeki ismiyle Lykos deresi (bugünkü Vatan Caddesi) tarafından bir vadi ile ayrılmıştır. Derenin kuzeyinde kalan kısım Sarayburnu'ndan Batı'ya doğru giderek artan sıra sıra tepelerden ve bu tepelerin birbirinden ayrıldığı vadilerden oluşur.³¹ Bu engebeli yapı şehrin iâşesi açısından limanları önemli kılmaktaydı. Haliç'in girişinde yer alan liman, dışarıdan gelecek iâşeye doğrudan bağlı olan İstanbul'da, şehrin ekonomik yaşamında belki de en önemli yeri işgal etmektedir. Dolayısıyla İstanbul'un refah ve zenginliği limanlarına yanaşan gemilerinden gelmekteydi.³² Bundan dolayı şehirdeki çarşıların limana göre konumları o çarşılar için önem arz etmektedir denilebilir.

Ayasofya ve Beyazıt Meydanı arasında kentin yüz yılarca ana eksenini oluşturmuş olan Mese Yolu (bugünkü Divanyolu Caddesi) ile liman arasında kalan bölgeye ise Hanlar Bölgesi denir. Bu bölgeyi başkent ticaret merkezi durumuna getiren büyük çarşılar Divanyolu ile liman arasında yer almaktadır.³³ Bu dönemde İstanbul'da iki deniz gümrüğü vardı. Ülke

³⁰ Sidney Wade, *In Istanbul*, New England Review, Middlebury College Publications, C.20, S.3, 1999, s.90.

³¹ Semavi Eyice, *Tarih Boyunca İstanbul*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2010, s.36-37.

³² Ebru Boyar, Kate Fleet, age., s.173.

³³ Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 1998, s.5.

içinden getirilen mallar Eminönü'nden, dışarıdan getirilenler mallar ise Galata gümrüğünden şehre girerdi.³⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'un iktisadi hayatının ve ticaretinin en yoğun şekilde yaşandığı Kapalıçarşı'yı da içine alan Hanlar Bölgesi'nin vaziyeti işte genel olarak bu şekildedir.³⁵ Şehrin iâşesine önem verilmesi ticari faaliyetin konumunu da önemli kılmıştır. Şehirde Kapalıçarşı dışında liman ve gümrükler ile toptancıların bulunduğu Haliç kıyıları da ticaretin yoğunlaştığı yerlerdi.³⁶ Kapalıçarşı bölgesinin, konumu itibarıyla Haliç Limanı'na yakın olması ve yedi tepe üzerine kurulduğundan engebeli olan Suriçi İstanbulu'nun görece eğimi daha az olan bir alanına tekabül etmesi, kolay ulaşım ve yaya elverişliliğine olanak sağlamaktadır.³⁷ Topografyanın yarattığı bu fırsat, bölgenin ticarete uygunluğu için tarihsel bir zemin oluşturmaktadır. Bu bağlamda İstanbul Kapalıçarşısı'nın mekânsal konumunun Haliç Limanı'na inen yamaç ile Mese Yolu arasında kalan bölgede olması tesadüf değildir. Bu topografik karakter Doğu Roma döneminden beri şehrin biçimlenişini belirlemiştir.³⁸ Böylelikle Osmanlılar bu pragmatik durumun yarattığı iktisadi alanı eski uygarlıktan bir nevi devralarak geliştirmiş ve kullanmaya devam etmişlerdir.³⁹

İslam kentlerinin karakteristik özelliklerinden biri binalardan bağımsız açık ve geniş meydan yapısının bulunmamasıdır. Onun yerine toplanma alanları merkez camii ve bu camiye çevreleyen hamam, medrese yanında geniş han ve pazarlar gibi geniş ticaret alanlarıdır. İnsanların buralarda yoğunlaşması İslam şehirlerinde bu bölgelerin meydan özelliği kazanmasına sebep olmuştur.⁴⁰

İstanbul'da bu geniş ticaret alanının kalbi ise 19. yüzyılda Çarşığı Kebir olarak adlandırılan Kapalıçarşı idi. Kapalıçarşı'nın çekirdeği ise Cevahir Bedesteni'ydı. Değerli

³⁴ Cosimo Comidas de Carbognano, **18. Yüzyılın Sonunda İstanbul**, Eren Yayıncılık, Erendiz Özbayoğlu (Çev.), İstanbul, 1993, s.66.

³⁵ Ahmet Tabakoğlu, **İstanbul Esnaf Tarihi**, Basılmamış Ders Notları, s.17.

³⁶ Eunjeong Yi, **17. Yüzyıl İstanbulu'nda Lonca Dinamikleri**, Barış Zeren (Çev.), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.27.

³⁷ Müge Özkan Özbek, **İstanbul Hanlar Bölgesi'nde Doğal Yaya Hareketliliğinin Morfolojik Bir Yöntem Olan Mekân Dizimi ile İncelenmesi**, Marmara Coğrafya Dergisi, S.37, Ocak 2018, s.187.

³⁸ Gülşen Gülmez, **"Kapalıçarşı Geleneği ve İstanbul Kapalıçarşısı'nın Mekânsal Analizi"**, MSGSÜ 2014-01 Nolu Bilimsel Araştırma Projesi Sonuç Raporu, 2016, s.4.

³⁹ Mustafa Cezar, **Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1985, s.76.

⁴⁰ Fernand Braudel, **Akdeniz Mekân ve Tarih**, Necati Erkurt (Çev.), Metis Yayınları, 1.Basım, İstanbul, 1990, s.102.

malların satıldığı bu bedestenin çevresinde Kapalıçarşı'daki diğer pazarlar konumlanmıştı.⁴¹ Başkentin çeşitli çarşıları yalnızca gıda maddelerini satanları bir araya getirmemektedirler. Buralarda aynı zamanda, sıklıkla kullanılmış eşya ve elbise satanlar da bulunmaktadır. Bu durum halkın büyük kısmının satın alma gücünün azlığını göstermeye eğilimlidir. Bazı çarşılar ise çok uzmanlaşmıştır ve aynı kategoriden ürünlerin (Mısır Çarşısı baharat pazarı) zanaatkar ve satıcılarını biraraya getirmektedir.⁴² Osmanlı döneminde çarşı içinde ve dışında kurulan pazarların bir kısmı dâimî pazar iken, bir kısmı da her hafta belli bir günde ve belli bir yerde kurulan semt pazarı niteliğindeydi. Bitpazarı, Atpazarı, Tavukpazarı, Balıkpazarı ve Esirpazarı gibi pazarlar sürekli kurulu, sabit pazarlardı.⁴³ Yine bu pazarlar isimlerini, satılan metadan almaktaydılar. Ayrıca o sokak ya da mahallenin aynı isimle anılması nedeniyle İstanbul'da adını esnaf gruplarından alan semtler (Vezneciler v.b.) de vardır.⁴⁴ Kapalıçarşı içindeki Bitpazarı da müstâmel (kullanılmış) ikinci el eşya satılan daimî açık bir pazardı.

Bir çekirdek bedesten çevresinde kümelenmiş dükkânlardan ve hanlardan oluşan sokakların zamanla belirli bir bütünlük içine girmesi ile yerleşke görünümü alan Kapalıçarşı,⁴⁵ ise o dönemde sadece büyük bir alışveriş merkezi değil, aynı zamanda ikinci el eşya çarşısının da bulunduğu bir nevi spot mağazası işlevi de görmekteydi. Bitpazarı içinde büyük bir bölümü kaplayan kumaşlar, kente kumaş getiren toptancı tüccarları tarafından önceden belirlenmiş hanlarda (Bodrum Hanı) depolanırdı. Aksi takdirde cezası vardı. Kumaş tüccarları mal taksimini bu handan yapardı. Kebe gibi yünlü ve daha kalın olan kumaşlar ise Kilis Hanı'nda dağıtılırdı. Kullanılmış kumaşlar ise çoğunlukla Yolgeçen Hanı'nda bulunurdu.⁴⁶

İmparatorluk başkentinde şehrin her türlü ihtiyacını karşılayacak çarşı, han, bedesten, kapan, dükkân gibi yapılar sultanların kurdurduğu vakıflara tabi olup onlara kira bedeli öderlerdi. Fetih'ten sonra şehrin imarında en büyük pay II. Mehmet'in kurdurduğu vakıflara

⁴¹ Kenan Mortan, Önder Küçükerman, **Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2011, s.182.

⁴² Robert Mantran, **17. yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, Mehmet Kılıçbay (Çev.), Enver Özcan, Cilt:2, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, s.64.

⁴³ Tabakoğlu, age., s.175.

⁴⁴ Ahmet Tabakoğlu, **İstanbul'un İktisadi ve İctimai Tarihi-1 Genel**, Basılmamış Ders Notları, Marmara Üniversitesi, s.124.

⁴⁵ Semavi Eyice, "Büyük Çarşı", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 6, 1992, s.509.

⁴⁶ Mantran, age., 1990, s.73.

aitti. Ayasofya için oluşturulan evkaf, tıpkı Doğu Roma döneminde olduğu gibi İstanbul'un en önemli vakıfları arasında yer almıştır.⁴⁷

Bedesten ve Kapalıçarşı ile ilgili Fatih vakfiyelerinde yer alan bilgilerden belirli esnaf gruplarının bedestene tabi olduğu, bedestenin de II. Mehmet'in kurdurduğu Ayasofya vakfına ait olduğu anlaşılmaktadır. Vakıflar mali ve özerk kurumlar olarak şehirlerdeki ticari hayatın alt yapısını oluşturdular. Bedesten çevresindeki sokaklarda var olan dükkânların mülkiyetleri de vakıflara ait idi.⁴⁸ Fatih Vakfiyelerinden kullanılmış eşyaların satıldığı bitpazarının, Kapalıçarşı'nın bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi, 17. yüzyılda Bedesten'e bağlı pazar yerlerindeki birçok esnaf grubu arasında 400 dükkân, 700 nefer olarak kaydettiği bitpazarı esnaflığını da saymaktadır.⁴⁹ Ayasofya Evkafına ait toplamda 2.836 dükkân vardı.⁵⁰

İnciciyan'a göre 18. yüzyılda Bedesten'in dört kapısı önünde yapılan açık arttırma (mezar) yerlerine göre şu isimlerle adlandırılmıştır: 1) Kuyumcular Kapısı'nın önünde altın gümüş ve kıymetli taşlarla süslü ziynet eşyası mezar edilir. 2) Oturakçılar Kapısı birincinin karşısındadır ve burada hazır elbise ve kullanılmış elbise mezar edilir. 3) Kitapçılar Kapısı'nın önünde her türlü kitap mezada çıkartılır. 4) Dolancılar Kapısı, hususi suretle yapılmış hazır elbise mezar edilir idi.⁵¹ Fakat bu kapıların isimlerinin bir yüz yıl önce daha farklı adlandırıldığını Evliya Çelebi'den öğrenilen şekliyle; Bedesten kapıları: Kuzey Sahaflar Kapısı, Batı Takyeciler Kapısı, Güney Gazazlar Kapısı, Doğu Kuyumcular Kapısı.⁵² İnciciyan'ın Oturakçı olarak bahsettiği Bedesten kapısını Evliya Çelebi kendi döneminde Takyeciler olarak isimlendiriyor. Kuyumcular ve Sahaflar değişmezken, Gazazlar (Bezazlar) Kapısı, Dolancılar Kapısına dönüyor. Ama bu kapının önünde mezar yapılan malların değişmediği görülüyor; hazır elbise ve kumaş. Yüz yıl süren bu süreç içinde isim değişiklikleri çarşının birçok yerinde kendini gösteriyor. Bitpazarı ve Bitpazarı Kapısı'nın da zaman içinde isim değişikliklerinden nasiplendiği görülmektedir.

⁴⁷ Mehmet Akif Aydın, Coşkun Yılmaz, **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Kültür A.Ş. Yayınları, 2015, İstanbul, s.112-113.

⁴⁸ Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, Ağustos 2017, s.491.

⁴⁹ Çelik Gülersoy, **Kapalıçarşı'nın Romanı**, İstanbul Kitaplığı Ltd. yayını, İstanbul, 1979, s.28.

⁵⁰ Ulviye Baş, **Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002, s.246.

⁵¹ P. Ç. İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, Hrand D. Andreasyan (Çev.), İstanbul Fethi Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1956, s.36

⁵² Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (der.) **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Yapı Kredi Yayınları, 1.kitap, C.2, 6.baskı, İstanbul, 2011, s.617.

2.1.1-Bitpazarının Konumu

Fernand Braudel'e göre her şehir aynı zamanda bir pazar alanıdır. Özellikle İstanbul gibi yoğun ticari kentlerdeki gündelik hayat kentin haftalık ya da günlük pazarlarındaki ticari ilişkilerden beslenir. İstanbul özelinde Kapalıçarşı, kent içinde bir başka kent görünümündedir.⁵³

Kapalıçarşı'nın biçimlenişi yüzyıllar içinde gerçekleşmiştir. II. Mehmet ile Osmanlılara geçen şehrin başkent yapılabilmesi için hızlı bir şekilde imar ve şenlendirme faaliyetine girişildi. Bu kapsamda şehrin iktisadi hayatına yön verecek merkezi bir çarşı ve bedesten kurma fikri bizzat II. Mehmet döneminde atılmıştır.⁵⁴ Cevahir Bedesteni ve onun çevresinde oluşan çarşı sokaklarının yangınlar sebebiyle zaman içinde üzerlerinin kapatılması ile kapalı bir çarşı görünümüne kavuşan Çarşı-yı Kebir (Kapalıçarşı), Osmanlı iktisadi yaşamı ile şehir kurgusunun en güzel temsillerinden bir tanesini oluşturmuştur.

Robert Mantran, Kapalıçarşı'nın bütünü içinde 3000 ve hanlarda da 1000'den fazla dükkân olduğunu ifade eder. Bunlar İstanbul'daki tüm dükkânların onda birini meydana getirmektedirler; demek ki buradaki ticari yoğunlaşma çok büyüktür. Bu yoğunlaşma ürün çeşitliliğini de gösterir. Hele büyük çarşının hemen yakınlarında Bitpazarı'nın, Sahaflar Çarşısı'nın ve çeşitli yiyecek pazarlarının yer aldığı hatırlanacak olursa, satış yerleri eski bedesten (Cevahir Bedesteni) olan değerli mallar da dahil edildiğinde, İstanbul'da bulunabilecek hemen hemen tüm malların bu çarşıda satıldığı anlaşılabacaktır.⁵⁵ Bunun dışında olabilecek tüm esnaf grupları bir aradaydı. Bu esnaf tipleri arasında seyyar satıcılar, dükkân sahibi perakendeciler, toptancılar, lojistik sağlayan hamallar... v.b. kent manzarasını oluşturmaktaydı.⁵⁶

Kapalıçarşı'nın kalbinin attığı yer olan ve her türlü mücevheratın satıldığı Cevahir Bedesteni sadece alım satımın yapıldığı yer olmayıp, üst bürokrasiye mensup kişilerin ve

⁵³ Fernand Braudel, **Maddi Uygarlık Gündelik Hayatın Yapıları**, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), İmge Kitabevi, 2.Baskı, İstanbul, s.453 ve 459.

⁵⁴ Eyice, age., 1992, s.509.

⁵⁵ Robert Mantran, **XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat**, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1991, s.116.

⁵⁶ Braudel, age., s.472.

tüccarların mallarını belirli bir bedel karşılığında saklayabildikleri bir işlev de görmüştür.⁵⁷ Bütün kuyumcular bir yanda; bütün bez, şerit, kumaş tüccarlarının başka bir yanda bulunduğu görülür. Aynı şekilde kitapçılar, silah, at koşum takımları satıcıları (saraçlar v.b.) bir aradadır.⁵⁸ Bir nevi günümüz banka kasaları gibi de işleyen bedestenlerden uzaklaştıkça satılan malların maddi değerleri küçülmektedir. Bedestenin çevresinde tefeciliğin de yapıldığı esir pazarı ve bitpazarı da bu şekilde yani bedestene uzak bir şekilde konumlanmıştır.⁵⁹

Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse II. Mehmet döneminin sonlarına doğru ipek kumaş ticaretinin yapılması amacıyla kurulan sandal bedesteni ile iki bedestenli bir çarşı olan bu büyük çarşıda İslam kentlerinin çarşı-pazar modeline uygun bir şekilde bedestenlerden uzaklaştıkça satılan malların değersizleşmesi durumu gözlemlenir.⁶⁰ Kapalıçarşı içindeki önemli çarşılardan biri olan kullanılmış giyim eşyalarının satıldığı bitpazarı ise böylelikle merkez bedestenden en uzak köşe olan çarşının en batı tarafına kurulmuştur.

Böylesi bir meta hiyerarşisine neden ihtiyaç duyulduğu cevaplanması gereken bir sorudur. Osmanlı'nın çarşı sistemi o günün iktisadi koşulları ile belirlenirken Sanayi Devrimi ile başlayan modern kapitalist üretim ağı devletin çarşı sistemini de etkilemiştir. Maurice Cerasi 19. yüzyıldaki modern sekülerleşme eğiliminin çarşı üzerinde yarattığı etkiyi açıklarken çarşı içindeki kadim düzenin özelliklerinden şöyle bahsediyor:

*“Çarşı, bir üretim ve ekonomik değer alışverişi strüktüründen fazlasıdır. O, esnafın başkahraman olduğu kent kültürü bağlamında, bir sentez potasında, kültürel ifadesini bulan, tutarlı bir bütündür. Kapitalizm öncesine ait bir model olarak, burada ekonomik değerleri ve faktörleri, kültürel olanından ayırt etmek, umutsuz bir çabadır.”*⁶¹

Alman coğrafyacı Eugen Wirth Osmanlı pazarlarıyla ilgili yaptığı tespitlerden birinde şöyle der:

“Çarşıdaki tek tek yerleşimler, konumlarına bağlı olarak farklı biçimlerde değerlendirilir. Bu arada çarşının tek tek bölümlerinin değerliği sık sık, mekânsal düzen

⁵⁷ Mortan, Küçükerman, age., s.156.

⁵⁸ Cosimo Comidas de Carbognano, **18. Yüzyılın Sonunda İstanbul**, Erendiz Özbayoğlu (Çev.), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.66.

⁵⁹ Mortan, Küçükerman, age., s.182.

⁶⁰ Mortan, Küçükerman, age., s.154.

⁶¹ Mortan, Küçükerman, age., s.108.

olarak merkez-çevre dizilişindeki sıralarına bağlıdır. Bu diziliş ancak nadiren belirgin bir biçimde merkez camiye yöneliktir, buna karşılık yerleşimlerin farklılaşması üzerinde can alıcı rolü yaya akışının gücü ve yönü oynar. Çarşıdaki mekân düzeni bunun sonucu olarak herhalde, daha çok ekonomik kuvvetlerin bir sonucudur. Fakat periferideki bazı planlayıcı ve düzenleyici kurumlar tarafından da belirlenir, örneğin koku, gürültü veya yangın tehlikesi bakımından sorunlu iş kollarında olduğu gibi.”⁶²

Kapitalizm öncesi üretim yapısına sahip olan bir iktisadi sistem içinde kültürel olanın baskın gelmesi çarşyı, kendi ideolojik mantığı içinde biçimlendiriyor. Osmanlı İmparatorluğu gibi merkezî bir bürokrasi etrafında vergi toplama ve bu vergi gelirlerini kullanma işini karşılıklılık ve yeniden dağıtım ilkeleri ile yapan bir pre-kapitalist devletin⁶³ ticaret, zanaat ve şehir kurgusunun merkezî olan çarşı içinde de bu hiyerarşiye ve kültürel ortama uygun bir yapılanmaya gitmiş olması şaşırtıcı değildir. Bir piyasa toplumunda ekonominin kurumları piyasa mekanizmasının gerekliliklerine göre düzenlenirken, kapitalizm öncesi bir toplumda kurallar şehir zanaatının kadîm gelenekleriyle lonca, cami ve kırsal alının etkileşimiyle belirlenmekteydi.⁶⁴ Böylece çarşı içinde mübadele ve ticaret kendine has bir kültür ve nizam altında biçimlenmiştir.

Kapalıçarşı, birçok batılı seyyah tarafından da analiz edilerek betimlenmiştir. 19. yüzyıl ortalarında İstanbul’a gelen İngiliz seyyah Charles White burada üç yıl kalmıştır. *Three Years Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844* adlı üç ciltlik kitabında Kapalıçarşı’yı ayrıntılı bir şekilde tarif ederek buradaki bitpazarının iki bölümden oluştuğunu, ilk bölümdeki kullanılmış eşyaların (kürk, kumaş, şal ve elbise) gayet güzel olduğunu, fakat dışarıdaki bitpazarında oldukça eski kirli kıyafetlerin satıldığını ifade etmektedir.⁶⁵

Bitpazarını anlatırken White, bu pazarda kullanılmış kumaş ve elbiselerin satıldığını, satanların da emekli yeniçeriler ile saray müstahdemleri olduğunu kaydediyor.⁶⁶ Görüldüğü üzere bitpazarı esnafı olan oturakçı dükkânları ile gösterilen yer, getirisi dışarıdaki bitpazarına göre daha fazla olması muhtemel olan emekliye ayrılmış bürokratların geçimlerini sağladığı

⁶² Köse, age., s.51.

⁶³ Ayşe Buğra, *İktisatçılar ve İnsanlar*, 10.Baskı, İstanbul, 2015, İletişim Yayınları, s.52.

⁶⁴ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, Ayşe Buğra (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.249.

⁶⁵ Charles White, *Three Years Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844*, C.3, 1846, s.56-57.

⁶⁶ Halil İncelik, *İstanbul’un İncisi Bedesten*, Hazırlayan: Mustafa Özel, *İktisat ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s.131.

alandır. Bir diğer ifadeyle ikinci el eşya alışverişinin (bey'ü şira) mekânı olan bitpazarının merkez bölümüdür.

Oturakçıların yani bitpazarı esnafının terekelerinden onların bulundukları dükkânların konumunu bulabilmekteyiz. Örneğin, oturakçı Mustafa Ağa'nın dükkânının yeri Şeriye Sicilleri'nde şöyle tarif ediliyor: "*Mahmiye-i mezbûrede çarşı-yı kebirde Bitpazarı sûkında vaki' oturakçı dükkânı...*"⁶⁷ Bu durumda oturakçı dükkânlarının olduğu yerlerin bitpazarı olduğu ve Kapalıçarşı'nın batısında yer aldığı iyice açıklığa kavuşmaktadır.

Görüldüğü üzere, bitpazarı içinde dahi daha köhne olan eşyaların satış yeri farklıdır. Peki White "dışarıdaki bitpazarı" ile neyi kastetmektedir? Bunu anlamak için 19. yüzyıl içinde çizilmiş olan en eski ayrıntılı haritalardan birine müracaat edilmesi gerekmektedir.

II. Beyazıt su yollarının yeniden çizimi için yapılmış olan ve 1812-1813 yıllarına tarihlenen haritanın bir bölümü Kapalıçarşı ve Beyazıt Meydanı'nı ayrıntılı olarak göstermektedir.⁶⁸ Harita, cadde ve sokakları isimlendirmemiş fakat dükkân ve ticaret merkezlerini isimlendirmiştir.⁶⁹

Haritada numaralandırılmış yerleri şöyle sıralayabiliriz: 147- Parmakkapı; bu kapılar çarşının dışına açılan, çarşı hinterlandının bittiğini gösteren kapılardır. 187- Bitpazarı. 173- Cevahir Bedesteni. 213- Beyazıt Camii. 216- Oturakçı dükkânları; bu bölge, o dönem üzeri kapalı olan ve çarşı içinde bulunan bugünün Çadırcılar Caddesi'dir. 219- Hakkaklar; bugünkü Sahaflar Çarşısı'nın olduğu alandır. 227- Eski saray; Bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin merkez yerleşkesi alanıdır.

Görüldüğü üzere bitpazarı, çarşının içinden çok Beyazıt yönüne açılan kapının önündeki meydanın içindedir. Bu alan White'ın dışarıdaki bitpazarı (pazarın ikinci bölümü) dediği alan olmalıdır. Bitpazarının çarşı içindeki görelî olarak daha kaliteli kullanılmış eşyaların satıldığı bölümü ise haritada 216 numara ile gösterilmiş olan oturakçı dükkânlarıdır. Ayrıca Eugen Wirth'in bahsettiği "yaya akışının gücü ve yönünün" Bitpazarının bu noktada

⁶⁷ Fatih Bozkurt, **Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Doktora tezi, Ağustos 2011, s.157.

⁶⁸ M.Kazım Çeçen, **II. Bayezid Suyolu Haritaları**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi- İSKİ, İstanbul 1997, s.12. BKZ EK1'de bulunan harita.

⁶⁹ Çeçen, age., s.24.

konumlanışında belirleyici olduğu çıkarsaması yapılabilir. Çarşının Doğu-Batı yönlü ana aksını oluşturan Kalpakçılar Caddesi'nin Beyazıt girişinde bitpazarının kurulması bu pazarın içinden geçen insan sirkülasyonunu fazlasıyla arttırmış olmalıdır.

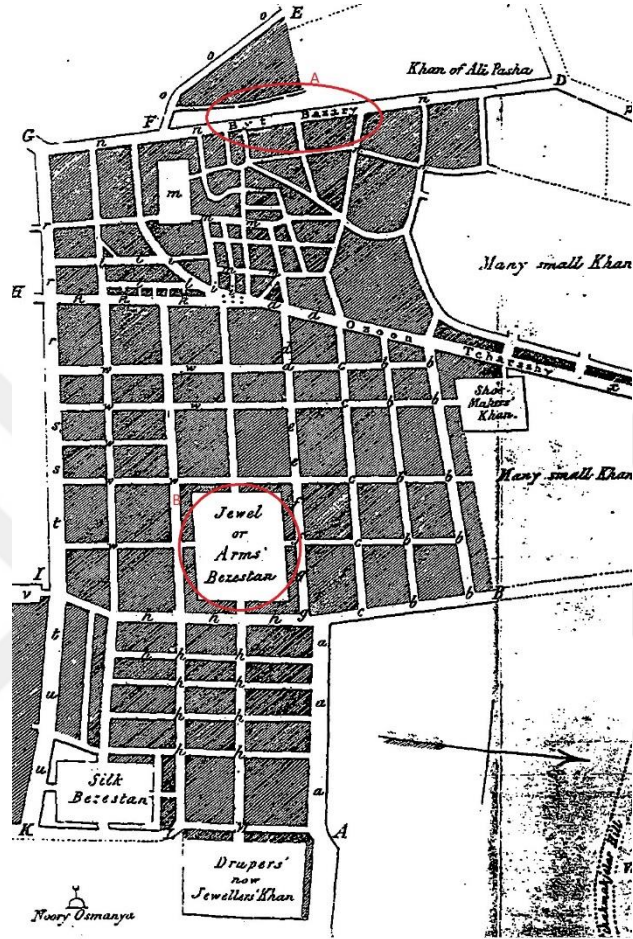
EK-1'de bahsedilen haritada bitpazarı olarak gösterilen yerin çarşının giriş meydanında kaçak malların satıldığı koltukçu esnafının bulunduğu alan olduğu sonucuna varılabilir. Oturakçılar da ikinci el eşya satsalar bile bunu resmiyete dökerek yapıyorlardı. Fakat görüldüğü üzere koltukçular kaçak köhne eşyaları sattıklarından tezgâhları çarşının dışına taşmıştır. Tüm bunlardan hem koltukçuların hem de oturakçıların bulunduğu bütün alanın bitpazarı olarak adlandırıldığı sonucuna varılabilir.

Bitpazarının konumunu en net şekilde Charles White'ın seyahatnamesinde Kapalıçarşı'nın o dönemki ayrıntılı planında görebiliyoruz. Şekil-2'de görülen bu planda oturakçı dükkânlarının bulunduğu Çadircılar Caddesi'nin bitpazarı olarak gösterildiğini görülebilir.⁷⁰

Böylelikle EK-1'de bahsedilen haritada bitpazarı ve oturakçı dükkânları ayrı olarak gösterilmiş olsa da ikisi birden bitpazarının bütünü oluşturdukları muhakkak. Bu ayrımın ise White'ın bahsettiği pazarın, satılan malların kalitesi bakımından ikiye bölünmüşlüğünden ileri geldiği anlaşılabilir.

⁷⁰ BKZ., Şekil-2.

Şekil-2: Charles White'ın Austen Layard ile Birlikte Hazırladıkları Kapalıçarşı Planından Bir Kesit

Kaynak: Charles White, “Three Years Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844”, Aktaran: Elif Süreyya Genç, CHARLES WHITE VE “İSTANBUL’DA ÜÇ YIL 1844’DE TÜRKLERİN ADETLERİ”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, s.95-96.

(Harita üzerindeki işaretlemeler bu tezin yazarına aittir. A: Bitpazarı B: Cevahir Bedesteni)

Yukarıda 19. yüzyıl ortalarındaki Kapalıçarşı planında da görüldüğü üzere bedestenin Batı yönüne (Beyazıt) doğru, uç noktasında (Byt Baxiry şeklinde yazılmış) bitpazarı yer alıyor. Dikkat edilirse bitpazarının bulunduğu sokak (günümüzün Çadırcılar Caddesi) EK-1’deki su yolları haritasında 216 numaralı yerdir. Burada Kapalıçarşı’nın bir parçası halindedir ve çarşı o dönem şu an olduğundan daha düz ve dikdörtgene benzer bir biçime sahiptir. Bu durum ise

krokinin çarşıya fazlasıyla zarar veren ve belirli bölgelerinin yıkılmasıyla sonuçlanan 1894 depreminden önce çizilmesinden kaynaklanmaktadır.

2.2-1894 Depremi ve Bitpazarı

Kapalıçarşı, tarih boyunca birçok yangın ve deprem görmüştür.⁷¹ Bu bölge ilk büyük yangını 1546 yılında, ikincisini ise 1588 yılında yaşadı. Bu yangınların her ikisinde de bitpazarı ve bedestenler zarar görmüştür.⁷² 1618 yılında bitpazarı yine yanmıştır.⁷³ 19. yüzyılda ise çarşığı en çok etkileyen doğal afet, İstanbul il sınırları içinde 474 kişinin ölümüne, 482 kişinin yaralanmasına, 387 dayanıklı yapı ve 1087 ev, 299 dükkânın büyük ölçüde hasar görmesine yolaçan 10 temmuz 1894 tarihli depremdir.⁷⁴ Bu depremle beraber Kapalıçarşı'nın belirli bölümleri çökmüştür.⁷⁵ Bu bölümlerden bazıları Ticaret ve Nafia Nazırı Mahmud Celaleddin Paşa'nın girişimleri ile onarılsa da çöken kimi sokakların üzerleri açık bırakılmak durumunda kalmıştır.⁷⁶ Depremden önceki durumu (BKZ EK-3)'te de görülen ve o döneme kadar üzeri kapalı olan Bitpazarı Sokağı, Çadırcılar Caddesi adıyla üstü açık bir caddeye dönüştürülmüştür.⁷⁷

Gülersoy 1894 depreminden sonra çarşının Beyazıt cihetindeki değişimi şöyle anlatıyor:

*“1894 depreminden sonra, Beyazıt tarafındaki Bitpazarı (Çadırcılar Caddesi) üzerindeki iki ucundaki kapılar kaldırılmış, bu cadde ile beraber Camili Han ve Ali Paşa Han, Kapalıçarşı dışında kalmıştır. Bu yönde Lütfullah, sonradan kapatılan Hacı Memiş, Yorgancılar ve Fesçiler Kapıları açılmıştır. Bu yönde bugün kullanılan Bodrum Han kapısı bu kapılarla ortak yapısal özellik göstermez. Bu kapılar daha yakın tarihte açılmış olmalıdır.”*⁷⁸

Depremi sadece bitpazarına verdiği hasar tutanaklarda şöyle idi:

⁷¹ Mortan, Küçükerman, age., s.184.

⁷² Cezar, age., s.150.

⁷³ Gülersoy, age., s.10.

⁷⁴ Hamiyet Sezer, **1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme**, Ankara Üniversitesi, s.172.

⁷⁵ BKZ, EK 2.

⁷⁶ Wolfgang Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, Ülker Sayın (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s.348.

⁷⁷ Wiener, age., s.348. Ayrıca Çadırcılar Caddesi'nin deprem sonrası görüntüsü için BKZ, Ek-5.

⁷⁸ Gülersoy, age., s.3.

*“Bitpazarı çarşısının Yağhane tarafının tehlikeli bir biçimde yarıldığı; Misafirhane-yi askeri dairesi avlusu arasında bulunan duvarın harap bir halde olduğu; Bitpazarı kapısının yıkıldığı; Bitpazarının lağıyla Çadircılar Sokağı’nın genişletilmesi hususu...”*⁷⁹

1894 depremiyle çarşı, esaslı bir tamir geçirirken bitpazarı sokağının yıkıldıktan sonra açık bırakılması çarşayı küçültmüştür. Sadece söz konusu sokak değil, bazı hanlar da çarşı dışında bırakılmıştır.⁸⁰ Ayrıca deprem öncesinde iç kapı durumunda olan dua pazarı, bitpazarı, yorgancılar ve koltukçular kapıları çarşının dışına açılan kapılar haline geldi.⁸¹

Oturakçılar Sokağı yani bugünkü adıyla Çadircılar Caddesi’nin çökmesiyle birlikte en çok zararı gören kesimlerden biri bitpazarı ve onun esnafı idi. Depremden sonraki birkaç aya ait birincil kayıtlarda hasara dair durum net bir şekilde görülmektedir. Örneğin, depremden dokuz gün sonra kaleme alınmış bir belgede koltukçu esnafı geçici olarak Sultanahmet Camii avlusunda sergi açmak istemektedir. Depremden dolayı satış yerlerini kaybeden bitpazarı esnafı belediyeden geçici olarak kendilerine yeni mekânlar tahsis etmesini istemiştir.⁸² Belediye de buna karşılık Sultanahmet Camii önünde bir yer göstermiştir.⁸³

Bitpazarı tarih boyunca geçirdiği depremler ve yangınlardan başka tehlikeler de barındırmıştır. Bunlar arasında salgın hastalıklara davetiye çıkarma tehlikesi de vardır. 19. yüzyılın başında İstanbul’a gelen François Pouqueville bitpazarını, çarşının çok renkli ama bir o kadar da az değerli ve sevimsiz bölümü olarak tanımlamıştır. Devamında ise Beyazıt tarafındaki sokaklarda yer alan giyilmiş elbise satışının, bulaşıcı hastalıkların hızlı yayılma nedenlerinden biri olduğunu belirtmiştir.⁸⁴ 1893-1894 Kolera salgını⁸⁵ sırasında Kolera mikrobu bulunması sebebiyle İstanbul’daki bitpazarında satılan eşyalar ile ilgili olarak bir takım sıhhi tedbirler alınmış olması bu durumu doğrular niteliktedir.⁸⁶

⁷⁹ Sema Küçükalioglu Özkılıç, **1894 Depremi ve İstanbul**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.527.

⁸⁰ Cezar, age., s.148.

⁸¹ Gülersoy, age., s.12.

⁸² COA, İ..HUS 27/71, (H) 1312 M 15.

⁸³ Deprem sonrası esnafın durumu ile ilgili belgeler için bakınız: COA, BEO. 443/33214, 1312 M 21 – Y..MTV. 121/19, 1312 Z 03.

⁸⁴ Gülersoy, age., s.36.

⁸⁵ Mesut Ayar, **Osmanlı Devleti’nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Bölümü, Doktora tezi, İstanbul, 2005, s.112.

⁸⁶ COA, A.}MKT.MHM. 594 27 / (H) 1311 L 26.

Görüldüğü gibi bitpazarının tam konumunu vermek ve bitpazarının sadece Çadırcılar Caddesi ile sınırlı olduğunu söylemek zordur. Bitpazarı bir cihet (taraf, yön, istikamet) olarak tanımlanmaktadır. Kesin olan ise bitpazarının çarşının Beyazıt yönü olan en Batı tarafında olduğudur. (BKZ. EK-10) Dolayısıyla Çadırcılar Caddesi tek başına ikinci el eşyalarının satıldığı pazarın tamamını kapsamamaktadır. Fakat büyük bir bölümünü kapsadığı ve su yolları haritasında da gösterildiği gibi çarşının dışına taşıdığı söylenebilir.

Kapalıçarşı'daki sokakların tarihsel olarak hep aynı kalmadığı haritalardan anlaşılmaktadır. Bitpazarı da topografik olarak birtakım değişiklikler geçirmiştir. Yukarıda da bahsedildiği üzere Sultan II. Beyazıt su yolu haritasında bitpazarı çarşının Beyazıt'a açılan kapısının önündeki alan olarak gösterilmektedir. Haritaya göre bitpazarı açık bir alanda bulunmaktadır.⁸⁷ Günümüzde ise Kapalıçarşı yönetimi tarafından hazırlanan haritaya göre bitpazarı sokağı Çadırcılar Caddesi'ne açılan Fesçiler Kapısı'ndaki sokak olarak gösterilmektedir.⁸⁸ Tabakoğlu, Kapalıçarşı'daki Bodrum Han'ın konumundan bahsederken, “*Yorgancılar Kapısı ile Çadırcılar Caddesi ve Bitpazarı Sokağının çevrelediği adadadır.*”⁸⁹ demektedir. Bu konum Kapalıçarşı'nın günümüz haritasında bitpazarı olarak gösterilen yere tekabül etmektedir. Fakat bugün Kapalıçarşı'ya gidildiğinde bitpazarı olarak gösterilen sokağın Fesçiler Sokağı olduğu, kapının da Fesçiler Kapısı olduğu görülmektedir. Herhangi bir bitpazarı ibaresi görülememektedir. Yine Tabakoğlu Bodrum Han'ından bahsederken, “*Hanın girişi Bitpazarı Sokağı tarafındadır.*”⁹⁰ demektedir. Fakat Gülmez, Kapalıçarşı araştırma raporunda Bodrum Han için, “*Fesçiler Caddesi üzerinden girilen han, dışarıya Kapalıçarşı'nın 10 numaralı Bodrum Han kapısı ile bağlanır.*”⁹¹ ibaresini düşmektedir.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde ise “Bitpazarı” maddesi önce pazarın tanımını yapar ardından da mekânı; “*Bitpazarları, taşınabilir her türlü eski eşyanın, daha çok eski ev ve giyim eşyasının alınıp satıldığı yerlerdir. Her büyük şehirde bitpazarları bulunmakla birlikte, İstanbul bitpazarları, bunlar içinde de Kapalıçarşı'nın Fesçiler Kapısı'ndan girilince karşılaşılan ve eski giyim eşyası alım satımı yapılan, sağlı sollu dükkânlardan oluşan bitpazarı*

⁸⁷ Gönül Güreşsever Cantay, **Mercan Ağa Camii Külliyesi ve Kapalıçarşı**, Restorasyon dergisi, Sanat tarihi raporu, s.60.

⁸⁸ http://kapalicarsi.com.tr/tr/?page_id=20 Erişim Tarihi: 16.11.2019.

⁸⁹ Tabakoğlu, age., BDN, s.240.

⁹⁰ Tabakoğlu, age., BDN, s.240.

⁹¹ Gülmez, age., s.52.

ünliydi.”⁹² ifadeleri ile tasvir eder. Burada Fesciler Kapısı diye tabir edilen yerin, 20.yüzyılın ortalarında Bitpazarı olarak adlandırılrsa da, 19. yüzyılda çok daha geniş bir alanı kapsadığını belirtmek gerek. Osmanlı esnaf teşkilatlarının 19. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte kurumsal kimliklerini yitirmeleri ve ikinci el eşya tüketiminin var olan iktisadi değişimlerden etkilenmesi gibi niteliksel değişimler Bitpazarını da etkilemiştir. Kapalıçarşı Bitpazarı, Fesciler Kapısı üstündeki ismi ile anılmış olsa da 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra Beyazıt Cami avlusuna taşıdığı ve sadece kullanılmış elbise değil her türlü ev eşyasının satıldığı bir spot mağazası görünümüne kavuştuğu biliniyor.⁹³ Fesciler Kapısı 1950’lerde bile *Bitpazarı Kapısı* olarak adlandırılmaktadır. Bu bilgiye dair bir gazete kupürü için BKZ. EK-6.

Bu ikircikli durum zamanla isimlerin değişmesinden kaynaklanmaktadır. Çarşı yönetimi tarihsel olarak bitpazarı bölgesinin içinde bulunmasından dolayı böyle bir adlandırma yapmış olabilir. Ama net olarak bildiğimiz çarşının Beyazıt tarafının tarihsel olarak Bitpazarı bölgesi şeklinde adlandırıldığıdır.

Bunun dışında Mustafa Cezar, Rüstem Paşa’nın İstanbul’da iki kervansarayından birinin bitpazarında bulunduğundan, kapısının Yağlıkçılar Sokağı’na açıldığından ve adının Kebeciler Han olduğundan bahsetmektedir.⁹⁴ Bu hanın bugünkü bilinen adı Ali Paşa veya Cebeci Han’dır.

Fransız fotoğrafçı Pierre de Gigord arşivinden alınmış 1868 yılında Beyazıt Yangın Kulesi’nden çekilmiş panoramik bir fotoğrafta, Kapalıçarşı’yı ve Beyazıt Camii’ni içine alan kesit görülmektedir. (BKZ EK-3) Fotoğrafın çekildiği tarihte henüz bugünkü adıyla Beyazıt Devlet Kütüphanesi binası (Maarif Nezareti Merkez Kütüphanesi) inşa edilmemiş olduğundan, Çadırcılar Caddesi yukarıdan görülmektedir. Üzerinin kapalı olduğu açıkça ortadadır. Bu cadde, bugünkü hali ile çarşıya bitişik olarak üzeri açık bir şekilde kullanılmaktadır. Bugün de caddenin en çok satılan emtiası yine tekstil ağırlıklıdır.⁹⁵

⁹² **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, cilt 2, İstanbul, 1994, s.249-250.

⁹³ age., s.250.

⁹⁴ Mustafa Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, EKA (Eğitim Kültür ve Araştırma Vakfı) yayınları, İstanbul 2002, s.135.

⁹⁵ BKZ., EK 4.

Hem II. Beyazıt su yolları haritasından ve Charles White'ın çizimlerinden hem de Mustafa Cezar başta olmak üzere Kapalıçarşı ile ilgili diğer araştırmacıların çalışmalarından Beyazıt Camii yönünde yer yer çarşının dışına da taşan ama kendi sokakları bulunan bir bitpazarı olduğu anlaşıyor. Çarşının bugünkü ana caddelerinden Kalpakçılar Caddesi ile Çadırcılar Caddesi'nin kesiştiği çarşının en Güneybatı noktası olan yerin tarihsel olarak bitpazarının başlangıcını temsil ettiği sonucuna varabiliriz. Bu bağlamda EK-4'te sol tarafta görülen Sahaflar Çarşısı giriş kapısı olan kapı, 19. yüzyılın Hakkaklar Kapısı'dır. Bu kapının 1894 depremi öncesi Kapalıçarşı'nın bitpazarı cihetine açılan ana kapılardan biri olduğu söylenebilir. Çünkü asıl sahaflar çarşısı 1894 depremine kadar Kapalıçarşı'nın içindeydi ve büyük zarar görmüştü. Tamir zaman alacaktı; bu yüzden sahaflar Kapalıçarşı'yı terk ederek Beyazıt Camisi'nin hemen yanında, bir zamanlar fesçiler tarafından kullanıldığı için Fesçiler Çarşısı adıyla bilinen fakat o tarihte daha çok hakkakların kullandığı barakalardan boş bulduklarına yerleşmeye başladılar ve giderek burada çoğaldılar.⁹⁶ Sahaflar bugünkü yerlerine gelmeden önce orada Hakkaklar Çarşısı vardı.⁹⁷

Dolayısıyla eski adı Hakkaklar Kapısı olan Sahaflar Kapısı için, bugünkü Fesçiler Kapısı olan ve 1894 depreminden sonra açılan kapının olmadığı dönemde, bahsi geçen Hakkaklar Kapısı, bitpazarı cihetine açılan dış kapıydı denilebilir. Her ne kadar hakkaklar, çarşı esnafı olsa da bulundukları yerin Kapalıçarşı'nın dışına taşıdığı söylenebilir. Bu mekân Beyazıt Camii Külliyesi'nin mektep ve türbesi sınırları içinde kalması sebebiyle doğrudan Kapalıçarşı sınırlarında değil, Beyazıt Camii'nin tarihsel külliyesi sınırları içinde yer almaktadır.⁹⁸

Halil İnalçık'ın aktarımına göre Charles White'ın Kapalıçarşı içinde yaptığı gözlemler sonucu bitpazarı esnafının %10 ile %20 arasında değişen oranlarda mal karşılığı faiz verdiği, ikinci el kürk ve pahalı elbise sattığı, kendi kethüda ve dellallarına sahip olduğu belirtilir.⁹⁹ Görüldüğü gibi bitpazarı kurumsal anlamda son derece organize olduğu gibi birçok emtia üzerinde söz hakkına sahip olma eğilimi de bu esnaf grubunu çarşının görece güçlü esnaf teşkilatlarından yapmaktadır.

⁹⁶ Beşir Ayvazoğlu, **Dersaadet'in Kalbi Beyazıt**, Heyamola Yayınları, ikinci basım, İstanbul, 2010, s.28.

⁹⁷ Wiener, age., s.386.

⁹⁸ Wiener, age., s.386.

⁹⁹ Mustafa Özel (Der.), **İktisat ve Din**, Halil İnalçık, *İstanbul'un İncisi Bedesten*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s.132.

Bitpazarı esnafının bu kendine münhasır durumu bitpazarının Kapalıçarşı içinde konumlanmasının diğ er esnaflar gibi istikrarlı ve durağan olmasına izin vermemiştir. Böylelikle bu durum sabit ve tek bir mekân yerine, belirli bir alan, y n, taraf olarak daha esnek bir mek na sahip olmalarına ve pazarın belirli noktalarda diğ er pazarlar ile i  i e geçmesine zemin oluşturmuştur. Bu temas yoğunluğu, zaten loncalar arası rekabetin son derece yaygın olduğu Osmanlı esnaf teşkilatında bitpazarı esnafının diğ er esnaf gruplarıyla husumetinin göreli olarak artmasına da katkı yapmıştır denilebilir.

3. BÖLÜM- BİR KURUM OLARAK BİTPAZARI

Bu bölümde Osmanlı'da ikinci el eşya mübadele sürecinin kurumsal bir çerçevede nasıl gerçekleştirildiği açıklanmaya çalışılacaktır. Bu alım satımın mekânı olan bitpazarının kurumsal yapısı Osmanlı esnaf teşkilatının kurumları bağlamında ele alınacaktır. Esnaf teşkilatının belli başlı kurumları ile bitpazarı esnaflığının ayırt edici özellikleri ortaya konularak bitpazarı esnaflarının diğer esnaf gruplarıyla olan ilişkisi irdelenecektir. Ayrıca ikinci el eşyaların çıkış noktası olan tereke satış süreci de anlatılacaktır.

3.1- Osmanlı'da Esnaf Teşkilatı ve Kurumlar

İstanbul Bitpazarı, II. Mehmet dönemi vakıf sicillerinde bedestenin uzantısı olarak gösterilse de bağımsız kimliğini hep korumuştur.¹⁰⁰ Bu sicillerde bitpazarının bedestenin bir parçası olduğu şöyle anlatılır: *“Havali-i Bezzazistan'da vaki dükkânlar ki Bezzazlar, Takyeciler, Derziler sakin olurlar. Ve Bitpazarı dedikleri sükte vaki olan dekakin cem'an Bezzaziye'ye tabidir, mecmuu sekiz yüz kırk dokuz bab dükkândır, cem'an vakf-ı şerifleridir.”*¹⁰¹

Aynı zamanda Osmanlı Kanunnâmeleri'nde ilgili kanun maddelerinde daîma *“bezazistân ve bitpazarında...”* şeklinde ikili bir mekânsal tanım yapıldığı görülmektedir.¹⁰² Aynı bir kimlik eğiliminde olması bitpazarının yapısı gereği diğer esnaf grupları içinde hangi malı bey'ü şira ettiğinin yani alıp sattığının şeffaf olmamasından kaynaklanmaktadır. Konusu ikinci el eşya olan bu esnaf grubu ağırlıklı olarak giyilmiş eşya satarsa bile hemen hemen her emtia ikinci ele düştükten sonra onun ilgi alanına şüphesiz ki girebilmektedir. Fakat 19. yüzyıl İstanbulu'nda bir esnaf teşkilatı içinde olmak için bir nevi tekel olarak işleyen gedik sisteminin içinde olmak gerekirdi.¹⁰³

Bitpazarı esnafı, esnaf teşkilatının bir parçası olduğunda çeşitli kurumsal yöntemlerle hareket etmek zorundaydı. Gedik, narh, lonca, dellallık gibi kurumlara tâbii olan her esnaf gibi bitpazarı esnafı da bu kurumların çizdiği sınırlar ve kurallar ile alım satım yapmak zorundaydı.

¹⁰⁰ Halil İnalcık, **Studies in Ottoman Social and Economic History**, Variorum Reprints, London, 1985, bölüm IX, s.11.

¹⁰¹ Fatih sultan Mehmet 2 vakfiyeleri, Vakfiye fotokopisi, s.72-73, Aktaran: Cezar, age., 1985 s.130.

¹⁰² Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, FEY Vakfı, C.1, İstanbul, 1990, s.437 ve 556.

¹⁰³ Eunjong Yi, age., s.170.

Fakat bitpazarı esnafına geçmeden önce onun da tabii olduğu bu kurumların irdelenmesi gerekmektedir.

Osmanlı'da iktisadi politikaların ve ticaretin ana hatlarını belirleyen resmî olmayan üç temel kurum vardı. Halkın iâşesinin önceliği (provizyonizm), devletin işlerliğini ve etkinliğini sağlamak amacıyla vergilerin maksimize edilme çabası (fiskalizm), kadim iktisadi politikaların devam ettirilme çabası (gelenekçilik).¹⁰⁴ Bunun yanında ticaret kültürü ve dini kurallar da ticaret normlarının oluşmasında etkili olmuştur. Öte yandan Osmanlı'da narh, gedikler, dellallık ve vakıflar gibi ticarete nizam veren resmî kurumlar da vardı.¹⁰⁵

3.1.1.- Narh Uygulaması

Narh, fiyat artışlarının olumsuz etkilerini gidermek amacıyla, devlet tarafından maliyetinin üstünden belli bir kâr haddi dikkate alınarak belirlenmiş fiyatlardır. Mallar belirlenmiş taban ve tavan fiyatları arasında satılmaktaydı. Şehirde narhın oluşturulması görevi o şehrin kadısına aitti. Belirlenen fiyatlar, dellallar aracılığıyla loncalara ve halka duyurulurdu.¹⁰⁶ Esnaf ham madde alırken müşteri durumunda olduğundan taban fiyattan almaya, satış sırasında ise tavan fiyattan satmaya çalışırdı.¹⁰⁷ Osmanlılar'da günlük ve mevsimlik narhlar yanında savaş, abluka, kıtlık, tabii âfetler ve sikke tashihlerinden sonra yeni fiyat tespitleri de yapıldı. Her zaman ve her yerde aynı titizlikle uygulanamamakla beraber padişah ve sadrazamların narh işine büyük önem verdikleri dikkati çekmektedir. Narh İstanbul kadısı tarafından verilir, diğer kadılıklara bunları bildiren listeler gönderilirdi. Her kadılık kendi sınırları içindeki mahkemelere yeni fiyatları bildirir ve bunlar sicillere işlenirdi. Yeni fiyatlardan halkı haberdar etme görevi dellallar tarafından yapıldı.¹⁰⁸

19. yüzyılda özellikle Baltalimanı Ticaret Anlaşması'yla uluslararası ticarete serbestleşmeye giden Osmanlı'nın serbest fiyat eğilimleri de artmıştır. Kapitalist birikim modelinin Osmanlı devletine yerleşmeye başladığı bu yıllarda fiyatların piyasada arz ve talep ile belirlenmesi sermaye birikimi ve yüksek kârlılık oranları için de zorunlu koşuldur. 1871-

¹⁰⁴ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, 14.Basım, İstanbul, 2017, s.41.

¹⁰⁵ Aydın, Yılmaz, age., 2015, s.154.

¹⁰⁶ Boyar, Fleet, age., 2017, s.185.

¹⁰⁷ Aydın, Yılmaz, age., s.164-166.

¹⁰⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, "NARH", **İ.A.**, C.32, 2006, s.391.

1872 yıllarında İstanbul Şehremaneti (Belediye Başkanı) olan Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey de narhın ilgasıyla ticaretin kolaylaştığı ve eşyanın nerede lazım gelirse orada satılmasının esnafı ve ticareti ihya ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁹ Oysaki bu durum esnaf teşkilatının kadim yapısının çözülmeye başladığının habercisiydi.

3.1.2- Gedik Kurumu

Gedik kurumu belli bir kişiye verilmiş ustalık, sanat ve ticaret yapma hakkıdır. Bir dükkânı işletme ayrıcalığı olarak da tanımlanabilir. Gedik ifadesi zamanla o işin yapıldığı yer, dükkân, araç gereç anlamıyla kullanılmıştır. Daha geniş anlamıyla devletin bir kısım esnafa tanıdığı tekel hakkına dayanan üretim sisteminin adı haline gelmiştir. Gedikler zamanla tüccar borçlarına karşılık teminat olarak gösterildi. Gedikler kadınlara da satılabildiği gibi bir veya daha fazla kimse ortak olarak tasarruf edebilirdi. İçlerinden birisi ölünce hissesi çocuklarına intikal ederdi.¹¹⁰ Bu ölümlerde varisler isterlerse gedik hisselerini ortaklarına veya bir başkasına satabilirlerdi.¹¹¹ Herhangi bir sebeple firar eden ya da vefat eden ustanın boşalan gediği istenildiği gibi başka birine verilemezdi. Önce ustanın erkek çocuğu varsa ona, yoksa ilgili esnaf kethüdaları ve ihtiyar ustalar nezdinde liyakatli bir kalfasına verilirdi.¹¹²

Seyyar satıcılar ve gedik sahipleri iç içe olabildiği gibi tekil olarak sokaklarda da seyyar satıcılar görmek mümkündü. Ülkenin birçok yerinden İstanbul'a seyyar satıcılık yapmaya gelen her yaştan insan vardı.¹¹³ Gedik sahiplerine asıl darbe dış ticaretteki engelleri büyük ölçüde kaldırarak dış sermayenin ülkeye girişini kolaylaştıran Baltalimanı Ticaret Antlaşması'yla vurulmuştur.¹¹⁴ Gedik sisteminin 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra tamamen bitmesi kayıt dışı ekonomiyi büyütürken ruhsatnamesiz ve gedik fermanı olmadan açılan dükkân ve kurulan tezgâh sayısında artışa neden olmuştur. Bu kaçak yollu tezgâh açanlara koltukçu esnafı denirdi.

¹⁰⁹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Hazırlayan: Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001, s.267-268.

¹¹⁰ Yorgancı Mehmed Arslan Efendi'den çocuklarına intikal eden gedik denilen âletlerin satılmasına izin verilmesi ile ilgili belge için Bknz: Evkaf-ı Hümayûn Mahkemesi 673 Numaralı Sicil (H. 1300-1301 / M. 1883-1884) C.100, Hüküm: 146, RA 1301, sayfa: 197.

¹¹¹ Mustafa Çağatay Uluçay, **İstanbul Saraçhanesi ve Saraçlarına Dair Bir Araştırma**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S.5-6, 1953, s.159.

¹¹² İKS, no:97, vr:69, 18 RA 1221/06 06 1806. Aktaran: Salih Aynural, **III. Selim Döneminde İstanbul'da İktisadi Hayat**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1989, s.123.

¹¹³ Renate Schiele, Wolfgang Müller-Wiener, **19.yüzyılda İstanbul Hayatı**, Roche yayınları, Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul, 1988, s.41.

¹¹⁴ Aydın, Yılmaz, age. s.170-171.

Koltukçular, kaçak yolla ikinci el eşya bulmak daha kolay olduğundan genellikle bunları alıp satarlardı. Görüldüğü üzere koltukçuluk, esnaf teşkilatının bozulmasıyla yaygınlaşacak bir zemin kazanmıştı. Sattıkları eşyanın cinsine göre bitpazarı esnafılığı altında anılmaları zamanla yaygınlaşmaları sonucu olmuş olmalıdır.

3.1.3- Lonca Teşkilatı

Lonca ise Latince oda anlamına gelen *loggia* kelimesinden türemiştir. Loncalar bir üretim birliği olarak hemen hemen tüm meslek gruplarını kapsar. Her bir meslek grubunun bir lonca teşkilatı içinde örgütlendiği bilinmektedir. Osmanlı'daki lonca teşkilatlarının başında lonca ile devlet arasındaki ilişkiyi yönetecek olan bir yönetici bulunurdu. Bu kişiye kethüda denirdi. Hem Charles White'ın seyahatnamesinden hem de arşiv belgelerinden bitpazarı esnaf teşkilatının bir kethüdası olduğunu yani bir lonca şeklinde örgütlendiğini anlıyoruz. Örneğin 1898 tarihli bir belgeye göre bitpazarı kethüdası Mehmed Ağa'nın vefatı sebebiyle mevcut kethüdalığa Taşçı Ömer bin Abbas tayin edilmiştir.¹¹⁵

Lonca üretiminde kapitalist sermaye birikim modeli yoktur. Pazara dönük üretim yapılsa bile bir piyasa işlemez (kendini yeniden üreten sermaye yoktur). Lonca dışı rekabet yasaklanmıştır. Böylece esnaf grupları birbirlerinin alanına müdahale edemezler.¹¹⁶ Özellikle kapitalizm öncesinde, loncaların üretim ve dağıtım ilişkileri toplumsal geleneklere bağlıydı. Piyasa mekanizması ve o mekanizmanın belirleyiciliği yerine şehirdeki gelenekler ve adetler usta, kalfa, çırak ilişkilerini ve ticari faaliyeti belirliyordu. Geleneğin gücüne dayanan loncalar emeğin serbestleşmesine karşıydılar. Dolayısıyla piyasa mekanizmasının kurulması önünde engel teşkil ediyorlardı.¹¹⁷ Piyasa ekonomisinin yerleşmeye başlamasıyla paranın kendisi loncaları, şehir cemaatlerini ve tüccarları sarsmaya başlamıştır. Bu gruplar eski katılıklarını süreç içinde kaybetmişlerdir.¹¹⁸

Osmanlı'daki lonca teşkilatlarının temel amaçları; üyelerinin çıkarlarını korumak, kendi üretimlerini denetlemek, kendileri dışında ortaya çıkabilecek üretimi engellemek şeklinde

¹¹⁵ COA, BEO.1045/78343, 04.07.1315

¹¹⁶ Mortan, Küçükerman, age., s.74-75

¹¹⁷ Polanyi, age., 2010, s.116.

¹¹⁸ Fernand Braudel, **Uygurlıkların Grameri**, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), İmge Kitabevi, 1.Baskı, İstanbul, 1996, s.341.

sıralanabilir.¹¹⁹ Osmanlı loncalarının en önemli işlevlerinden biri de üretim için gerekli olan ham maddeyi uygun bir fiyata temin edebilmek ve bu ham maddeyi lonca üyeleri arasında dengeli bir şekilde dağıtmaktı.¹²⁰ Fakat bitpazarı esnafı yapısı gereği bir emtia üretmek için ham maddeye ihtiyaç duymamaktaydı. Her loncanın ürettiği mal ikinci ele düştükten sonra bitpazarı esnafının tezgahına gelebilirdi. Dolayısıyla zaten üretilmiş bir artı değerini kendini yeniden üretmesi ve bu yeniden üretim sonucunda elde edilen bir gelir ile biçimlenen bir esnaf yapısı olarak bitpazarı esnafı diğer esnaf gruplarından ayrılır. Bu nedenle bitpazarı esnafının ham maddesi, üretilmiş bir malın yeniden mübadele edilebilmesinin sağlanması yani onu yeniden dolaşıma sokmasıydı, denilebilir. Kapitalizm öncesi kitlesel üretimin olmadığı bir toplumda talebin görece olarak düşük olduğu da göz önünde bulundurulursa ikinci el eşya dolaşımının (yani üretiminin) ne derece yaygın olduğu ya da bizzat bitpazarı esnafı tarafından yaygınlaştırıldığı (terekelerden gelen ya da nereden geldiği bilinmeyen malların pazara sokulması) anlaşılabilir. Neticede sanayi tipi iplik makinalarının olmadığı bir dönemde kullanılmış elbiselerin yeniden elden geçirilerek satılması ve buna olan talebin fazlalığı, yeni kıyafet tüketme miktarının azlığı düşünüldüğünde daha anlamlı hale gelir.

3.1.4- Dellallık

Osmanlı toplumunda bir haberi duyurmak veya ticari sahada satıcı ile alıcı arasında uzlaşmayı sağlamakla görevli iki ayrı dellal bulunurdu. Dellalbaşının emrinde hareket eden haberci dellallar kendilerine bildirilen haberi halka duyururlar, buna karşılık yevmiye hesabıyla belirli bir ücret alırlardı.¹²¹ Herhangi bir kethüdalığa bağlı bulunan esnaf teşkilatı, o meslek grubunun simsarlarını, dellallarını ve bekçilerini de seçerdi. Malını hemen satmak isteyen biri, malını dellalbaşına teslim eder, o da istenen fiyata malı dolaştırırdı.¹²²

Bugüne kadar incelenmiş tereke defterlerine göre tereke eşyasının satış tutarı üzerinden binde yirmi oranında tahsil edilen dellâliyye resmi bedesten dellallarının en önemli gelir kaynağıdır. Bu dellaliyyeyi kethüda, yiğitbaşı ve dellal aralarında paylaşırdı.¹²³ Lonca şeklinde

¹¹⁹ Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, 11.Baskı, İstanbul, 2017, s.59.

¹²⁰ Pamuk, age., 2017, s.60.

¹²¹ Yusuf Halaçoğlu, "Dellal", **İ.A.**, Cilt:9, 1994, s.145.

¹²² Renate Schiele, Wolfgang Müller-Wiener, **19.yüzyılda İstanbul Hayatı**, Roche yayınları, Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul, 1988, s.38.

¹²³ Bozkurt, age., s.140-142.

teşkilatlanmış olan bitpazarı esnafının kendi kethüdası ve dellalları olduğundan bahsedilmişti. Tereke eşyasının satışından elde edilen dellâliyye harcı önemli bir gelir olduğu için bedestendeki farklı gruplar arasında çekişmeye neden olabiliyordu.

1640 tarihli narh defterinde ise Bedesten ve Bitpazarı dellallarıyla ilgili, kethüdaların ve dellalların hileleri, usulsüzlükleri üzerine cezalandırılacaklarını bildiren bir metinde şöyle denmektedir:¹²⁴

“Bezzazistan dellalları ve bitpazarı dellaları kadimü'l-eyyamdan yüzyirmişer nefer olup lakin birkaç seneden beri kethüdaları celb-i mal için mezburları ziyade etmekle maişetleri teng olup zaruret ilcasiyle ehl-i dükkânın esbablarını alup "taşradandır" deyü hile ve hud'a ile müşteriyi ta'zir edüp zarar-ı külli müterettib olmağın badel yevm gerü yüz yirmişer nefer kalınca vaki olan mahlulleri ahara verilmeyüp bey'ü şıra edenlere bais intizam ola. Ve taife-i mezbureden ol makule fesad edenleri kethudaları sairleri huzurunda tazir ve badehu dellallıktan ihrac edüp bir daha ilhak olunmamak için tenbih ü tekid olunmuşdur.” Dellalların usulsüzlüklerinden dem vurulan bu metindeki sorunların sonraki yüzyıllarda bile pek değişmediği görülmektedir.

Bitpazarı dellalları ikinci el ve miras alım satımında önemli roller oynarlardı. Yaptıkları işlemlerden dellaliye ücreti alırlardı. Alacakları ücret, güvenilir olup olmadıkları, zayi olan maldaki tanzim sorumlulukları, satılan malın durumu, malın bedelini tahsil ve yetkisiz kişiler tarafından yapılan satışların sonuçları gibi konularla ilgilenirlerdi. Alıcı ve satıcı arasındaki sözleşmeleri düzenlemeleri bakımından hukukî statüleri de vardı.¹²⁵ Genel anlamıyla esnaf teşkilatı içinde dellallar, tüccarla anlaşmalı şekilde çalışırlar ve satış üzerinden aldıkları pay hem alıcı hem de satıcı tarafından ödenirdi. Dellallık mesleği muhtesipler (çarşı denetçileri) tarafından yakından gözetim altında tutulurdu.¹²⁶ Fakat Kapalıçarşı içindeki bazı dellalların özellikle bedesten ve bitpazarı dellallarının kefilsiz ve keyfi çalıştıkları ve alım satım sürecinde hile ve yolsuzluk yaptıkları gerekçesiyle ref yani ilga edildikleri görülmektedir.¹²⁷ Kefillik bir

¹²⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983, s.287.

¹²⁵ Tahsin Özcan, **Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003, s.51.

¹²⁶ Mantran, age., 1991, s.117.

¹²⁷ Hileye ve yolsuzluğa karışan bazı dellalların dirlik sahibi olduğu görülmektedir. Özellikle dirlik sahibi dellaların işten el çektilmesi ile ilgili bir belge için bakınız: COA, A.{DVNSMHM.d..., 73/768, H. 4-12-1003.

denetim mekanizması idi. Buradaki asıl amaç pazara gelen çalıntı malların mezata çıkarılmasının engellenmesiydi. Böylece çalıntı malları açık arttırmada önceden belirlenmiş insanlara çok ucuza vererek sonra bunların üzerinden çıkar sağlamanın önüne geçilmiş oluyordu.¹²⁸ Fakat yüzyıllar boyunca çıkarılan hükümlerden ve mahkeme kayıtlarından bu durumun önüne geçilemediği görülmektedir. Yine de narhın 19. yüzyılda kaldırılması ve satışların serbest piyasa şartlarına uyumu bağlamında kefil mekanizması da önemini yitirmiş olmalıdır.

3.2- Bitpazarı Esnafı

En erken Fatih vakfiyelerinde adı geçen bitpazarı esnafı daha sonra 1582 yılında Sultan Ahmet Meydanı'ndan geçiş yapan esnaf alayına dayanan meslek listesinde görülmektedir.¹²⁹ Bu listede “Bitpazarı Halkı” olarak yazılan bitpazarı esnafı ve diğer esnaf gruplarının olduğu liste Mustafa Ali'nin Sûrnâme'sinde geçen mesleklerin listesidir.¹³⁰ Daha sonra yazarı bilinmeyen bir sûrnâmede yer alan 148 mesleğin yer aldığı liste içinde Bitpazarı esnaflığı “Bit Pazaryan” olarak kayda geçmiştir.¹³¹ Bu liste ilk olarak Joseph Hammer'ın *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* kitabında karşımıza çıkmıştır. Hammer kaynak olarak Osman Paşa'nın Kafkas seferi vakayinamesini göstermiş ve “yazarının kim olduğu bilinmemektedir” notunu düşmüştür.¹³²

İstanbul bitpazarlarıyla ilgili görülebilen en eski kayıtlar 16. yüzyıla aittir. Gelibolulu Mustafa Âli (1541-1600), *Nasihâtü's Selâtin* adlı eserinde, Kostantiniye, Bursa ve Edirne'nin nahiye ve köylerinde oturup "raiyet" ve "evladı raiyet" yani reaya iken "vatanlarını terkedüb" bu şehirlere gelerek çeşitli sanat öğrenmeye ve rızıklarını kazanmaya başlayan bazı kişilerin arka hamallığı, pişmiş kestane satıcılığı ve "bitpazarı dellallığı" yaptıklarını belirtmektedir.¹³³

¹²⁸ Boyar, Fleet, age., 2017, s.187.

¹²⁹ Eunjeong Yi, age., 2018, Ek B, s.292.

¹³⁰ Eunjeong Yi, age. s.292.

¹³¹ Eunjeong Yi, age. s.301

¹³² Joseph Hammer-Purgstall, *Histoire de l'Empire Ottoman*, 18.cilt, Paris, 1837, c.7, s.163, n.6, s.402-405; Aktaran: Osman Nuri, Mecelle (yeni), c.2, s.578-579; Aktaran: Eunjeong Yi, s.294.

¹³³ “Bitpazarı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, C:2, İstanbul, 1994, s.250.

3.2.1- Oturakçılık ve Koltukçuluk

Esnaf teşkilatının bir parçası olarak bitpazarı esnafının tabii olduğu kurumlardan bahsedildi. Oturakçı ve koltukçu esnafı birlikte bitpazarı esnaflığını temsil etmekteydi. Tereke defterlerinde Bitpazarı tüccarının meslekleri de çoğunlukla oturakçı ya da koltukçu olarak kaydedilmiştir. Bu iki grubun aralarındaki farkı açığa çıkarmadan önce iş tanımlarının ve nizamlarının belirtilmesi gerekmektedir.

“*Dersaadetde ve bilad-ı selasede koltukçu ve oturakçı esnafının umuru bitpazarı kethüdası ziri idaresinde olduğu...*”¹³⁴ cümlesiyle başlayan arşiv belgesinde oturakçı ve koltukçu esnafının yaptıkları işlerin bitpazarı kethüdalığına bağlı olduğunu tartışmaya yer bırakmayacak şekilde ortaya konulmaktadır.

Fatih Bozkurt’un doktora tezinde de vurguladığı gibi, tereke defterlerinde bitpazarı tüccarının meslekleri oturakçı ya da koltukçu olarak kaydedilmiştir.¹³⁵ “*Oturak*” ya da “*otrak*” kelimesi Ötüken Türkçe Sözlük’ünde, “*İmparatorluk döneminde, kapıkulu ocağından emekliye ayrılan.*” olarak açıklanıyor. Oturakçı ise “*eski eşya veya elbise satan*” ve “*eski eşya satan; bitpazarı tüccarı*” olarak açıklanmaktadır. Aynı şekilde Kubbealtı Lügati’nde de oturakçı: “*Emekliye ayrılmış kapıkulu ocağı mensubu*” şeklinde tanımlanmaktadır.

Koltuk kelimesi ise kaçak ve gizli anlamındadır. Osmanlı’da ruhsatnamesi olmaksızın, gedik fermanı olmadan açılan dükkânlara, kurulan tezgâhlara veya seyyar esnaflığa, kaçak ve gizli anlamında “koltukçu esnafı” deniyordu.¹³⁶ Bir nevi işportacılık yapan koltukçu esnafı, esnaf nizamı sebebiyle gedik alamadıklarından mahalle aralarında satış yapmaya başlamışlardır. Özellikle yoksul göçmenler arasında yaygınlaşan koltukçuluk, kadrosuz esnaf anlamına da gelmektedir. Bu durumun yaygınlaşması devletin esnaftan aldığı vergi miktarında azalmaya yol açmıştır.¹³⁷ Yine de koltukçu esnafı İstanbul esnaf listelerine girebilmiştir.¹³⁸

¹³⁴ COA, DH.MKT. 1404/70, 1304 C 19, (M. 15.03.1887).

¹³⁵ Bozkurt, age., 2011, s.156.

¹³⁶ Aydın, Yılmaz, age., 2015, s.170.

¹³⁷ Tabakoğlu, age., 2017, s.488

¹³⁸ 1876 devlet salnamesine göre İstanbul Esnafı listesinde “koltukçular” esnafı da yer almaktadır. BKZ: Tuncer Baykara, *İzmir ve İstanbul’un XIX. Yüzyıl Ortalarında Esnaf Listeleri*, Tarih İncelemeleri Dergisi, C.7, S.1, 1992, s.11-12.

Reşad Ekrem Koçu tarafından 20. yüzyılda yazılan İstanbul Ansiklopedisi'nde koltukçular, bitpazarından ayrı bir pazar olarak anlatılmıştır. Ansiklopedideki ilgili “*Bitpazarı*” maddesinde “*Bitpazarını koltukçular pazarı ile karıştırmamak gerek*”¹³⁹ ibaresi düşülmüş olsa da 1912’de lonca teşkilatları kaldırıldığından¹⁴⁰ Koçu bitpazarını kurumsal bir şekilde ele alamamıştır. Burada bahsedilen koltukçular seyyar satıcılardır. Koçu, burada her seyyar satıcıyı bitpazar esnafı sanmamak gerektiğini vurguluyor. Ele aldığımız dönemde (18. ve 19. yüzyıl) koltukçu esnafı bitpazarı esnafının bir parçası olsa da her koltukçu ikinci el eşya satmıyordu. Seyyar satıcı olduklarından ikinci el dışında mal satan koltukçuların çoğu seyyar gıda ya da çalıntı kaçak malları satmaktaydılar. Koçu’nun bahsettiği koltukçuların 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında çöken esnaf teşkilatının bir sonucu olarak ortaya çıkan sosyolojik vak’a oldukları söylenebilir. 18. yüzyılın başlarında ikinci el seyyar eşya satan koltukçularla 19. yüzyılın sonlarında kaçak mallar satan grupların aynı grup olduklarını söylemek zor. Yine de en genel anlamıyla koltukçuların ve oturakçıların arşiv belgelerinde, çarşı haritalarında, kadı sicillerinde ve esnaf sayım defterlerinde de görülebildiği üzere çoğunlukla ve esnaf nizamı açısından ikinci el eşya mübadelesi yapan esnaf grupları olduğu söylenebilir.

“*Koltukçu esnafı efradı bitpazarında ve mahal-i sairede müceddet ve müstamel elbise ve diğer o makule şeyleri alup satanlardan ibaret bulunmak...*”¹⁴¹ ifadesi hem eski hem de yenilenerek satılan elbiselerin koltukçu esnafının sattığı emtialar arasında olduğunu belirtmektedir. “O makule şeyler” derken de elbise dışında çeşitli ama belirsiz metalar kastedilmektedir. Koçu’nun İstanbul Ansiklopedisi’nin yazıldığı dönemde Osmanlı esnaf teşkilatının kaldırılmış olmasıyla kurumsal kimliğini tamamen kaybetmiş olması “*koltukçuluk*” tanımının söz konusu ansiklopedide daha farklı belirtilmesi yol açmış olmalıdır. Her ne kadar bu durum o dönemde açıkça gözlemlenemese de şu cümleler geçmişteki (19. ve 18. yüzyıl) bitpazarı usulüne uygun düşmektedir; “*Bitpazarı iki kısımdır. Bir kısmı dükkân sahipleridir. Diğer malı elden kapıcı ayak esnafıdır. Dükkân sahipleri kefilsiz mal almaz.*”¹⁴² Bu ifadeler aslında oturakçı ve koltukçu esnafı arasındaki ayrıma uygun düşmektedir.

¹³⁹ Koçu, age., 1961, s.2827.

¹⁴⁰ Mortan, Küçükerman, age., 2011, s.182.

¹⁴¹ COA, DH.MKT. 1404/70, 1304 C 19

¹⁴² Koçu, age., 1961, s.2827.

İstanbul'un bilad-i selase ile toplam dört beldesi içinde şehrin idari, siyasal tüm işlevlerin merkezi Suriçi idi. Bununla birlikte şehrin en büyük pazarları, toptan satış merkezleri ile birçok dükkân Suriçi'nin orta bölgelerinde konumlanmıştı.¹⁴³ İstanbul Suriçi'nde oturakçı ve koltukçu esnafı, III.Selim döneminde yazılan esnaf sayım defterlerinde incelenebilmektedir. Kurumsal anlamda bir gediğe bağlı olan bitpazarı esnafı, III. Selim döneminde nicelik olarak bu defterlerde sayılmıştır. Bu dönemde esnaf kefalet defteri denen tutanaklar özellikle artan usulsüzlüklere karşı kefil olmayan esnafı elemek ve bir yönetsel nizam oluşturmak amacıyla yazılmıştır.¹⁴⁴ III. Selim dönemindeki bu defterlerde, İstanbul ve Galata'da kaç gedik olduğu hesaplanmış, bu mahallerde kaç esnafın çalıştığı ve ne kadar dükkân olduğunun tespit edilmiştir. Kefalet defterlerinde İstanbul'daki esnaf gruplarının çeşitleri, sayıları ve iş mahalleri de tespit olunmuştur. Buna göre 11.827 mahalde 38.621 esnaf sayılmıştır.¹⁴⁵

Şehir genelinde yapılan sayımlar “Suriçi, Güney-Suriçi, Orta1-Suriçi, Orta2-Suriçi, gibi bölgelere ayrılmıştır. Bu bölgeler dışında defterlerde “Galata-Kasımpaşa, Beyoğlu-Tophane-Beşiktaş Kadıköyden Kavaklara” şeklinde isimlendirilmiş bölgeler de vardır. İstanbul Suriçi bitpazarı esnafı için Suriçi kefalet defterlerine bakmak gerekiyor. Suriçi defterine göre bitpazarı esnafının Kapalıçarşı bölgesinde diğer bölgelere göre çok daha fazla yoğunlaştığı görülüyor. Bununla birlikte oturakçı ve koltukçu esnafının az da olsa Suriçi bölgesinin Kapalıçarşı dışındaki diğer bölgelerinde de var olduğu görülmektedir. Yedikule, Yenikapı ve Aksaray bölgelerini kapsayan Suriçi (Güney) defterine göre¹⁴⁶; oturakçılar (altı dükkânda altı çalışan), koltukçular ise (dört dükkânda dört çalışan) olarak yazılmıştır.

Suriçi, (Orta1) defterine¹⁴⁷ göre; Ayıntablioğlu Han'ında bir odada koltukçu esnafı, Şekerciler Han'ında bir koltukçu beytutet (gecelik kalınan daire), Yerhanı'nda ise bir nefer koltukçu olarak kayda geçmiştir.

¹⁴³ Eunjeong Yi, age., s.25.

¹⁴⁴ Cengiz Kırılı, Betül Başaran, **18. Yüzyılda Esnaf Kefalet Defterleri**, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret derlemesi, Editör Fatmagül Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s.10.

¹⁴⁵ Nejdert Ertuğ, **Sultan III. Selim Dönemi Esnaf Grupları ve Medreseler**, Kitabevi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2016, s.453.

¹⁴⁶ Ertuğ, age., s.33-34. (A.DVN. 827, (H)27 R 1206- (M)24 Aralık 1791)

¹⁴⁷ Ertuğ, age., s.72-74. (A.DVN.837, (H)15 Z 1207- 3 M 1208) ve (A.DVN.899, 19 M 1207-7 RA 1207) ((M)24 Temmuz 1793- 11 Ağustos 1793, 16 Eylül 1792 – 22 Kasım 1792)

Suriçi, Orta2 (10 Temmuz 1793)¹⁴⁸ defterine göre ise Han-ı yolgeçende yani Yolgeçen Hanı'nda bitpazarı esnafı 44 odaya sahiptir. Suriçi Orta2 olarak adlandırılmış olan bölge Kapalıçarşı'yı da içine alan bölge olarak belirtilmiştir. Burada bitpazarı esnafının 19. yüzyıl başında Yolgeçen Han'da 44 odaya sahip olduğu belirtilmiştir. Bu ifade, bir önceki bölümde bahsedilen bitpazarının konumu ile bire bir örtüşmektedir. Bugün bile Yolgeçen Hanı EK-1'de gösterilen haritadaki 187 numaralı meydanın yani bitpazarının hemen yanında bulunmaktadır. Bu zaman diliminde henüz 1894 depremi yaşanmadığından Yolgeçen Hanı'nın çarşının içinde olduğunu hatırlamak gerekir. 1894 tarihli belgeye göre “Çarşı-yı Kebir'deki Yüncü Hanı ile Bitpazarı'ndaki Yolgeçen Hanı'nda ve Gedik Paşa'da temizlik ve intizama gereken özenin gösterilerek bölgenin sağlığa zarar veren durumlardan arındırılması”¹⁴⁹ cümlesinden de anlayacağımız gibi Yolgeçen Hanı bitpazarı sınırları içinde yer almaktadır. Hanı kullanan esnafın çoğunluğu da koltukçu esnafıdır. Böylelikle kalabalık yerler için kullanılan Yolgeçen Hanı benzetmesi, Bitpazarının keşmekeşi düşünüldüğünde daha da anlam kazanmaktadır.

3.2.2- Bitpazarı Esnafının Diğer Esnaf Grupları ile İlişkileri

Koçu, bitpazarının dar anlamıyla eski ve kullanılmış elbiselerin satıldığı çarşı olduğunu söylemiş olsa da geniş anlamıyla Bitpazarının sadece elbise satılan yer olmadığı, ikinci el eşya olan her şeyin bitpazarına düşebileceği Osmanlı arşiv belgelerinde görülmektedir. En azından bitpazarı esnafının elbise dışındaki ikinci el eşyaları da satabildikleri bilinmektedir.

Bitpazarı, mekân olarak genelde kalabalık müşteri grupları barındırdığından iş hacmi potansiyeli yüksek idi. Bu nedenle ikinci el eşyanın dışında döşekçiler, fırıncılar, saraçlar, abacılar gibi diğer esnaf grupları da dükkânlarını bitpazarında açabiliyordu. Sadece ikinci el eşya değil diğer esnaf gruplarına ait satılan mallar da bulunabilirdi. Dolayısıyla bitpazarı bir pazar olarak sadece bitpazarı esnafını barındırmıyordu. Örnek olarak fırıncıların seyyar tezgâh (tabla) veya iskemle açması verilebilir. Bunlar iskemle üzerinde bağlı bulundukları fırınlardan aldıkları ekmekleri satıyordu. Sattıkları bu ekmeklerin karşılığında belirli bir ücret alırlardı. Bir nevi fırınların pazardaki seyyar kolları gibiydiler. Bunların kendilerine ait iskemle dışında satış yapmaları yasaktı. Bu iskemle bir bakkal veya kebabçı olabilirdi.¹⁵⁰ Genel anlamda aynı

¹⁴⁸ Ertuğ, age., s.80. (A.DVN.836, (H)1 Z 1207)

¹⁴⁹ COA, DH.MKT.140/12, 16 03 1311.

¹⁵⁰ Mehmet Demirtaş, **Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza İstanbul Örneği**, Birleşik Dağıtım Kitapevi, Ankara, 2010, s.104.

mekânda olsalar bile esnafın birbirinin üretim alanına ve/veya satış sahasına girmesi yasaktı. Eğer ki ihtiyaç yok ise esnaf isteğe bağlı olarak ayrı dükkân açamazdı.¹⁵¹ Kuşbazlar mahallesi içindeki büyük ekmekçi fırınının on iskemlesinden birinin de bitpazarında olduğu biliniyor. Yine kuşbazlar içindeki küçük fırının ekmeğini de bitpazarı girişinde Mağdis isimli bir aşçı kendi dükkânında satmaktaydı.¹⁵² Görüldüğü gibi ikinci el piyasası olmayan ekmek bile bitpazarı içinde satılabilmekteydi. Bu durum bitpazarının stabil bir pazar olmadığını ve birçok eşya grubunu içinde barındırabildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Osmanlı narh sistemine dair önemli kaynaklardan biri olan 1640 tarihli Narh Defterinde Mübahat Kütükoğlu, bir malın ikinci elini yine o malın esnafı tarafından satıldığını belirtmektedir.¹⁵³ Örneğin ayakkabıcı esnafı haffaflar ve eski kullanılmış ayakkabıları satan eskici haffaflar olarak ayrılmıştır. Bir malın ikinci elinin yine o esnaf grubunca satılmak istenmesi durumunda ikinci el eşyaların bitpazarı esnafı aracılığıyla satılıp satılmayacağı konusu esnaflar arasında husumete sebep olduğu görülmektedir.

İlgili mesleği icra edebilmek için alınan bir nevi imtiyaz olan gedik kurumu, bitpazarı kethüdalığı için yer yer ihmal edilebilmekteydi. Çünkü satıcının aynı zamanda alıcı olduğu ikinci el eşya pazarında devletin gedik ve narh nizamından sıyrılabilmesi diğer esnaf gruplarına göre çok daha kolaydır. Kaçak satılan, nereden geldiği bilinmeyen malların bitpazarına girebilmesi de çok daha kolay olmaktaydı. Özellikle terekelerden ya da paraya ihtiyacı olduğundan eşyasını satan insanlardan bu eşyaları müzayede yoluyla çok ucuza almaya çalışan bitpazarı esnafı (oturakçılar ve koltukçular) bedesten yönetiminin kâr payı karşılığında göz yummasıyla bu eşyaları yüksek fiyata satarak kârı da bölüşmekteydiler.¹⁵⁴ Özellikle yetim ve dulların terekelerinden elde edilen müstamel malları bitpazarı esnafı bedesten esnafıyla anlaşarak, olduğundan ucuza alıp daha pahalıya satabiliyordu.¹⁵⁵ Bu durumdan çevre esnafının zaman zaman şikayetçi olduğu görülebilmektedir. Bulunla ilgili bitpazarında hırsızlık malı ürün satan koltukçuların, dükkân sahibi esnafa zarar verdiğiinden satıştan menedilerek kürek cezasına çarptırılması üzerine esnaf ve aracılık yapan dellalların kefilsiz satış yapmamaları konusunda

¹⁵¹ Ahmet Tabakoğlu, age., 2017, s.471.

¹⁵² Demirtaş, age., 2010, s.104.

¹⁵³ Mübahat S. Kütükoğlu, age., 1983, s.68

¹⁵⁴ Balıkhane Nazırı Ali Rıza, **Bir Zamanlar İstanbul**, Tercüman Yayınları (1001 Temel Eser), (tarihsiz), s.33.

¹⁵⁵ Bozkurt, age., s.156.

uyarılması örnek olarak gösterilebilir.¹⁵⁶ Ayrıca terekelere giden koltukçu esnafının birbirleriyle anlaşmasına meydan verilmemesi ile ilgili 1799 tarihinde İstanbul kadısına hüküm çıkartılmıştır.¹⁵⁷

Esnafın şikâyetlerine dair bir başka örnek için 17. yüzyıl sonundaki bir hüccet¹⁵⁸ örneğine bakılabilir; Ayasofya Mahallesi'nde ikamet ederken ölen Mustafa Bey'in varisi olmadığı sanılarak terekesine Beytülmal Emmini tarafından el konulmuş fakat sonradan Gümüşhane'de yaşayan kardeşi ortaya çıkarak terekenin kendisine verilmesi (nakdi olarak) amacıyla dava açmıştır. Fakat konuyla ilgili Mustafa Bey'in bir kardeşi olmadığıyla ilgili iki şahitten birinin bitpazarı esnafı İbrahim b. Mehmet olduğu görülüyor.¹⁵⁹ Burada tereke defterlerinde bulunan eşyaların alıcılarından olan bitpazarı esnafı söz konusu eşyaların varisinin ortaya çıkmaması yani davanın aleyhine işlememesi için Beytülmal Emmini'nin lehine davaya müdahil olması esnaf davranışı açısından önemli bir örnektir.

İkinci el eşya satışından bu şekilde kolay yolla çıkar elde edilmesi, 19. yüzyılda devletin ekonomik olarak zayıflamasıyla beraber, içinde bitpazarı esnafının da olduğu sürtüşmeler, kaçak mal satımından doğan hukuki olaylarda artış ve rant bölüşümünün kızışması gibi örnekleri de beraberinde getirmiştir. Mahkeme kayıtlarından da görülebileceği gibi bu durum bitpazarı esnafının diğer esnaf grupları ile sık sık rant kavgası ve ihtilafı içine girmesine sebep olacaktır.¹⁶⁰

Bitpazarı esnafı satıcı olduğu kadar alıcı da olduğundan bu pazara sadece terekelerden mallar gelmiyordu. Bunun dışında doğrudan bitpazarı esnafına mal satan bir başka esnaf grubu vardı. Bu esnaf grubuna *arayıcı esnafı* denirdi.¹⁶¹ Şehremenati'nin kurulmasına kadar mahalle araları ve sokakların temizliğinden *arayıcı esnafı* sorumluydu. Arayıcılar yangın yerlerindeki enkaz içerisinde kıymeti eşyalar arardı. Çöplük su başısına belirli bir bedel ödeyerek çöpleri

¹⁵⁶ COA, A.{DVNSMHHM.d..., 79/682 tarihsiz belge.

¹⁵⁷ COA, C.BLD, 136/6794, 1213 B 29.

¹⁵⁸ Hüccet: "Osmanlı hukuk terminolojisinde, bir davayı ispata yarayan hukukî deliller ve ayrıca kadı huzurunda taraflardan birinin ikrarını, diğerinin bu ikrarı tasdikini içeren ve bir hükmü ihtiva etmeyen hususlara dair düzenlenmiş belgelere verilen addır." Kaynak: Mustafa Oğuz, Ahmet Akgündüz, "Hüccet", *İ.A.*, C.18, 1998, s.446.

¹⁵⁹ İKS, Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666- 1667), Cilt:17, Hüküm:36, s.111.

¹⁶⁰ Bu ihtilaflara dair diğer örnekler için BKNZ; COA. A.{DVNSMHHM.d... 85/152, COA. C.BLD 124/6197, COA, DH.MKT 1404/70, COA. HAT 410/21370, COA. ŞD 766/2.

¹⁶¹ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, s.250.

evlerden toplanan deniz kıyısında onları ayırarak para eden eşyaları satarlardı.¹⁶² İstanbul’u semt semt, sokak sokak gezerek “süprüntü yığınlarını, enkaz molozlarını, deniz kenarlarını, lağım ağızlarını eşleyip araştırarak buldukları eşyaları deniz kenarında su ile bir elekten geçirirler yüzük, küpe, altın gibi eşyalar bulurlardı. Hatta kaşıkçı elmasının bir arayıcı esnafı tarafından bulunduğu rivayet edilir.”¹⁶³ Arayıcıların o dönem için ikinci el eşyaların kılcal damarları oldukları söylenebilir. Bu grubun ikinci el mübadelesine yaptığı katkı hesaba katılırsa, müşterileri arasında bitpazarı esnafının da bulunduğu çok açıktır.

Esnaf gruplarının şehrin merkezi olmayan bölgelerindeki alıcıya ulaşmaları için yardımcı kolları vardı. Örneğin fırıncı esnafının sattıkları ekmek başına komisyon verdikleri tezgahçıları şehrin uç bölgelerinde tezgâhta ekmek satardı. Bunun gibi bitpazarı esnafına da şehrin çeşitli yerlerinden kullanılmış eşya temin eden İstanbul eskici esnafı vardı. Bu grup kullanılmış ayakkabıları tamir ettiği gibi eski eşya alım satımı ile de uğraşırlardı. Evlerden aldıkları eski eşyaları toplarlar ve bu eski eşyaları bitpazarı esnafına satarlardı.¹⁶⁴ Özellikle İstanbul Kuledibi mahallesinde yaşayan Yahudiler ikinci el eşya alım satımıyla ilgilenirlerdi. Öyle ki bitpazarındaki esnafın bir kısmı da Yahudi idi.¹⁶⁵ İstanbul Yahudilerinin çoğu yoksuldu ve toplumun düşük gelirli alt tabakalarına mensuplardı. Seyyar satıcılık dışında hamal ve sandalcıydılar.¹⁶⁶ İstanbul’da ikinci el eşya alım satımı ile uğraşanlar arasında her dinden reaya olsa da hristiyanların fazlalığı göze çarpar. Özellikle Anadolu’dan iş bulmak için İstanbul’a gelip seyyar satıcılık yapan Rum ve Ermenilere rastlanır. 1834 tarihli koltukçu defterindeki¹⁶⁷ esnafın çoğunlukla gayri müslim oldukları isimlerinden (Yanko, Bedros, Pedro, Papa Vasil, Agop, Avaris...) anlaşılmaktadır.

¹⁶² Ayşe Pul, **Osmanlı Sosyal Hayatı Figüranlarından Arayıcı Esnafı**, Tarih İncelemeleri Dergisi, C.23, S.1, 2008, s.219-222.

¹⁶³ Reşat Ekrem Koçu, **Tarihte İstanbul Esnafı**, Doğan Kitap, İstanbul, 2016, s.87-88.

¹⁶⁴ Uğur Aktaş, **İstanbul’un 100 Esnafı**, İstanbul’un Yüzleri Serisi 15, Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2010, s.77-78.

¹⁶⁵ Fransız bir tüccara borcu olan Yaliku adlı bir yahudinin bitpazarındaki dükkânının mühürlenmesi ile ilgili bakınız: İKS, İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), cilt: 57, Hüküm 530.

¹⁶⁶ Pinelopi Stathis, **19. Yüzyıl İstanbulu’nda Gayri Müslimler**, Foti Benlisoy ve Stefo Benlisoy (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.80.

¹⁶⁷ COA, KK.d... 7473, 1249 Z.

Fatih-Malta Çarşamba Pazarı'nda da ikinci el eşya satımı yapılırdı. Bu küçük pazarlar Kapalıçarşı Bitpazarı'nı beslerdi.¹⁶⁸ Bu satılan mallar kaçak ya da resmi yollarla elde edilen mallardı. Bu esnaf grubu, bitpazarı esnafının mahalle aralarındaki eli kulağı durumundaydı.

İstanbul'da *Sermayeciler* denilen başka bir ticaret grubu daha vardı. Bu grubun ikinci el ticaret için önem arz ettiği ihtimal dahilindedir. Sermayeciler, İstanbul dışından getirdikleri malları pazarcılara, pazarcılar da esnafa satmaktaydı. Bir nevi aracı olan sermayeciler pazarcılara satmak zorunda oldukları malı daha fazla fiyat veren birine de satabiliyorlardı.¹⁶⁹ Bu durum esnaf nizamına aykırı olduğundan suç teşkil etmektedir. Sermayecilerin doğrudan toptancı olarak sattıkları malların alıcıları arasında bitpazarı esnafı da olabilir. Öyle ki bitpazarlarında yeni, sıfır malların da el altından zaman zaman satıldığı bilinmektedir.

Bitpazarı esnafı malı kimden alırsa alsın, pazarda, o malı satarken aldığı fiyattan fazlaya satmak zorundadır. Dolayısıyla malı olabildiğince ucuza almalıdır. Alınan kullanılmış malda yırtık veya sökülük varsa örücüler ve terziler esnafı elinden geçirilerek yenilenmiş olarak tekrar yüksek fiyata satışa çıkarılırdı.¹⁷⁰ Bu durum pazar esnafının ilgili diğer esnaf gruplarıyla temas halinde olduğunu gösteren örneklerden biridir. Arşivden elde ettiğimiz örneklerle kanıtlayabildiğimiz bu temas yer yer esnaf grupları arasında çıkar çatışmasına da yol açabilmekteydi.

Bitpazarı esnafı, 19. yüzyılın başına gelindiğinde değişmeye çoktan başlamıştı. Öncelikle kurumsal kimliğinde değişimler baş göstermişti. Belirli bir mesleğin belirli bir kişiye devlet tarafından bir belge ile verildiği tezgâh açma hakkını tanımlayan gedik sisteminin giderek ortadan kalkması bu değişimde öne çıkan sebeplerden biridir. Bilindiği üzere gedik sistemi özellikle İstanbul'un iâşe ihtiyacını karşılamak ve esnafı bağımsız girişimcilerin etkisinden korumak amacıyla kullanılmıştır.¹⁷¹ 19. yüzyılın Osmanlı Devleti'nin kurumsal anlamda daha önce hiç olmadığı kadar değiştiği bir dönem olduğu unutulmamalıdır. Daha 1790 yılında merkezî idarenin perakende sektöründe gedik haklarını sınırlamaya başlaması ve

¹⁶⁸ Hazırlayanlar: İbrahim Aslanoğlu, Aydın Oy, İ. Gündâğ Kayaoğlu, M. Sabri Koz, **Folklor ve Etnografya Araştırmaları 1984**, Arslan Kaynardağ, *Tarihi Değişen Yönleri ve Gizli Diliyle İstanbul bitpazarı*, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul, 1984, s.268.

¹⁶⁹ Demirtaş, age., s.116.

¹⁷⁰ Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi**, s.2828.

¹⁷¹ Fahri Yasin Şener, **"18.yy'da İstanbul'da Ticaret (İstanbul Ahkam Defterleri'ne göre)**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010, s.81-83. Aktaran: Aydın, Yılmaz, s.170-171.

sonrasında özellikle 1826 yılında yeniçeri ocağının kaldırılması ile gedik sisteminin esnaf teşkilatı içindeki etkisi azalmıştır.¹⁷² Bu durum, içinde birçok yeniçerinin olduğu oturakçı esnafını da etkilemiş olmalıdır. Osmanlı'nın geleneksel esnaf teşkilatının hızla değişmesi Osmanlı iktisadi yaşamında da böylece önemli değişikliklere sebep olmuştur.

3.2.3- Esnaflar Arası Çatışmalar

Bitpazarının temas ettiği emtianın kesin sınırlarının olmaması diğer lonca teşkilatları ile sık sık husumet yaşamalarına neden olmuştur. Osmanlı iktisadi yaşamında var olan bu loncalar arası çatışma ile ilgili Mehmet Genç şunları dile getirmektedir:

“Esnaf örgütü, mesleki ihtilafların doğmamasını veya asgari düzeyde kalmasını sağlayan bir mekânizma olarak, bu fonksiyonunu önemli ölçüde yerine getirmiş görünen bir kuruluştur. Ancak, iktisadi hayatın gündelik faaliyetleri içinde doğması önlenemeyen ihtilaflar ortaya çıktığı, örgüt mensublarından birinin kurallara aykırı bir davranışı olduğu zaman, esnafın yönetim kadrosunun nasihat, tavsiye ve telkinden öteye herhangi bir hukuki ve icrai yetkileri mevcut değildi. Örgütün yöneticileri, ustalar hatta esnafın en alt kademesinde bulunan mensuplarının da yüklenebilecekleri tek rol, şikayetini kadı huzuruna getirmekten ibaretti. Kurallara aykırı davranış örgüt içi çatışmanın sınırlarını aşarak, toplumu ve tüketicileri de ilgilendiren boyutlar kazandığı hallerde, kadı ve emrindeki kamu görevlileri, kendiliğinden müdahale ederdi.”¹⁷³

Husumetlerin bir düstur çerçevesinde çözülmeye çalışıldığı esnaf arası ilişkileri örneklendirerek bitpazarı esnafının en çok temasta bulunduğu iki esnaf grubundan saraç esnafı ve terzi esnafıyla olan ilişkisini incelemekte fayda var.

Osmanlı esnaf nizamına göre, üretimi ve satışı kendi yetkisinde olmayan bir malı veya hizmeti üretip satmak suçtu.¹⁷⁴ Esnaf veya herhangi biri kendi mesleği olmayan bir alanda faaliyet gösteremezdi. Fakat bitpazarı esnafı ikinci el eşya mübadelesinde bulunduğu için her malın ikinci eli bu esnaf grubunu ilgilendirirdi. Dolayısıyla çok geniş bir meta yelpazesine sahiptiler. Birçok esnaf grubu ürettikleri malın ikinci elini yine kendilerinin satması hususunda direktmekteydi. Bitpazarı esnaf nizamının diğer esnaf gruplarına göre tek bir metaya dayanmaması daha karmaşık ve yer yer ihtilaflara yol açan bir nizama sahip olmasına yol açmıştır. Çünkü her türlü ikinci el eşya bu pazara gelebilirdi. Bu durum pazara gelen ikinci el

¹⁷² Aydın, Yılmaz, age., 2015, s.171.

¹⁷³ Mehmet Genç, age., 2017, s.296.

¹⁷⁴ Demirtaş, age., s.103

emtiyanın birinci üreticisi olan esnaf ile bitpazarı esnafının sık sık ihtilafa düşmesine yol açmaktaydı.

Bu ihtilaflara dair örneklerden biri bezaz esnafının şikayetidir. Bezzaz esnafı mahkemeye giderek, Halep ve sair yerlere ait çeşitli emtiyanın alım satımı bezaz esnafına, kullanılmış eşyanın alım satımının ise bitpazarı esnafına ait olduğu herkes tarafından bilinmekte iken bitpazarı esnafının yeni emtia alım satımı yapmasından dolayı kendilerine haksızlık edildiği gerekçesiyle şikayetçi olmuş ve bezzaz esnafına ait malların başka esnaf gruplarınca satılmasının yasaklanmasını istemiştir. Konu araştırılıp bitpazarı esnafı ikaz edilmiş olsa da problem devam edince bezzaz esnafı bu kez doğrudan Divan-ı Hümayun'a baş vurarak konu ile ilgili ferman çıkarttırmıştır.¹⁷⁵

Bu örnekte görüldüğü üzere esas itibariyle tüm ikinci el malların bitpazarına düşme olasılığı olsa da bir metanın kendini yeniden dolaşıma sokarak artı değer ürettiği bu pazarın toplam rantı diğer esnaf gruplarınca da paylaşılacak isteniyordu. Bitpazarı esnafının diğer esnaf guruplarıyla yaşadıkları husumetlerden de görüldüğü gibi, kullanılmış dikiş iğnelerini terzi esnafı,¹⁷⁶ kullanılmış at eyerlerini saraç esnafı, kullanılmış kürkleri kürkçüler esnafı satmak istemekteydi.¹⁷⁷ İkinci el olarak satılan eşya bir kez daha kendisini dolaşıma sokmuş oluyordu. Esnaflar arası husumeti yaratan da bu yeniden dolaşıma giren emtiadan sağlanacak gelirdi.

İncelenen arşiv belgelerinden yola çıkarak söyleyebiliriz ki esnaflar arası ya da esnaf içi çatışmalara bitpazarı kethüdalarının da sık sık dahil olduğu anlaşılmaktadır. İhtilafların birçoğu mübadeleye konu olan malların hangi esnaf grubu tarafından satılacağından belirsizliğinden veya bitpazarı dellallarının bir başka esnaf grubunun dellaliyesine göz koymasından kaynaklanır. Aynı şekilde tam tersi durum da söz konusu olabilir. Bitpazarı mekânsal olarak sadece koltukçu ve oturakçı esnafını barındırmazdı. Özellikle giyim ile ilgili diğer esnaf gurupları da bitpazarı içinde kendilerine yer bulmuştur. Bu konuda 1726-1727 yıllarında İstanbul Kadılığı görevinde bulunmuş olan Mehmed Said Münir Efendi'nin esnaf kayıtları önemlidir. İlgili belgelere göre İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar'da bulunan abacı esnafından 48 tanesi, bezaz esnafından ise 53 tanesi bitpazarı civarında bulunmaktaydı.¹⁷⁸ Bu iki grup da (abacı ve bezaz) aynı kethüdalığa

¹⁷⁵ Demirtaş, age., s.155.

¹⁷⁶ COA, DH.MKT 1404 70/ 1304 C 19.

¹⁷⁷ COA, HAT 410 21370/ 1250 Z 29.

¹⁷⁸ İKS, İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151 / M. 1726-1738), Cilt: 21, Hüküm: 139, s.216-223.

bağlı idi. Bu iç içe geçmişliğin yarattığı satışlardan elde edilen gelirlerin paylaşılabilmesi esnaf grupları arası husumetleri beslemekteydi.

3.2.3.1- Bitpazarı ile Saraç Esnafı

Esnaf gruplarının karşı karşıya kaldığı örnekler içinde 18. ve 19. yüzyıllarda birçok kez karşı karşıya gelmiş olan bitpazarı ve saraç esnafı arasındaki davaların fazlalığı göze çarpar. Saraç esnafı özellikle Fatih Sultan Mehmet'in 1475 tarihli saraç esnafı ile ilgili hükmünü arkalarına alarak özellikle bitpazarı esnafı ile ihtilaf içine girmiştir.¹⁷⁹

Konu ile ilgi olarak miladi 28 Nisan 1835 tarihli bir belgede ikinci el eşya tüketiminin sınırlarının nasıl çizildiğini bitpazarı esnafı ile at malzemeleri satan saraç esnafı arasındaki husumetten anlayabiliyoruz.¹⁸⁰

“...ikiyüz otuz beş tarihinde dahi tahdid etdirdiklerini beyan iderek evamir-i mezkurenin suretini lede'l ibraz Bitpazarı esnafı dahi eğer ki tasdik edüp lakin eşyayı mezkureyi kendüleri dahi bey'ü şira etmekde olduklarına ve inhisar ve bey'ü şira hususunun şer'an memnuiyetine binaen ruhsat istidasında olduklarından maada meâl-i şüruta nazaran serc alâtı saraçhaneden başka mahalde işlenmemek ve satılmamak suretine dahi dikkat olunmak lazım gelüp Bitpazarı esnafı ise öteden beri her nesnenin müsta'meli misüllü esb takımının köhnesini dahi alub satmakta idüğü saraç esnafına tefhim olunarak islahları murad olundukda tereddüd üzere kalmalarıyla bu surette Bitpazarı esnafının istidaları inhisar ve bey'ü şiranın caiz olmadığı meseleye mutabık ise de ber-minvâl-i muharrer evamir-i aliyye-yi mezkurede serc-ül cam(?) alâtının saraçhaneden gayrı mahalde bey'ü şirasının men-i mussarraha olduğundan esnaf-ı mezkumenin istidaları vechile izin ve ruhsat itaası irade-i seniyyeye mütevakkıf mevâddan idüğünü İstanbul kazası ve haremeyn-i şerifin müfettiş efendiler daîleri bil iştirak ilam itmiş ve arzuhal-i menkur manzur-ı hümayun-u mülükaneleri buyurulmak için arz ve takdim kılınmış olduğu muhat-ı ilm-i alileri buyuruldukda husus-u mezkurede ne vechile emr'ü iradeyi isabet ifadeyi şehinşahileri sünuh ve sudur buyurulur ise emr'ü ferman...”

¹⁷⁹ Mustafa Çağatay Uluçay, **İstanbul Saraçhanesi ve Saraçlarına Dair Bir Araştırma**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S.5-6, 1953, s.152.

¹⁸⁰ COA, HAT.410/21370, 1250 Z 29.

Burada saraç esnafı, bitpazarı esnafının kendi içinde organize olarak kullanılmış olan her ikinci el eşyayı hiçbir müzayede işlemine tabi tutmadan alım satım yapabildiklerinden bahsederek kendi esnafına ait eşyalara bile göz koyup alım satım yapabildiklerinden şikâyet ediyor. Durum böyle olunca kendi alanına giren bitpazarının aslında neyi satması ve neyi satmaması gerektiğinden de bahsedilerek bitpazarı esnafına bir sınır çizildiği anlaşıyor. Belgenin devamında ise saraç esnafı kendi alanına ait eşyaların eskilerini de ancak kendilerinin satabileceğini belirtiyor. Saraç esnafı daha önce 1820 tarihinde çıkan bir emirde belirtilen çizginin dışına çıkılmaması gerektiğini söyleyerek aslında bitpazarı esnafının sınırlarını çizmeye çalışmaktadır. Temelde, söz konusu 1820 tarihli emirde belirtilenleri bitpazarı esnafı kabul etmesine rağmen burada içtihatlarla uymamasından yakınılmaktadır. Anlaşıldığı üzere, kendi alanlarına giren malların bitpazarı esnafı tarafından sahiplenilmesinden şikayetçi olan saraç esnafı, gereğinin yapılmasını arz ediyor. Bir daha bu husumetin yaşanmaması için gereken düzenlemenin yapılması da istenmektedir.

1749 yılında yine aynı esnaf grupları arasındaki husumet, kadı sicilleri vasıtasıyla karşımıza çıkmaktadır. Gayrimüslim olan bir bitpazarı esnafının ikinci el saraç ürünleri satması üzerine mahkemeden cezalandırılması talep edilmektedir;

*“Panos zimmî Bitpazarı’nda olan oturakçı dükkânında hilâf-ı nizâm-ı kadîm ve mugâyir-i hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn sarrâc emti’asını bey’ü şirâ idüp bir vechile mütenebbih olmamalarıyla gereği gibi tenbîh-i şer’î ve men’-i küllî olunması matlubumuzdur...”*¹⁸¹

1749 tarihli bir mahkeme kaydında da¹⁸² aynı esnaf grupları arasında bir husumetten bahsedilir. Tüm bu olaylardaki ortak sonuç ise bitpazarı esnafının hakkı olmadığı düşünülerek saraç esnafının emtialarını satmış olması nedeniyle açılan davaların bitpazarındaki oturakçı ve koltukçuların aleyhine sonuçlanmış olmasıdır.

Tüm bu davalarda bitpazarı esnafı haklı olarak saraç eşyası yapmadıklarını, saraçların yaparak para kazandıkları eşyaları satarak para kazandıklarını öne sürmüşlerdir. Bitpazarı esnafına göre bu saraçların hak ve imtiyazlarına tecavüz değildir. Esasen Fatih’in nişanında

¹⁸¹ İKS, Bab Mahkemesi 197, (H. 1162-1163 / M. 1749-1750), C.73, Hüküm:375, 17 Ra 1162, s.320.

¹⁸² İKS, Bab Mahkemesi 197, (H. 1162-1163 / M. 1749-1750), C.73, Hüküm:467, Z 1162, s.372.

kullanılmış saraç malzemesine ait bir kayıt yoktur. Bu sonradan saraçlar tarafından yorumlanmış ve hükümlere konulmuştur. Bunlardan başka dükkânların kapatılmasına ilişkin ferman ve ilamlarda bitpazarı esnafının isimleri yoktur. Dolayısıyla bitpazarı esnafına göre her nevi eski eşyayı alıp satmak kendilerinin hakkıydı.¹⁸³

Bu iki esnaf grubu arasında 1726 yılında yaşanan bir olayda ise ölen kişilerin terekelerinden alınan ikinci el saraç emtialarının alım satımına dair tekelin sadece saraç esnafı ait olduğu görüşü mahkeme tarafından reddedilmiştir. Oturakçı esnafı bu emtiaları alıp satabilir. Bu durum saraç esnafının aynı ürünleri alıp satmasına yasak getirmese de saraç esnafının özellikle terekelerden gelen malların satımı konusunda oturakçı esnafına karışmaması konusunda mahkeme yazılı beyanda bulunmuştur.¹⁸⁴

3.2.3.2- Bitpazarı ve Terzi Esnafı

Esnaf gruplarının istedikleri her şeyi satamamalarının hatta neyi satıp neyi satamayacaklarının belirlenmesinin altında Osmanlı esnaf teşkilatlanmasında esnafın sıkı denetimi ve sermaye birikiminin sınırlandırıldığı bir düzen yatmaktadır. Narh uygulaması ile kâr marjları ancak belirli bir seviyede tutulmaktaydı. Böylelikle esnaf grubu sermaye birikimi yapmakta zorlanmaktaydı. Esnaflar arası husumeti besleyen şeylerden biri de bu sermaye yetersizliğinin esnaflar arası rekabeti arttırmasına ve olumsuz durumların yaşanmasına sebep olmuş olması olabilir. Bir şekilde birbirlerinin alanlarına müdahil olan esnafın davalık olduğu bu konu ile ilgili örneklerin fazlalığından anlaşılmaktadır.

Özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda bitpazarı esnafının karşı karşıya geldiği esnaf grupları arasında saraç esnafı dışında terzi esnafı da öne çıkmaktadır. 1726'da oturakçılar kethüdası Yusuf'un bitpazarında bulunan terzilerin gerek yeni gerekse eski elbise tamirinden elde ettiği gelirlerden birer ikişer kuruş almasından şikayetçi olan, içinde gayrimüslimlerin de bulunduğu terziler esnafı grubu, bitpazarı kethüdasına, kadılıktan konuyla ilgili tembih kararı çıkartıyor. Bu olay terzi ve bitpazarı esnafları arasındaki ihtilaflara ait en eski örneklerden biridir.¹⁸⁵

¹⁸³ Mustafa Çağatay Uluçay, age., 1953, s.156.

¹⁸⁴ İKS, İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151 / M. 1726-1738), C.21, Hüküm: 242, RA 1139, s.325.

¹⁸⁵ İKS, İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151 / M. 1726-1738), Cilt: 21, Hüküm:80, 13 ZA 1138, s.141.

Bir başka husumet ise yorgancı esnafı ile yaşanmıştır. Bitpazarı kethüdalığına bağlı oturakçı esnafının Dersaadet'in Küçük Karaman ve Aksaray gibi yerlerinde yeni yastık, yeni keçe ve yeni yorgan sattığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine yorgancı esnafı bitpazarı esnafının eski kebe, eski keçe ve benzeri eski eşya ve emtia satması gerektiğini belirterek açtıkları dava sonucunda oturakçı esnafı yeni eşya satmaktan mahkeme kararı ile men edilmiştir.¹⁸⁶ Bu örnekten oturakçıların gizli de olsa bitpazarının dışına çıkıp yeni eşyalar satabildikleri anlaşılmaktadır.

1887 tarihli bir belgede¹⁸⁷ ise birbirlerine sıkça temas eden bitpazarı esnafı ve terziler esnafının “*iki esnafın kethüdaları bir müddetten berü yek diğerinin efradına müdahale ile bir takım sada ve şikâyet zuhuruna sebebiyet verdiklerinden*” bahsedildikten sonra bitpazarının bir önceki kethüdasına oturakçı ve koltukçu esnafının usul ve nizamına dair bilgi verildiğini fakat terzi esnafının nizamına dair kayıt ve malumat bulunamadığı dile getirilmektedir.

Esnaf gruplarının yaptıkları işler yer yer keskin hatlarla ayrılmış olsa da bazı esnaf gruplarının özellikle yaptıkları iş gereği birbirine yakın olan esnaf gruplarının kethüdaları ortak olabiliyordu; tuhfeci-fincancı ve kalpakçı-kürkçü gruplarının kethüdaları bir idi.¹⁸⁸ Ağırlıklı olarak kullanılmış giysi satan ve bu giysileri yamalayıp bir nevi tamirden geçirerek satan bir esnaf grubu ile terzi esnafı, yaptıkları sanat bakımında benzer işlerle meşgul olsalar da kethüdalar düzeyinde yani kurumsal anlamda birbirlerinden kesin bir şekilde ayrılmışlardı. Metinde geçen “...terzi esnafı başka koltukçu ve oturakçı esnafı birlikte başka kethüda idaresinde bulunduğu cihetle terziler kethüdasının bit pazarı esnafına müdahaleye hakkı görülemediğinden men-i...” ifadesinden de anlaşılacağı üzere önemli olan nokta; kethüdalarının farklı olmasıdır. Bu durum onların ayrı esnaf grupları halinde örgütlendiklerini göstermektedir.

Görüldüğü üzere özellikle koltukçu esnafının denetimsiz ve nizamsız bir biçimde üretilmiş hemen hemen her metayı eline geçtiği anda, han ve dükkân önlerinde ya da kaldırım üstünde satabiliyordu. Diğer esnaf grupları kendi emtialarının bitpazarında dolaşımda olduğunu gördüklerinde doğrudan kadıya şikâyetle bulunuyorlardı. Bu esnaf sürtüşmelerinin sadece 18.

¹⁸⁶ İKS, Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750), Cilt: 73, Hüküm:347, s.301.

¹⁸⁷ DH. MKT 1404/70, 1304 C 19.

¹⁸⁸ Salih Aynural, age., 1989, s.86.

ve 19. yüzyıl ile sınırlı olduğu düşünülemez. 1660'lı yıllardan bir örneğe baktığımızda yukarıdaki diğer örneklerle benzeyen bir durumla karşılaşmaktadır; Parmakkapı¹⁸⁹ önünde bogasi (astarlık ince bez) satan koltukçu esnafı, bogasi satan esnafla davalık olmuştur. İstanbul kadısı koltukçuların bogasi satmasını yasaklamıştır.¹⁹⁰

Bu tip davalarda özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı hukukunun çözümü aradığı yerin kadime, yani geçmişe bakmak olduğunu da ayrıca vurgulamak gerekmektedir. Esnaflar arası husumetler geçmişte nasıl çözülmüş ise davaların görüldüğü dönemde de geçmişteki esnaf nizamları baz alınarak husumetlerin aynı şekilde çözülmeye çalışıldığı görülmektedir.

3.2.4- Bitpazarı Esnafı ve Yeniçeriler

Yeniçerilerin 16. yüzyılda başlayan esnaflaşma süreci 18. yüzyılda esnaf ile iç içe bir görünüme dönüşmüştür. 1826 yılına kadar bu süreç artarak devam etmiştir. Teşkilatın 1826'da kaldırılmasından önce 40.000 yeniçeri esnaf teşkilatıyla bütünleşmiş durumdaydı.¹⁹¹ Bu ilişkinin toplumsal bir tabanı olduğu 1730 Patrona ve 1807 Kabakçı isyanlarında tezahür etmiştir.¹⁹²

18. yüzyıla gelindiğinde yeniçerilerin askeri vasıflarında azalma meydana geldi. Bununla birlikte, artan enflasyona göre cüls alan yeniçerilerin maaşları ödenememeye başlanıldığında bulundukları şehirlerde ikincil iktisadi ilişkiler kurmaya başladılar. Başta İstanbul olmak üzere bulundukları şehirlerde esnaf teşkilatlarına üye olarak kasap, fırıncı, hammal, kayıkçı ve dellal olarak geçimlerini sağlamaya yöneldiler.¹⁹³ 18. yüzyıl başından itibaren yeniçeri ve esnaf ilişkisinin dinamiği özellikle İstanbul özelinde o kadar büyüktür ki, yaşanan sıkıntılarla birlikte esnaf yeniçerilerin harekete geçmesi III. Ahmet'in hükümdarlığının sonunu getirmiştir. Bu dönem iktisadi ve toplumsal sıkıntılarının ana nedenleri yeni vergilerin çıkarılması, akçe üzerindeki taşış, esnaf loncalarının iç örgütlenme sorunları olarak sıralanabilir.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Parmakkapı: Tezin ikinci bölümünde açıklandığı üzere Kapalıçarşı bitpazarının giriş meydanı.

¹⁹⁰ İKS, Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666- 1667), C.17, Hüküm: 1154.

¹⁹¹ Aydın, Yılmaz, age., 2015, s.170.

¹⁹² Tabakoğlu, age., 2017, s.494

¹⁹³ Quataert, age., 2016, s.84.

¹⁹⁴ Mehmet Akif Erdoğan, **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul Esnaf Loncaları ve Sorunları (1726-1738)**, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-1, İzmir, 25-27 Nisan 2019, C.1, s.265.

Özellikle İstanbul esnafının bir kısım üyesi aynı zamanda yeniçeri idi. Bu insanlar kışlalarda ya da bekâr odalarında yaşamaktaydılar. Yeniçeri olan esnaf, toplumsal statü elde etmekteydi. Özellikle kürekçiler ve seferler sırasında orduya çadır sağlamak durumunda olan çadırcı esnafı ordu esnaflarıdır.¹⁹⁵ Ordunun savaş pozisyonu almasıyla birçok esnaf grubunun ürettiği emtiaya talebin arttığını düşünmek yanlış olmaz. Fakat barış zamanı esnaf yeniçerilerin toplumsal pozisyonları itibariyle başka alanlara yönelmeleri de anlaşılır bir durumdur. Bunun en güzel örneği de emekli yeniçeri anlamına da gelen oturakçılıktır. 18. ve 19. yüzyıl başlarında yeniçerileri üç genel kategori altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki eşkinci ya da neferat-ı cedid denen aktif personel, ikincisi mutekaid adı altında toplanan emekli olmuş ya da satın alma yolu ile emekli yeniçeri esamesine sahip olmuş olan grup ve üçüncüsü dalkılıç olarak adlandırılan seferler sırasında ocağa kaydolup dalkılıç esamesi sahibi olmuş kesimdi.¹⁹⁶

Savaş zamanı ordu ve esnaf arasındaki ilişkiye dair 1810 tarihli bir sicil kaydında savaşa giden insanların her türlü ihtiyacını karşılayan esnafın sattıkları malları en fazla “onu on üzerinden” yani yüzde on kârla satmasının zorunlu olduğunu; “*Atpazarı Canbazları Kethudâsı’na ve ahâlî-i Bedesten’e ve Sipâh Pazarı ve Bitpazarı ve abacı ve çukacı ve silâh ve müytâb ve çadırcı ve sâir esnâf kethudâlarının cümlesine tenbîh...*” edilmiştir.¹⁹⁷

Kapalıçarşı Bitpazarı’nda Oturakçı dükkânlarının olduğu caddenin bugünkü adının Çadırcılar Caddesi olması da tesadüf değildir. Sefer sırasında ordu mensubu olan bu grup barış zamanında çadır talebi az olduğundan ikinci el eşya satışından da para kazanmaktaydı. Emekli yeniçerilerin oturakçı olarak bu işi yapmaları hayatları boyunca askerlik yapmış bu sınıfın eli zanaatkarlık tutamayacağından tüccarlığa geçmeleri son derece anlaşılır bir durumdur. Ayrıca kolay yoldan gelir elde etmenin de bir yoludur. Özellikle kapitalizm öncesi ikinci el eşya kullanımının önemi ve yaygınlığı göz önüne alınırsa dellallarıyla kethüdasiyle bir zamanların kurumsal kimliğine sahip olan bitpazarı esnafı, 19. yüzyılın sonlarına doğru bu kurumsal kimlikten yoksun bir şekilde yeni döneme ayak uyduran bir pazar görünümüne bürünmüştür.

¹⁹⁵ Robert Mantran, age., 1990, s.364.

¹⁹⁶ Mehmet Mert Sunar, **XIX. Yüzyıl Başları İstanbul’unda Esnaf Yeniçeriler**, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, S.18, 2010, s.78

¹⁹⁷ İKS, İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil (H.1217-1225 / M. 1802-1810), C.83, Hüküm:418, 26 C 1225, s.555.

Kapalıçarşı’da esnaflık yapan yeniçeriler genellikle “beşe” unvanını kullanıyorlardı. Bu unvan günümüzdeki “paşa” sıfatı ile denk tutulabilir.¹⁹⁸ Bu unvana sahip esnafın bir bölümünün bitpazarı esnafı olduğu kadı sicillerinde de görülebilmektedir. 16 Şubat 1749 tarihli bir mahkeme kaydında Kapalıçarşı Bitpazarı’nda Mehmed Beşe isimli esnafın eski ayakkabılar satılan dükkânındaki kiracı esnaf öldükten sonra, ölen esnafın terekesi üzerinden beytülmal emini senetsiz bir biçimde Kirkor isimli birine bu dükkânı 100 kuruşa satmıştır. Bunun üzerine Mehmed Beşe mahkemede delilleriyle birlikte Kirkor’un bu dükkândan el çektirilmesini istemektedir.¹⁹⁹ Burada dükkân üzerinden bir nevi taşeron sistemine benzer bir satış süreci görülebilmektedir. Gedik sahibi esnaf bir başkasına dükkânını kiraya verebiliyordu. Ayrıca Beşe dışında yeniçeri ocağına kayıtlı esnafın bostani, bölükbaşı, karakullukçu gibi sıfatlar aldığı da görülebilmektedir.²⁰⁰

Yeniçerilerin bir bölümünün ikinci el piyasası içinde olmaları onların Kapalıçarşı’nın bir diğer önemli pazarı olan Silahçılar Çarşısı’yla da bağlantılı olmalarına yol açmış. Özellikle koltukçu esnafının en karlı kaçak malları, kullanılmış silahlar idi. 17. yüzyıl sonundaki bir oturakçı terekesinde “tabancalı tüfekler” göze çarpmaktadır.²⁰¹

Çelik Gülersoy’un, Şemdanizade Tarihi’nden aktardığı bir hikâye, yeniçerilerin bitpazarı ve silahlarla olan münasebetine ışık tutabilir.²⁰² 1730 yılında ayaklanan Patrona Halil’in bir yeniçeri olduğu bilinmektedir. Ayaklanmanın Kapalıçarşı yanındaki Beyazıt Hamamı’nda başladığı belirtilmektedir. “*Yeniçeri ve elbise satıcısı ve hamam tellakı olan patrona...*” cümlesinden Patrona Halil’in tellak olması dışında elbise satan bir esnaf olduğu anlaşılıyor. Bir başka kaynakta; “*sermayesi ve bir sanatı olmadığından İstanbul’da seyyar satıcılık, eskicilik ve dellallık gibi işler yapmıştır*”²⁰³ denmektedir. Aktarılan hikâyede detay belirtilmediğinden Patrona’nın bitpazarı esnafı olup olmadığını bilemiyoruz. Fakat şu kesin ki; birçok yeniçeri gibi koltukçuluk yapmış, yüksek ihtimalle de bitpazarı esnafına eski eşyalar

¹⁹⁸ Turan Açı, **Beşe Ünvanı Hakkında**, Tarih Dergisi, S.62, İstanbul, 2016, s.48.

¹⁹⁹ İKS, Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750), C.73, Hüküm:4, 27 S 1162.

²⁰⁰ Kırılı, Başaran, s.18.

²⁰¹ İKS, Kismet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı sicil (H. 1109-1110 / M. 1698-1699), C. 58, Hüküm:798, 1110, s.971.

²⁰² Şemdanizade Fındıklı Süleyman Efendi, **Mür’it-i Tevarih**, Hazırlayan Münir Aktepe, C.1, İstanbul, 1967, s.6-15. Aktaran: Gülersoy, s.67.

²⁰³ Miyase Koyuncu Kaya, **Esnaf Loncalarında Yeniçeriler**, History Studies (International Journal of History), C.5, S.4, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, 2013, s.196.

satmış ya da esnaftan satmak üzere eşyalar almıştır. Patrona, diğer yeniçeriler ve bazı esnaf gruplarının da desteğini alarak Kapalıçarşı'ya Kaşıkçılar Kapısı'ndan girmiştir. İsyancıların arkasındaki kitle arttıktan sonra ise silah çarşısını ve bitpazarını yağma etmişler ve kendilerine burada buldukları kumaşlarla sancak yapmışlardır.²⁰⁴ Bu isyan askeri karakteri dışında, hatta ondan daha fazla, esnaf ayaklanması niteliği taşımaktaydı. Esnaf yeniçerilerin, esnaf olmanın zorluklarıyla beraber asker olmanın verdiği gücü de kullandıkları görülmektedir.

Hem yeniçeri hem esnaf olanlar, asker kimliklerini kullanarak kendilerini vergiden muaf tutma, zorla iş yapma ve yaptırma gibi işlerde güç kullanmayı da ihmal etmemişlerdir. Yeniçeri kimliklerinin onlara sağladığı kolaylık karşısında yapabilecekleri liyakat ve beceri gerektirmeyen meslekler arasında kayıkcılık veya koltukçuluk gibi seyyar tezgâh açma faaliyetleri vardı. Ne var ki esnafın bu şekilde nizamına zarar veren kesim sadece yeniçeriler değildi. Özellikle 18. yüzyılda İstanbul'a göçen ve “ecanip” (ecnebi) olarak adlandırılan kimseler şehre gelip gedik dükkânları dışında muhdes (sonradan kurulmuş) dükkânlar ile kaçak yoldan esnaflık yapmışlardır.²⁰⁵

Tabakoğlu da esnaf ayaklanmaları içinde Patrona'nın önemine vurgu yapmış ve ayaklanmada esnaf meselelerinin etkili olduğunu söylemiştir.²⁰⁶ Seferler uzayıp net bir zaferle sonuçlanmadığında esnafın orduda uzayan görevi hem orduya katılan esnafı hem de onları finanse eden şehirdeki iş arkadaşları arasında hoşnutsuzluğa ve ekonomik sıkıntılara neden olmaktadır.²⁰⁷

Burada ayaklanan bir grubun silahlanmak için silah çarşısını yağmalaması anlaşılabilir bir durum, keza Osmanlı esnafının üç sembolünden biri silahtır, diğerleri bayrak ve davuldur.²⁰⁸ Öyleyse aynı grubun bitpazarı gibi önemsiz olarak görülebilecek bir yeri yağmalanması nasıl açıklanabilir?

Koltukçu esnafı olan Mehmed Hulusi'nin Fatih'deki dükkânından zabıta tarafından alınarak Tophane-i Amire'ye gönderilen silah ve tabancalardan Martin taklidi olan tabancaların

²⁰⁴ Reşat Ekrem Koçu, **Patrona Halil**, Doğan Kitapçılık, 3.baskı, İstanbul, 2003, s.225.

²⁰⁵ Kaya, age., s.199.

²⁰⁶ Tabakoğlu, age., 2017, s.474

²⁰⁷ Miyase Koyuncu, age., s.197

²⁰⁸ Tabakoğlu, age., 2017, s.474

dışındakiler iade edilmiştir.²⁰⁹ Galata bitpazarında esnaflık yapan Ahmed Usta'nın dükkânında kaçak tüfekler bulunarak İstanbul Gümrüğü'ne götürülmüştür.²¹⁰ Satmak üzere aldığı on adet rovelver tipi silaha ve dolma tüfekle fişeklere devlet tarafından el konulan koltukçu esnafından Balçıklı Hacı Mehmed'in iadesini talep ettiği silahlarının bir suç sırasında ele geçirilmemiş olduğundan iadesi kabul edilmiştir.²¹¹ Bu örneklerden ve olaylardan gördüğümüz üzere bitpazarı esnafının silah ticareti yapabildikleri, kaçak yolla alınmış silahların bitpazarında da bulunabildiği biliniyor. Dolayısıyla Patrona ve destekçilerinin silah almak üzere sadece silahçılar çarşısını değil bitpazarını da yağmalamış olmaları bu durumu anlaşılır kılmaktadır.

Yeniçerilerin yapmış oldukları bir başka meslek de kayıkçılıktır. 1802'de hazırlanan bir deftere göre İstanbul'daki alt bin beş yüz kayıkçıdan iki bini askeri ünvana sahipti. Ekim 1808'de Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'daki bütün hamal ve kayıkçıların Sekban-ı Cedid Ocağı'na kaydolmaları, aksi takdirde mesleklerine devam etmelerine izin verilmeyeceğini açıklaması şehirdeki bütün yeniçerilerin büyük tepkisi ile karşılaşmıştı.²¹³ Ocağın kaldırılması sonrasında bile bu tepkilerin devam ettiği görülüyor. Bu durumla ilgili bir örneği 1829 yılında Kadıköy iskelesinde çalışan kayıkçı Halil ile bitpazarındaki koltukçu Osman'ın İstanbul halkını, Yeniçeri Ocağı kaldırılmasından sonra kurulan Asakir-i Nizamiye ordusu aleyhine kışkırtmasında buluruz.²¹⁴ Şahısların sonu idam olurken bu durumu sosyolojik ve iktisadi açılardan anlamlandırmak gerekir. Bir kayıkçı ve bitpazarındaki bir koltukçunun yeni kurulan orduya karşı duruşları da gösteriyor ki, şüphesiz ocağın kaldırılmasına karşı belirli esnaf grupları toplumsal reaksiyon göstermişlerdir.

18. yüzyılda hızlanan, esnaf gruplarının yeniçerileşme süreci ve aynı şekilde bazı yeniçerilerin de esnaflaşması 1826 yılına kadar sürmüş ve yarattığı toplumsal etkilerin yanı sıra yer yer politik alanda da izler bırakmıştır. Dolayısıyla yeniçeri ocağının kaldırılması aynı zamanda lonca teşkilatına vurulan bir darbe olarak okunmalıdır.²¹⁵

²⁰⁹ COA, ZB.367/93, 1324 R 11.

²¹⁰ COA, ŞD.3216/4, 1286 Ş 22.

²¹¹ COA, DH.MKT. 2836/14, 1327 CA 19.

²¹³ Sunar, age., 2010, s.72.

²¹⁴ COA, TS.MA.e 857/89, 1245 RA 03.

²¹⁵ Quataert, age., 2016, s.207.

Artık evlenebilen, esnaflığa adım atan eski yeniçerilerin adaptasyon süreci sosyolojik açıdan ayrıca incelenmeyi hak etmektedir. Loncaların liyakat esaslı sistemine adaptasyonda sorun yaşayan bu insanların toplumsal pozisyonları koltukçu, kayıkçı ya da tellak olarak yaşamlarına devam etmeleriyle ya da tersinden toplumsal hayatta sağladığı kolaylıklar ve getirdiği artılar nedeniyle esnaf olanların yeniçeri ocağına yazılmasını, askeri, idari ve iktisadi kurumsal yapıların bozulmasıyla birlikte hayatlarını idame ettirme refleksi olarak okuyabiliriz.

Yeniçeri esame defterlerinin gösterdiği gibi esnaf yeniçerilerin önemli bir kısmı sermaye ve vasıf gerektiren işlerde de çalışmaktaydı. Yeniçerilerin iktisadi hayattaki etkinliği merkezi otoritenin piyasaya müdahalesini zorlaştıran bir faktördü.²¹⁶ Yeniçeri ocağının ekonomik hayat üzerindeki etkisi de göz önünde bulundurulduğunda ocağın kaldırılmasının devletin ekonomi üzerindeki merkezi otoritesini arttırmanın kanlı bir yolu olduğu söylenebilir. Yeniçerilik gibi bürokratik bir toplumsal pozisyonun hem iktisadi rejimde hem de siyasi rejimdeki niteliksel dönüşümlerle beraber ilga edilmesinin yarattığı toplumsal altüst oluş, iktisadi alanda en çok esnaf teşkilatını etkilemiş gözükmetedir.

3.3- Tereke Satışı ve İkinci El Eşyalar

Tereke defterleri denilen defterler, kadılık kurumu tarafından, ölen kişinin borçlarının, geride bıraktığı eşyalarının ve nakit miktarının tespit edilip varisleri varsa miras taksiminin yapıldığı, varislerinin olmadığı durumlarda ise devlet görevlilerince malların kabzedilerek kayıt altında tutulduğu defterlerdir. Bu defterlerde ölenlerin geride bıraktığı her türlü menkul ve gayri menkullerin, borç, alacak, vasiyet ve hibelerin ayrıntılı dökümleri yer alır. Ayrıca bu defterlerde ölen kişilerin toplumsal konumları, ikâmet ettikleri yer, medeni halleri ve varsa diğer aile üyeleri ile ilgili bilgiler de yer almaktadır.²¹⁷ Özellikle terekedeki taşınabilir mallar ikinci el tüketimin maddi kültürü ile bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Terekelerdeki taşınabilir mallar: nakdî para, alacaklar, ev ve mutfak eşyası, giyim eşyası ve kumaşlar, silahlar, at takımları v.b. olarak sıralanabilir.²¹⁸

²¹⁶ Sunar, age., 2010, s.74.

²¹⁷ Sait Öztürk, **XVII. Yüzyıl Askerî Kassam Defterlerinin Sosyo-Ekonomik Tahlili**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 1993, s.14-15.

²¹⁸ Öztürk, age., 1993, s.121.

Ölen kişi askerî sınıftansa malları hassa beytûlmâl eminleri, sivil (beledi) ise âmme beytûlmâl eminleri tarafından alınır. Osmanlı Devleti'nde kişinin ölümünden sonra yazılan terekeler, vârisiz olup olmamaları durumuna göre ikiye ayrılabilir. Mirasçısı olan kişilerin malları; bir vârisin başvurusu, ölen kişinin devlete borcunun olması veya mirasçıların küçük olması halinde kassâmlar tarafından taksim edilirdi. Vârisi olmayan terekeler ile bunları belirleyip kabzeden ve satışını yaparak gerekli masrafları gördükten sonra kalan meblâyı devlet hazinesine veya belirlenen herhangi bir harcama alanına yönlendiren kişiler beytûlmâl emini olarak adlandırılırdı. İstanbul'un âmme beytûlmâl gelirleri, İstanbul Gümrük mukataasının sorumluluğuna bırakılmıştı.²¹⁹

Terekenin satışından elde edilen meblağdan resmi kısım, dellaliyye, didebaniyye, müjdegâne, hammâliyye, v.b. vergi ve masraflar karşılanır, varsa borçları ödenir ve vasiyetin gereği yerine getirilirdi. Bunlar çıkıldıktan sonraki toplam sayıdan hayatta kim kalmışsa (karısı ya da kocası) ona hissesi verilirdi. Osmanlı hukukuna göre, koca karısının mirasından 1/2 alır, kadın ise kocasının mirasından 1/4 pay alma hakkına sahipti. Sözü edilen vergi ve masraflar çıkarıldıktan sonra kalan meblağ ya merkezî hazineye ya da merkezin yönlendirdiği bir harcama alanına aktarılırdı.²²⁰ Özellikle 18. yüzyılda üst düzey görevlilerin terekelerinde yer alan eşyalarından padişaha layık olanları müsâdere ederek yani el koyarak Enderun hazinesi için ayırabilirdi. Eğer bir kişi devlet hizmetinde bulunduğu süreç içinde servet elde etmişse, servetin ediliş şekline bakılmaksızın öldükten sonra mallarına devlet tarafından el konabilirdi.²²¹ Müsâdere işlemi kişi yaşarken yapılabildiği gibi öldükten sonra da yapılabilirdi. Örneğin Abdülmecit devrinin şeyhülislamlarından Mekkizade Mustafa Asım Efendi büyük bir servet topladıktan sonra 1846 yılında ölmüş ve bedestende muhafaza ettiği kırk bin kese akçe devlete intikal etmiştir.²²² Terekelerde ölen kişinin tüm eşyası sıralanırdı. Tereke defterlerine kaydedilen bu eşyalar içinde değerli eşyalar ve kullanılmış eski eşyaların bir arada olduğu görülmekteydi. Dolayısıyla ister müsâdere yoluyla mübâdele edilsin ister ölen kişinin geride

²¹⁹ Arif Bilgin ve Fatih Bozkurt, **Bir Mali Gelir Kaynağı Olarak Varissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytûlmâl Mukaataları**, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.20, 2010, s.3-4.

²²⁰ Bilgini, Bozkurt, age., 2010, s.9.

²²¹ Cahit Telci, **Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Mühallefat ve Müsâdere Süreci**, Tarih İncelemeleri Dergisi, C.XXII, S.2, Aralık 2007, s.147.

²²² Schiele, Wiener, age., 1988, s.38.

bıraktığı malların satışı yoluyla mübâdele edilsin el ikinci el eşyalar, toplumun her katmanına hitap eden geniş çeşitliğe sahip emtia arzı oluşturmaktaydı.

Vârisi olmayan kişilerin servetleri devlet için önemliydi. Öyle ki vârisiz ölenleri haber verenlere müjdegâne olarak terekeden elde edilen toplam gelirin %2,3'ü ile %8,4'sı arasında değişen bir oran tahsis ediliyordu.²²³ Kabzedilen ve sayımı yapılan terekelerden vârisi olmadığı kesin olarak bilinenler mukataa görevlilerince rahatça satışa çıkarılabilirdi. Vârisi olup olmadığı kesin bilinmeyenler ise 6 ay bekletilirdi. Bu sürede vâris çıkarsa iade edilir, verâset başvurusu olmazsa satılırdı. Vârisi olan terekelerde de özellikle yetim ve dullar var ise terekedeki mallar müzayede yöntemiyle satılmak zorundaydı. Fatih Bozkurt'un örnek gösterdiği 1720 tarihli bir fermana göre²²⁴, yetim ve dul kalan insanlara merhamet etmek gerektiğinden vârisi oldukları terekelerin mal satışının herkesin gözü önünde Kapalıçarşı ve çevresindeki pazar ve sokaklarda müzayede yöntemiyle gerçekleştirilmesi zorunlu kılınmıştır. Bu fermana gerekçe olarak tereke memurları ve bitpazarı esnafının aralarında anlaşmasıyla tereke fiyatını yarıya indirmelerinin ortaya çıkması gösterilmektedir.²²⁵ Böylelikle varislere gidecek naktî miktarın azaltılması hedeflenmiş olmalıdır. Çünkü eski eşyaları ederlerinden daha ucuza alarak kâr miktarlarını arttırmayı hedeflemiş olabilirler.

Bahsedilen fermana örnek teşkil edecek bir tereke örneği olarak Salomon'un terekesini gösterebiliriz. Kuzguncuk'ta ölen Salomon'un geride bıraktığı eşyalar müzayede ile satılarak elde edilen gelirden (47070 akçe) vergi ve masraflar (2490 akçe) düşüldükten sonra kalan meblağ (44580 akçe) yetim kalan çocuklarına ve dul karısına verilmiştir. Ayrıca terekede yazılan "...medîne-i Üsküdar'da bitpazarı ahâlisi hâzır oldukları hâlde ba'de'l-müzâyede hâlik-i merkûmun fûrûht olunan terekesi defteridir ki..."²²⁶ ifadesi eşyaların müzayede ile satıldığını ve müzayede sırasında bitpazarı esnafının orada bulunduğunu belirtmesi açısından önemlidir. Böylece bu örnekle görülebildiği üzere ölen kişilerin ardında bıraktıkları eşyalar müzâyede yoluyla yeniden pazara intikâl ederek dolaşıma girmektedir. Söz konusu terekede müzâyede yeri açıkça belirtilmemiş olsa da yer Üsküdar olduğu için malların Üsküdar Bitpazarı'nda müzâyede edilmiş olması olasıdır.

²²³ Bilgin ve Bozkurt, age., 2010, s.28.

²²⁴ Kismet-i Askeriye Mahkemesi no:45 varak:1a

²²⁵ Bozkurt, age., 2011, s.133.

²²⁶ İKS, Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738), Cilt:68, Hüküm:109, H.1150.

Dellâliyye vergisi tereke eşyasının satış tutarı üzerinden yüzde ikilik bir oranda tahsil edilmekteydi ve bu gelir, bedesten dellallarının en önemli kaynağıydı. Bu binde yirmilik oran bedesten kethüdası, tereke kâtibî ve dellal arasında üçe bölünürdü. Terekelerden Kapalıçarşı'ya getirilen malların satışı bedesten dellallarının sorumluluğunda olması gerekirken satışa bitpazarı esnafı ve dellallarının da sık sık müdahale ettikleri görülmektedir.²²⁷

Fatih Bozkurt'un bu sorun ile ilgili verdiği bir örnekte Galata Bedesteni'ne gelen tereke mallarının satışı bedesten dellallarının sorumluluğu altındayken Galata Bitpazarı'ndan olan Ali Tevfik, mirasçılarla gizlice anlaşarak (mirasçılara daha yüksek bir fiyat önermiş olması ya da daha az oranda dellaliye almış olması ihtimal dahilindedir) satış yapmıştır. Yakalandıktan sonra da suçunu itiraf etmiştir.²²⁸

Bu müdahalenin arka planında da şüphesiz ki önemli bir gelir olan dellaliye resmî yatmaktadır. Bu durumla ilgili, bir başka örnekte ise şöyle yazmaktadır:

*“Bitpazarı dellalları kethüdası olan Ahmed Çelebi bin Mehmed mahbes şeriada Ayasofya vakfından bezazistan-ı atik Hasan Efendi ve dellalları kethüdası el hac Mehmed ile terafu idübe bezazistan-ı atik ve dört adet kapularında ve çadırcılar suk'unda metrukat bey' olundukda dellallığı bezazistan-ı atik dellallarına mahsus olub bitpazarı ve sipâh çarşısı ve yağlıkçılar suk'ı ve aksaray ve cuma pazarı ve avret pazarı ve ceharşenbe pazarı dükkânları yüzlerinde ve hane ve hanlarda ve saraylarda metrûkat bey' olundukda dellallığı yedimde olan bin yüz kırk beş senesi tarihiyle müeverrah fermân-ı ali mantukunca bitpazarı dellallarına mahsus iken mezburan hane ve hanlarda ve saraylarda bey' olunan metrukatın dellallığına bigayr-i vech müdahale etmeleriyle müdahaleleri men' olunsun...”*²²⁹

Belgeye göre bitpazarı dellalları kethüdası Ahmet Çelebi ile eski bedesten kethüdası Hasan Efendi ve dellalları kethüdası el Hac Mehmed ile devam eden mahkemeleri neticesinde Ahmet Çelebi'nin eski bedesten dellallarına mahsus olan mahâlleri dellaliyelerine eski usule muhalefetle müdahalesinden men edildiği anlaşılmaktadır. Bu belge dellaliye rant kavgasına ilişkin açık delillerden bir tanesidir.

²²⁷ Bozkurt, age., 2011, s.143.

²²⁸ Bozkurt, age., 2011, s.144.

²²⁹ COA, C.BLD. 124/6197, 1159 R 08, (M. 30.04.1746).

Bu örnek kethüdalar arası çekişmenin anlatılması dışında terekelerden gelen ikinci el eşya satışlarının o dönemde sadece Kapalıçarşı'da değil, hane, han ve saraylarda da yapılabildiğini belirtmesi açısından önemlidir. Terekedeki eşyalar çarşıda müzayedeye çıkacaksa taşınabilir olanlar at, kayık ya da hamal yoluyla çarşıya getirildi. Mücevheratın kuyumcular çarşısında, kitapların sahaflar çarşısında, cariye ve kölelerin esirciler çarşısında, kıyafetlerin bitpazarında müzayedeye çıkarıldığı bilinmektedir. Bu satış işlemlerinin sadece çarşıda yapılmamasının, esnafın birbiriyle anlaşarak yaptığı usulsüzlüklerin önüne geçmek ya da vergi alım işlemini daha da hızlandırmak için yapılageldiği söylenebilir. Çünkü çarşıya giden malın esnaf gruplarının aralarında anlaşmasıyla usulsüz olarak (müzayedesiz) satılabilmesi olasıydı. Hem bunun önüne geçme hem de esnaflar arası mal husumeti olmasını da engellemek istemiş olabilirler. Bunun dışında varisler de satılan tereke eşyalarını satın almak isteyebilmekteydiler. Bu durum, eşyaların evlerde satılmasının da bir başka nedeniydi.

Osmanlı esnaf teşkilatının tereke satışında aldıkları dellaliye paylarının farklı esnaf grupları arasında çıkar çatışmasına yol açmasına bir başka örnek ise 1779 tarihli bir hükümdür: Galata bedesteni dellalları dellaliye payından hisse almak isteyen Galata Bitpazarı dellallarının bu hak tecavüzüne karşı önlem almak istemişlerdir.²³⁰ Örneklere bakıldığında sınırları hukuki anlamda kesin olarak çizilmiş bedesten dellallığının dışında bir başka pazarda satış yapıldığı takdirde gruplar arasında tereke çekişmesinin daha yoğun olduğu anlaşılmaktadır.

Görüldüğü gibi ikinci el eşya mübadelesi sadece bitpazarı esnafı tekelinde değildi. Mekânsal olarak da Kapalıçarşı Bitpazarı'yla sınırlı değildi. Malın nerede ve kim tarafından mübadele edildiği, satıştan geriye kalan payların hangi esnaf dellallığına aktığını da belirleyen etkenlerden biriydi. Çünkü satıştan dellallar sorumluydu. Dellaliye ise bu sorumluluk karşılığında kazandıkları paraydı. Bu paranın kaynağının devlet olmadığını sadece tereke satışı üzerinden alınan pay olduğunu bir kez daha vurgulamak gerek.

Terekelerin satış süresi terekeden terekeye değişebilmekteydi. Eğer ki müzayede sırasında eşyaya ilgi yoksa satılması için bekletilebilirdi. Ya da alıcı bulabilmesi için makul bir fiyat atamasıyla da satılabilmekteydi. Taşınmaz malların satışı bu denklemlerle uzun sürebilirdi. Satış, dellalın elindeki malı bağırarak pazarda dolaştırması şeklinde olabileceği gibi bir

²³⁰ **İstanbul Ahkam Defterleri İstanbul Ticaret Tarihi 1**, Proje ve Yayın Yönetmeni: Ahmet Kal'a, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1997, s.317-318. (Belge: OTD/AH/9/77/285)

dükkânda sergileme şeklinde de olabilirdi. Burada Bozkurt'un dikkat çektiği önemli bir nokta var. Bazı terekelerde dükkaniye ismiyle yer alan gider kaleminin, tereke satışı süresi içinde eşyaların korunması ve sergilenmesi için kiralanılan dükkanlara verilen para olabileceğinden bahsedilmektedir.²³¹

3.3.1- İkinci El Eşyalardaki Suistimâller

Terekelerden elde edilen rant nedeniyle süreç, suistimallere açık hale gelmiştir. Vârissiz ölen kişileri Beytûlmâl görevlilerine haber vermekle sorumlu olan mahalle sâkinlerinin ve hancıların, kimseler haber vermeden ölen kişinin mallarını aşırıya çalıştığı mahkeme kayıtlarındaki şikayetlerden biliniyor. Ayrıca sahte şâhitlerle vârislik ve sahte vasiyet ile alacak iddiasında bulunmak da yaygındı. Bu işlem genellikle organize bir şekilde, müştereken yapılıyordu. Ekipten biri vâris olduğunu, diğeri malın 1/3'ünün kendisine vasiyet edildiğini, başka birisi de ölenin kendisine borcu olduğunu iddia ediyor ve iddialarını ispat için sahte şâhitler kullanıyorlardı.²³² Bu organize usulsüzlüklerin içinde bitpazarı esnafı da vardı. Bitpazarı ahalisi dışında tereke eşyasına ilgi gösteren başka esnaflar da elbette olmuştur. Ölen kişinin geride bıraktığı kitapları mezattan sahaflar satın alır, terekedeki gümüş ve altın eşyalara ise kuyumcu esnafının ilgi gösterdiği söylenebilir.²³³

Usulsüzlükler müzâyede sırasında da devam edebilirdi. Eski Eserler Ansiklopedisi'nde terekeciler denen ve birbiri ile anlaşarak gelen malları çok ucuza alıp pahalıya satan bir gruptan bahsedilir. Bu terekeciler bitpazarı tüccarlarıdır. Organize çalışırlar, bunlar önce çarşıya getirilen eşyanın başında toplanırlar ve vefat edenlerden gelen malların müzayedesi için başlarında bulunurlardı. 100 lira eden bir eşyayı bir liradan başlayarak azami 30-40 liraya çıkarırlar. Bu eşya birisinin üstünde kalır ve aralarında toplanan para ile eşyanın bedelini kimin üstüne kaldıysa verirler bu şekilde birkaç kalem malı aralarında paylaştırarak alırlar, ilk fırsat buldukları yerde yoksul ve işi bilmeyen insanlara 3-4 lira vererek “Anadolu ederler” sonra yeniden aralarında yaptıkları müzayede neticesinde 30 liraya aldıkları malları 100 liraya ya da 200 liraya çıkarırlar, topladıkları eşya 500 lirayı bulur. Bu farkı kâr diye aralarında paylaşırlardı. Buna mal kapatma denirdi. İkincisi de kendi mallarına beş misli kıymet koyarak müzayedeye

²³¹ Bozkurt, age., 2011, s.147.

²³² Bilgin ve Bozkurt, age., 2010, s.10.

²³³ Bozkurt, age., 2011, s.159.

koyarlar ve etrafına geçerler muayyen bir miktara kadar artırarak bu sırada hariçten gelen alıcılar bu müzayedeyi gerçek sanıp bir iki teklif verdiğinde mal onun üstünde kalır. Bu sayede 50 liraya aldıkları malı 300 liraya satmış olurlar. Fazlasını yine aralarında paylaşırlardı.²³⁴

Terekelerdeki servetten alınan payın sadece kethüdalar ve dellallar arası çekişmeye yol açmadığını çoğu zaman bu çekişmelerin varisler ve esnaf grupları arasında da olabilecei unutulmamalıdır.

3.3.2.- Oturakçı Terekeleri

Bazı bitpazarı esnafının ciddi servet sahibi olduğu terekelerinden anlaşılmaktadır. Örneğin bitpazarı esnafı olan es-Seyyid Mustafa Çelebi'nin tereke toplamı 4.000 kuruştan fazlaydı. Fatih Bozkut'a göre 1778 yılı için bu tereke miktarı zengin bir tüccar olduğunu göstermekteydi.²³⁵ Fakat 18. yüzyılın başındaki oturakçı-yeniçerilerin terekelerine bakıldığında terekelerin büyüklüğünün o dönemin ortalama tereke büyüklüğünün altında oldukları da görülebilmektedir.

Esnaf yeniçerilerin terekeleri incelendiğinde kendi içlerinde gelir farklılıklarına sahip oldukları görülmektedir. Göreli varlıklı yeniçerilere rastlandığı gibi göreli yoksul olanlara da rastlanıyordu. 1718-1730 yılları arasında Galata Şeriyeye Sicilleri içerisinde bulunan yeniçerilere ait terekelerin incelendiği bir çalışmaya göre, birçok yeniçeri arasında sadece iki adet oturakçı esnafı olan yeniçerinin tereke miktarları şöyledir: ²³⁶

²³⁴ Nureddin Rüştü Büngül, "Terekeciler", **Eski Eserler Ansiklopedisi**, Çituri Biraderler Basımevi, Galata İstanbul, 1939, s.62.

²³⁵ Bozkurt, age., 2011, s.157.

²³⁶ Mustafa Akbel, **Tereke Kayıtlarından Hareketle Yeniçerilerin Sosyo-Ekonomik Durumları**, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:15, 2016, s.275-277.

Tablo:1: 1718-1730 yılları arasında Galata Şeriiye Sicilleri’den Oturakçı Terekeleri

Defter no.	Sayfa no.	Tereke sahibinin adı	Tereke sahibinin mahallesi	Tereke miktarı	Tereke Tarihi
251	21	Oturakçı Hasan beşe	Galata Camî Kebir Mahallesi	29.930 akçe	H. 1134 M. 1722
268	32B	Oturakçı Küçük Mehmed odabaşı	Tophane	34.206 akçe	H. 1140 M. 1729

Kaynak: Mustafa Akbel, **Tereke Kayıtlarından Hareketle Yeniçerilerin Sosyo-Ekonomik Durumları**, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.15, 2016, s.275-277.

Galata’da yaşayan tüm yeniçerilerin terekelerinin incelendiği bu çalışmada terekelerin kişi başına ortalama değeri 25.747 akçedir. Bu değer genel ortalamaya göre oldukça düşüktür. Galata’da aynı dönemde kişi başına düşen ortalamanın ise 51.316 akçe olduğu belirtilmektedir.²³⁷ Bu da yeniçeri esnafının gelir düzeyinin genel ortalamasının altında olduğunu göstermektedir. Buna oturakçı olanlar da dahildir. Bu görelî yoksulluk, yeniçerilerin askerlik mesleği dışına yönelmesi doğrultusunda en önemli itki olmalıdır.

Ortalama servete sahip bir kişinin terekesine bakıldığında giyim ve kumaş ile ilgili eşyaların ön planda olduğu görülebilmektedir. Son derece iyi para eden müstamel kumaşlar bitpazarı esnafı için önemliydi. Bu tip ortalama bir terekeye örnek olarak yine Kuzguncuk’ta yaşayan Salomon adlı Yahudinin 1737 tarihli terekesine²³⁸ bakılabilir. Müzâyede ile satışı yapılan terekedeki en pahalı parçanın cılkafa kürkü (bir kurdun ense kısmından çıkarılan kürk) olduğu görülmektedir. 6000 akçe değerindeki bu kürkün o dönemdeki çinili gümüş bir saatin tam 3 katı fiyatında olduğu görülmektedir. Bunun dışında terekedeki çoğu malı değerli ve değersiz kürk, kaftan, entari, ferace, çakşır gibi kılık kıyafetler oluşturmaktadır. Sadece terekedeki 4 adet kürk ve 4 adet kaftanın toplam değeri 13 bin 465 akçedir. Bu değer 51 farklı eşya bulunan terekenin toplam değerinin 3/1’ine yakınına oluşturmaktadır. Bu tip değerli mallar müzayede ile satılıp ikinci el eşya olarak alıcı bulmaktaydı. Dolayısıyla bitpazarında dönen para miktarı hiç de azımsanacak ölçüde değildi. Elbette bu tespiti yaparken tarihler önem kazanmaktadır. 18. yüzyılın başından 1760’lara kadar hem parasal hem de mali açıdan bir

²³⁷ Akbel, age., 2016, s.264.

²³⁸ İKS, Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738), Cilt:68, Hüküm:109, H.1150.

istikrar dönemi²³⁹ olduğu düşünüldüğünde bu aralık içinde kalan istikrar ortamı ikinci el pazarlarına da bir şekilde sirayet etmiş olmalıdır.

18. yüzyılın başında oturakçı esnafının terekelerinden birçoğunun görelî olarak varlıklı oldukları sonucu çıkartılabilir. Yenikapı’da yaşayan ve Kapalıçarşı Bitpazarı’nda oturakçı dükkânı olan Ali Beşe’nin²⁴⁰ 20 Ocak 1731 tarihli terekesine²⁴¹ bakıldığında oturakçı Ali Beşe’nin evindeki eşyaların değeri 27 bin kûsur akçe olduğu görülmektedir. Fakat Ali Beşe’nin bitpazarındaki dükkânının içindeki eşyaların toplam değeri 142 bin 224 akçe etmektedir. Bu farktan da anlaşılacağı üzere 18. yüzyılın ilk yarısında İstanbul Bitpazarı’ndaki dükkânlar son derece zengin emtiayla dolu idi. Dükkândaki malların bolluğuna ve çeşitliliğine bakıldığında belli başlı mallar olarak; *Biniş* (yeniçerilerin at üstünde giydiği çok bol ve geniş cübbe), *dolama* (Genellikle yeniçerilerin giydiği önü açık üst giyeceği), *kapama* (takım elbise), *alaca* (kumaş cinsi), *çakşır* (bir tür pantolon) *mellute* (cübbeden bozma bir tür üst giysisi), *nimteni* (mintan) v.b kıyafetler dışında *kaftan*, *kürk*, *ferace*, *entari*, *cübbe*, *şalvar* da satıldığı görülmektedir. Elbette satılan bu malların çoğu köhne ya da müstamel kelimeleriyle ifade edilen daha önceden kullanılmış mallardır.

19. yüzyılın ilk çeyreğinde bitpazarındaki bir oturakçı dükkânı gediğinin 6000 kuruşa satıldığını görüyoruz. “...Batpazarı’nda Ali Paşa Hanı kurbünde oturakçı Bağdisar ve Simon zimmîler dükkânları beynlerinde kâin bir bâb oturakçı dükkânı Dudu Nasrâniye ve Mogsis zimmîye altı bin guruşa ale’l-iştirâk bey’ü temlik ve teslîm eylediğimde...”²⁴² 17 Ocak 1827 tarihli bu örnekteki 6000 kuruşu alım günü açısından karşılaştırmak için 11 Ekim 1826 tarihindeki bir maruzat metni örneğine bakabiliriz.

Yusuf kızı Ümmü Gülsüm Esmâ, babasının terekesine Ahmed kızı Ümmü Gülsüm tarafından el konulduğunu iddia eder. Bahsedilen terekedeki mallar şöyledir: “...on altı bin yirmi beş guruş kıymetli üç altın sâ’at ve kırk miskâl incü ve bir elmaslı kuşak ve iki incülü kuşak ve dört elmaslı zümrüd yüzük ve dört çift elmaslı küpe ve bir sîmli pala ve beş çift sîmli tabanca ve iki sîmli kılıç ve on sîmli tüfenk ve bir sîmli Yatağan bıçağı ve bir sîmli En’âm kîsesi

²³⁹ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017, s.155.

²⁴⁰ Beşe ünvanı ve yeniçeri esnaf ilişkisi için bakınız: (Bu tezde 3.2.4- Esnaf ve Yeniçeriler)

²⁴¹ İKS, Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 59 Numaralı Sicil (H. 1143 / M. 1730-1731), Cilt:64, Hüküm:290, 11 B 1143.

²⁴² İKS, Mahmudpaşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1240-1242 / M. 1825-1827), Cilt:91, Hüküm no: 287, 18 C 1242

ve on beş kehribâ çubuk takımı ve on beş tütün çubuğu ve yirmi iki çatma yasdık ve üç minder ve altı çuka mak'ad ve iki orta keçesi ve on seccâde ve yirmi yorgan ve iki elmas ve iki semmûr dört kürk ve dört kazgan ve beş leğen ma'a-ibrik ve üç câmeşûy leğeni ve iki kebîr orta sinisi ve yedi tepsi ile dört Kelâm-ı Kadîm ve beş cild Muhammediye kitâbı..."²⁴³ içinde burada sayılan kıymetli eşyaların olduğu terekenin değeri 16 bin 25 kuruş olarak belirtilmiştir. Aralarında üç ay olan bu iki metin için bir değer karşılaştırılması terekelerin serveti doğrudan yansıtmamasından dolayı yapılamaz fakat bize bir fikir verebilir. Buradan yola çıkarak 6000 kuruşluk bir oturakçı gedığının azımsanmayacak bir fiyat olduğu çıkartılabilir. Ayrıca 1826 yılındaki vasıflı bir işçinin günlük ücreti 3,6 kuruş idi.²⁴⁴ Dolayısıyla bu gedik satış miktarının vasıflı bir işçinin yaklaşık dört buçuk yıllık gelirine eşit olduğu anlamına gelir.

Bahsi geçen terekelerde eşyalara biçilen fiyatlar birçok etkenden dolayı değişkenlik göstermekteydi. İkinci el eşyada fiyat hareketliğinin belirli bir düzlemde ilerlememesinin en büyük sebebi eşyanın ne kadar eski olduğu terekeye yazılmadığından fiyat tayininde bir standardın bulunmayışdır. Daha önce de belirtildiği gibi fiyatlar, bilirkişilerce tahmin edilmiş olabileceği gibi söz konusu malın açık arttırmaya çıkması sonucu belirlenmiş de olabilir.²⁴⁵ Örneğin: 1699 yılı için köhne kürk 180 akçe olarak belirlenmişken, 1731 yılında köhne bir kürk için 480 akçe değer biçilmiştir. Bazı terekede de satışın hangi şekilde yapıldığı açıkken bazılarında değildir. Buradan bahsi geçen yıllar arasında ikinci el eşya için genel bir fiyat ortalaması alınamaz. Aynı yıllar için bile fiyatlar farklılaşabilmektedir; 1699 yılında iki farklı terekede çılkafa kürk için birinde (Oturakçı Musa Beşe'nin terekesi²⁴⁶) 720 akçe, diğesinde (Oturakçı Mustafa Çelebi'nin terekesi) ise 1000 akçe şeklinde değişen fiyatlar görülmektedir. Terekelerde malların satış fiyatları yazılabildiği gibi tahmini fiyatları da bilirkişilerce yazılabilmektedir.²⁴⁷ Dolayısıyla bilirkişilerce kayda geçirilen terekelerdeki malların fiyatları malın eskime durumu, memurun algısı v.b. gibi birçok etmen ile belirlenebilmektedir.

²⁴³ İKS, İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1241-1242 / M. 1826-1827), Cilt:90, Hüküm no: 85, 9 Ra 1242

²⁴⁴ Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 yıllık fiyatlar ve ücretler 1469-1998*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2000, s.72-74.

²⁴⁵ Pinar Ceylan, *Essays On Markets, Prices, and Consumption in the Ottoman Empire (late-seventeenth to mid-nineteenth centuries)*, A thesis submitted to the Department of Economic History of the London School of Economics for the degree of Doctor of Philosophy London, December, 2016, S.48

²⁴⁶ İKS, Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1109-1110 / M. 1698-1699) Cilt:58, Hüküm:115, 27 M 1110. Terekede müzayede ile satış yapıldığı belirtilmemiştir. "Tahrir olunan..." ifadesi ile fiyatların bilirkişilerce tahmini bir şekilde yazıldıkları anlaşılabilir.

²⁴⁷ Bozkut, age., 2011, s.138.

Osmanlı Devleti'nde ikinci el eşya mübadelesinin ne kadar yoğun olduğu tereke satış miktarından anlaşılıyor. Kitlemel sanayi üretimin olmadığı, mal üretmenin zor ve maliyetli olduğu kapitalizm öncesi bir toplumda ikinci el eşya mübadelesinin yoğun olması son derece anlaşılır bir durumdur. Bu toplumda kullanılmış bile olsa büyük bir meta dolaşımının bir diğer ifadeyle miras yoluyla servet aktarımından alınacak payın esnaf grupları için ne kadar önem arz ettiğı anlaşılabilir.

4. BÖLÜM- BİTPAZARININ İKTİSADİ SOSYOLOJİSİ

Geleneksel Osmanlı pazarı loncalar halinde örgütlenmiş ve düzenlenmiş, devlet kadroları eliyle mübadeleyi sıkıntısız bir şekilde organize etmeyi amaçlayan bir yapı idi. Esnafın ürünlerini bağırarak müşteri çekmesi dışında tüketicilere yönelik özel bir tanıtım ve reklam yoktu.²⁴⁸ Kapitalist üretim ilişkilerinden önce varlığını sürdüren İstanbul Bitpazarı'nı 19. yüzyıldaki iktisadi değişimlerini analiz ederek ve aynı dönemde bu pazarların sosyolojik yapısını ve bu yapının değişimlerini ortaya koyarak anlamlandırılabilir. Bu yüzyılda kurumsal yapıdaki değişimler, kılık kıyafet reformları, iktisadi merkezin Suriçi'nden Pera bölgesine kayması gibi birçok dönüşüm iktisadi hayat üzerinde olduğu gibi ikinci el eşya alım satımı üzerinde de etkili olmuştur.

Bu bölümde 19. Yüzyıldaki değişimlere odaklanılacaktır. Bu değişimlerin ikinci el eşya pazarına yansımalarının nasıl olduğu sorusuna cevap vermeye çalışılmıştır. Osmanlı ekonomisinin kapitalizme entegre olma çabasıyla başlayan pazarlardaki dönüşümü uzun 19. yüzyıl perspektifiyle ele alınmıştır. Dolayısıyla 20. yüzyılın başındaki süreç de bu değişimin bir devamıdır. Bunun dışında geç kapitalistleşen İsveç'deki ikinci el eşya mübadelesi ile yine geç kapitalistleşen Osmanlı ikinci el eşya mübadelesi arasındaki benzerlik ve farklılıklar, İngiltere gibi erken sanayileşmiş ülkelerden örnekler verilerek açıklanmıştır.

4.1- Seyyahların Gözünden Bitpazarı

19. yüzyıl içinde İstanbul, Avrupalı birçok seyyahı ağırlamıştır. Fakat bu seyyahlardan çok azı İstanbul Bitpazarı'ndan bahsetmiştir. Bilhassa Kapalıçarşı'ya ilgi gösteren Edmondo De Amicis, Charles White ve Michaud gibi seyyahlar şehirdeki iktisadi düzeni ve pazar yapısını incelemişlerdir. Bu seyyahlar dışında bitpazarı ile ilgili gözlemlerini kaleme alan seyyahlara rastlanılmamıştır. Bitpazarlarının mekânını ve sosyolojik yapısını en iyi analiz eden bu üç seyyah, bitpazarı ve Kapalıçarşı hakkında ayrıntılı betimlemeler yaparak bilgiler vermiştir.

Amicis'den iki yüz yıl önce Evliya Çelebi “Esnaf-ı Hilekâr Bitpazarı” olarak tanımladığı Bitpazarı esnafının 400 dükkân 700 de nefere sahip olduğunu söylemiştir.²⁴⁹ Evliya

²⁴⁸ Köse, age., 2016, s.386.

²⁴⁹ Kahraman, Dağlı, age., 2011, s.616.

Çelebi'nin "Esnaf-ı Konstantiniyye" başlığı altında verdiği esnaf örgütleri içinde tekstil ile doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı olan esnafın dükkân ve nefer sayılarının fazlalığı göze çarpmaktadır. Ağır sanayinin olmadığı kapitalizm öncesi toplumlarda tekstil ürünlerinin ne derece önemli olduğu kuşku götürmez. Ağırlıklı olarak kullanılmış giysilerin satıldığı bitpazarı da tekstil sektörünün bir parçası olarak sayılabilir. Çelebi'nin de verdiği dükkân sayıları ve tezin ikinci bölümünde incelediğimiz çarşının Batı bölümünün büyük çoğunluğunun bitpazarını oluşturması bu anlamda birbirlerini desteklemektedir.

Giysilerin toplum içindeki önemi bu kadar aşikârken bitpazarı esnafının giysi ile ilgili diğer esnaf gruplarıyla (terziler, çukacılar, bezciler, kalpakçılar, kürkçüler) sürekli bir temas halinde olduğunu, bu temas halinin esnaf grupları ile kimi zaman sürtüşmelere de yol açtığı arşiv belgelerinden ve kadı sicillerindeki örneklerle desteklenerek gösterilmişti.

Giyim kuşamdaki bu ağırlık oradan kâr elde etmek için gerekli altyapıyı da sağlamaktaydı. Çünkü piyasada dolaşan ürünün bolluğu satıcı ile alıcı arasında aracı konumunda olan dellalların buralardan rant elde etmesini de kolaylaştırıyordu.

Tarihsel kaynakların neredeyse tümü bitpazarı esnaflığından, rant elde etme, ikinci el eşyayı kısa yoldan aşırma gibi vakalar yüzünden pek de iyi bahsetmemektedir. Dolayısıyla Çelebi'nin "hilekâr" tanımlamasının altında iktisadi nedenler yatmaktadır.

1874 yılında İstanbul'da Kapalıçarşı'yı gezen Edmondo De Amicis, çarşığı ayrıntılı bir biçimde betimlemiş çarşının içindeki birçok pazarı gezmiştir. Aynı zamanda çarşı içinde alışveriş geleneği, esnafın tipolojisi gibi etmenlerden de bahsetmektedir Amicis dellallardan pek iyi bahsetmez, dahası çarşı dellallarından "av köpekleri" diye bahseder;

*"Çarşı'ya günün birinde geldiğinizde, av köpekleri de sizi tanırırlar. Tüccar olarak soyamazlarsa, dellal olarak derinizi yüzerler, dükkânlarında anlaşılamazsanız, gümrükte yakalarlar: kurtuluş yoktur... İstenen işi yaparlar, tercüman, rehber, tefeci, olurlar, üstelik dolandırıcılık sanatında eşi emsali olmayan bir oyunculurlar."*²⁵⁰ Burada dellalların dellaliye

²⁵⁰ Edmondo De Amicis, **İstanbul (1874)**, Prof. Dr. Beynun Akvayaş (Çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3.Baskı, Ankara, 2013, s.94-95.

dışında pek bir gelirleri olmadığı için gözlerinin açık olduğu, hangi müşterilere satıştan gelir elde edilir hangisinden edilmez, ayırt edebildikleri anlaşılıyor.

Amicis'in İstanbul seyahatnamesi çarşının kesinlikle görülmesi gereken yerlerinden biri olarak tanıttığı bitpazarından çok ayrıntılı bir şekilde bahseder;

*“Rembrandt (Hollanda’lı ressam) burayı mesken tutabilir, Goya son kuruşunu burada harcayabilirdi. Şark usulü bir eskici dükkânını görmemiş olanlar, bu pazarın ne türlü bir paçavra garipliği, ne tür bir renk alayışı ne tür bir tezat istihzası, hem karnavala benzeyen, hem kasvetli, hem de nahoş olan ne türlü bir manzara arz ettiğini hayal edemezler.”*²⁵¹

Amicis'in bahsettiği bu hem kötü hem iyi ikircikli durum, Batılı bir seyyahı masalsı ve oryantalist bir atmosfere sokmuş gibi görünmektedir. Amicis ayrıntılı betimlemesine devam ederken bitpazarının işleyişi ile ilgili önemli bilgiler de verir;

*“Haremlerden, kışlalardan, saraylardan, tiyatrolardan toplanıp gelen pılı pırtı bu mundar yerde kendilerini gün ışığına çıkaracak hevesli bir ressamı veya muhtaç bir dilenciye bekler. Duvarlara sokulmuş uzun sarıklardan eski Türk üniformalarına, frank ceketlerine, beylere ait süvari elbiseleri, derviş cübbeleri, Bedevi burnusları asılı durur. Hepsi de parça parça, yağlı ve hançerle delik deşilmiş gibi olan bu esvaplar ağır ceza mahkemeleri üzerinde görülen katledilmiş insanların geride bıraktığı meşum eşyayı hatırlatır.”*²⁵²

Amicis'in bu cümleleri aslında olduğundan daha fazlasını anlatmaktadır. Öncelikle tarihin 1874 olduğunu unutmamak gerek. Pazarda ülkenin birçok bölgesinden gelen asker ve sivil bürokrasinin üniformaları olduğu gibi sivil halkın da gayrimüslim ya da Müslüman olup olmadığı fark etmeksizin kıyafetleri vardı. Dolayısıyla pazarın bu dönemki toplumun giyim kuşam alışkanlıklarını yansıtmak zorunda olduğunu söyleyebiliriz. “Eski Türk üniformaları” ve “açılmış sarıklar” üzerinde durmak gerek.

Her şeyden önce 19. yüzyılın en önemli değişimlerinden biri olan yeniçeri ocağının kaldırılması bir kısmı emekli yeniçerilerden oluşan oturakçı esnafında da bir değişime tekabül etmek zorunda idi. Buna mukabil II. Mahmut'un kılık kıyafet reformunun da ikinci el eşya tüketimi üzerinde toplumsal etkisi olduğu kadar iktisadi etkisi de olmuş olmalıdır. Çünkü eski

²⁵¹ De Amicis, age., s.103.

²⁵² De Amicis, age., s.103.

kıyafetlerin satıldığı çarşıda bu reform ile arz artışı yaşanmış olması olasıdır. Neticede yeniçeri üniformalarının eskileri de fes takmaya başlayanların eski sarıkları da muhtemelen bitpazarında kendilerine yer buldu. 19. yüzyılda giysilerde giderek artan tek tipleşme, Osmanlı tebaasının farklı mesleki ve dini grupları arasındaki ayrımların giderek çözülme sürecinin yansıtmaktaydı.²⁵³ Böylece Osmanlı'nın 19. yüzyıl boyunca kapitalizme entegrasyon sürecini göz önünde tutarak giyim-kuşam ve genel olarak tekstil sektörünün büyüdüğünü söyleyebiliriz. Fakat bu büyüme bazı geleneksel esnaf grupları için olumsuz bir etki yapmıştır. Aleksandros Paspatis, 19. yüzyıla gelindiğinde kürkçü esnafının yoksullaşıp artan oranlarda hastalanmalarını, aynı abacılarla olduğu gibi, bu dönemde giyim kuşamın batılılaşmasına ve Avrupa'dan kışlık kıyafet ithalatının artmasına bağlıyor. Skarlatos Byzantios ise, çalışmasının 1851 yılında yayımlanan birinci cildinde Türkiye'de kıyafetlerin değişmesinden sonra, son yirmi beş yıldır kürkçülerin eski itibarının kalmadığını belirtmektedir.²⁵⁴

Osmanlı'da 1820 ile 1914 yılları arasında pamuklu kumaş ve pamuk ipliği ithalatının 100 kattan fazla arttığı biliniyor.²⁵⁵ Bu artışın iç piyasadaki talep ile bağlantılı olduğu düşünüldüğünde giyim-kuşam emtia tüketimi arttıkça kullanılmış elbiselerin dolaşım hızının arttığı varsayılabilir. Tam da bu konu ile ilgili II. Mahmut saltanatı sırasında İstanbul'da olan ve şehirdekilerin gündelik yaşantılarına odaklanan iki Fransız seyyah; J. F. Michaud ve J. J. F. Poujoulat'ın tespitleri önemlidir.

Bu iki seyyah, İstanbul'da eskiden daha fazla giysi çeşitliliği varken kıyafet reformu ile özellikle Müslümanlar arasında tek tipleşmenin artmasından yakınıyorlar. Sarığın hükmünün kalmadığını sadece ulema sınıfının sarıkla gezdiğini söyledikten sonra eskisi gibi giyinen bir tek Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve dervişlerin kaldığına dikkat çekiyorlar.²⁵⁶ Bu değişim sadece başa takılan giysilerde gerçekleşmiyor. Yeni ordu üniformaları, Frenk tarzı ayakkabı ve pantolonların gelişile baştan aşağı bir değişim söz konusu.²⁵⁷ Bu değişim şüphesiz ki pazar düzenini ve tüketim alışkanlıkları da değiştirerek adeta Osmanlı toplumundaki maddi kültürü

²⁵³ Quataert, age., 2016, s.222.

²⁵⁴ Paspatis ve Yerasimos, 2014, s. 105; Byzantios, 1851, s.540. Aktaran: Elif Bayraktar Tellan, **Osmanlı Gayrimüslim Çalışmaları Çerçevesinde İstanbul Kürkçüleri**, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD), S.27, 2017, s.130.

²⁵⁵ Ahmet Tabakoğlu, age., 2017, s.360.

²⁵⁶ J. F. Michaud, J. J. F. Poujoulat, **İmparatorluklar Şehri İstanbul 1830**, Nedim Demiştaz (Çev.), SAY Yayınları, İstanbul, 2014, s.33.

²⁵⁷ Michaud, Poujoulat, age., 2014, s.37.

değiştirmektedir. Elbette bu değişimdeki en büyük etken Osmanlı ile İngiltere arasında II. Mahmut döneminde imzalanan ve Batı sermayesinin ülkeye girişini kolaylaştıran Baltalimanı Antlaşması'dır. Bu anlaşma ile dışarıdan gelen malların gümrük vergileri azaltıldığından iç piyasaya yüksek miktarda ithal mal girmiştir. Bu durum Osmanlı hanelerindeki tüketim alışkanlıklarını ve tüketim hızını değiştirmiş olmalıdır. Görüldüğü üzere kürkçüler ve abacılar hazır mal üreten esnaf, kılık kıyafetin modernleşmesinden olumsuz etkilenirken ikinci el kılık kıyafette çeşitlilik ve arz miktarı artmıştır.

Bitpazarının betimlemesine geri dönüldüğünde, Amicis edebi bir biçimde anlatmaya devam etmektedir;

“Paçavraların arasında yer yer altın arabeskler parlar; sallanan eski ipek kuşaklar, çözülmüş sarıklar, yırtık kıymetli şallar, hem havını hem de incilerini bir hırsız yoluvermiş gibi duran kadife cepkenler, belki de bir çuvalın içinde Boğaz'ın dibinde uyuyan sadakatsiz bir güzele ait şalvarlar ve yaşımaklar, kaba Çerkes kaftanlarının paslı fişekliklerin, uzun, siyah Yahudi cübbelerinin, kim bilir kaç kere eşkiya veya katil kaması saklamış kaba saba ceketlerle ağır harmanilerin arasına sıkışmış bin türlü zarif renkte kadın esvapları ve süsleri görülür. Akşama doğru, kubbe pencerelerinden inen esrarlı ışıktaki, bütün bu asılmış kıyafetler idam edilmiş insanlar gibi görülür ve bir dükkânın gerisinde, çengele dönmüş parmaklarıyla alnını kaşıyan ihtiyar bir Yahudinin ısıldayan hilekâr gözlerini görünce, insan ipi çeken elin bu el olduğunu zanneder ve endişe içinde kalarak çarşının kapısı ya kapandıysa diye bakar.”²⁵⁸

O dönem hâlâ çarşı içinde kapalı bir mekânda olan bitpazarının en açık betimlemesini bu satırlarla Amicis yapmıştır. Batılı bir seyyah olarak büyük bir keşmekeş ile karşılaştığı muhakkak. Dellaların bağırıışları ve bir an önce ellerindeki malı satma çabasıyla çevrelenmiş Kapalıçarşı'nın ne kadar kasvetli ve yoğun bir çarşı olduğu tahmin edilebilir. Tüm bunlar içinde çarşıda geniş bir alana yayılmış bulunan bitpazarının çok daha yoğun bir keşmekeş içinde olduğu anlaşılıyor. Amicis de bitpazarı ile ilgili bir şeyler söylemiş neredeyse herkes gibi “gözlerdeki hilekârlığa” dikkat çekmeden cümlelerini bitirmemiştir.

Üstü kapalı olan bitpazarının 1894 depreminin ardından Çadırcılar Caddesi adıyla üstünün açık bırakıldığının üzerinde daha önce durulmuştu. Akabinde ikinci el eşya pazarının kurumsal kimliği 20. yüzyıla girerken yitirilmiş olsa da bir süre daha bitpazarı aynı alanda işletilmeye devam etmiştir. EK-7'deki yukarıdan çekilmiş fotoğrafta Çadırcılar Caddesi'nin

²⁵⁸ De Amicis, age., s.103.

pazardan nasıl ayrı kaldığı net bir şekilde görülmektedir. Caddenin bu dönemdeki bitpazarına tanıklık eden Ressam Arif Bedii Kaptan, *Yeni Adam Dergisi*'nin 1935 tarihli bir sayısında 1920'lerdeki bitpazarını betimlemiştir;²⁵⁹

Arif Bedii yazısına “*Bakırcılar tarafından sokağın köşesini geçince çarşının ana kapısına kadar sağlı sollu dükkânlarda akla hayale gelmeyecek bir sürü eşya ile doludur.*” diye başlar. Betimlediği sokak, Çadırcılar Sokağı'dır. EK-8'de yer alan haritada Bakırcılar Sokağı ve köşesindeki Çadırcılar Caddesi'nin sonunda bitpazarı yazısı okunuyor.

Çarşıda ilerledikçe “*kırık karyoladan, fotoğraf makinalarına kadar her tarafını eşya ile dolduran dükkânlarda adım atacak yer yok*” der. “*Bitpazarı esnafı işinin ehlidir. Müşterinin duruşundan ve bakışından gelip geçici mi alıcı mı olduğunu anlar*” diye de not düşer. Arif Bedii'ye göre sorulan malın fiyatı müşteri statüsüne göre değişiklik gösterir. Çünkü bitpazarı satıcılığı bey'i-bat'tır yani son müzayededir. Çünkü bitpazarında yalnız esnaf halka mal satmaz halk da esnafa mal satar. Esnaf ise asıl kazancını halka mal satarken değil halktan mal alırken elde eder. Malı esnafa getiren kişi malı en yüksek fiyatı verene satacaktır. Bu da bitpazarını son müzayede yeri hâline getirmektedir. Bu müzayedeler resmî ya da gayriresmi olabilir. Hepsinde bir dellal bulunur. Esnaf aralarında anlaşarak “artırım” yapar böylece malı değerinin çok altında alabilir. Satarken de gerçek değerine yakın satabilmiş olur.²⁶⁰

Arslan Kaynardağ, bitpazarı esnafının, rant için organize çalıştığından yabancıların anlamasını önlemek için kendi aralarında oluşturdukları bir gizli argo dilden bahseder. Bu dil aslında günlük konuşma dili arasına sıkıştırılmış özel kelimelerden oluşmaktaydı. Böylece esnaf kendi arasında anlaşırken her zaman kandırılacak insan gözüyle görülen alıcı ve satıcılar söylenilenlerin farkına bile varamazlardı. Mesela “Anadolu etmek” aldatmak, “bitlemek” yeni alınan bir malı karıştırmak, “çay içmek” bir alışverişten vazgeçmek, “imşa olmak” topluca alınan mala ortak olmak, “tahtakurusu” mal sahibi, “turna” hileyi anlayıp malı geri getiren müşteri anlamına gelirdi.²⁶¹

²⁵⁹ Ressam Arif Bedii, *Yeni Adam Dergisi*, S.63, 14.03.1935, s.10-11.

²⁶⁰ Kaynardağ, age., 1984, s.269-270.

²⁶¹ Kaynardağ, age., 1984, s.277.

4.2- Bitpazarının Müşteri Tipolojisi

Bitpazarına gelen müşterinin alım gücü fiyat üzerinde de belirleyici olmaktadır. Arif Bedii *“Bu yerin hususiyetlerinden biri de daima polisin parmağının içinde oluşudur. Mahalle bekçilerinin gözüne gözükmeden bir kapıdan dalıp lastik, papuç ne bulduysa koltuklayan habersiz misafirlerin öteden beri uğrak yeridir Bitpazarı.”* diyerek Bitpazarının hırsızlarla ve kaçakçılarla olan bağına değiniyor. Son olarak *“çarşının büyük kapısına gelmeden bir yer daha var ki burası asıl Bitpazarının merkezi sayılır. Kalabalığa rağmen burada az iş dönüyor. Her iş gibi buranın da civcivli bir mevsimi var. Burada 70 sorguya çekilmeden yürümek mümkün değildir. Etrafınıza biraz bakındığınızda bir genç yanınıza sokulur ve derhal (-Ağabey az müstamel temiz bir kat elbisemiz var. Buyurun dükkâna bir görün!) der.”* Arif Bedii de bitpazarının yasal yollar ile daha temiz eşyaların satıldığı bölümü ile kaçak malların satıldığı ve denetimden uzak olan bölümüne yani pazarın ikili yapısına değinmektedir.

Arslan Kaynardağ’a göre 20. yüzyılın başında bitpazarına mal götürüp satanlar, orta gelirli, sıkıntıya düşmüş kimselerdi. Bunlar arasında daha çok bohem hayatı yaşayan aydınlar, okuma çağındaki gençler, kıştan yaza çıkınca, gelecek kışa paltosunu ya da ölmüş kocasının elbisesini satan dullar görülürdü. Çarşıdan mal alanlar da genellikle orta ve dar gelirliydiler.²⁶²

19. yüzyılın son çeyreği artık geleneksel çarşı biçiminin de ölmeye başladığı dönem idi. 19. yüzyıl İstanbulu’nda geleneksel çarşı biçimi yaşamaya devam ederken şehrin kuzeyinde kalan Galata-Pera bölgesinde üretim, ticaret ve depolama süreçleri değişmeye başlamış modern bir görünüm kazanmıştı. Böylelikle İstanbul, çift iktisadi merkezli bir görünüm almaya başlamıştı.²⁶³ Şehrin iktisadi ağırlığı kuzeye doğru kaymaktaydı. Özellikle tekstil sektöründe 19. yüzyıl sonundaki bu değişimi, maddi kültürdeki değişim üzerinden Said Naum Duhani net bir şekilde betimlemektedir;

“Cadde-i Kebir’de (İstiklal Caddesi) giyim eşyası satan dükkânlar ağır basmaktaydı. Hayden isminde bir İngiliz, memleketinden ithal ettiği kumaşları satıyordu; Madame Milleville’in Grand Maison de Couture’ü ise kentin sosyete hanımlarını

²⁶² Kaynardağ, age., 1984, s.273.

²⁶³ Recep Bozlağan, **İstanbul Derinlik, Değişim ve Güç**, Marmara Belediyeler Birliği Yayını, İstanbul, 2011, s.217.

*giydirdiyordu. Madame Vapillon'un butiği ise Paris'ten getirilen kadın aksesuarlarına yoğunlaşmıştı. Harem-i Humayun ise Paquin d'İstanbul tarafından giydiriliyordu.”*²⁶⁴

Singer firmasının Osmanlı'ya 19. yüzyılın son çeyreğinde girmesi ve giderek artan oranlı satış rakamlarına kavuşması²⁶⁵ hazır giyim sektörünü etkilemiştir. Özellikle ev tipi makinelerle yıpranmış elbiselerin dikişinin kolaylaşmış olmasının öncelikle bitpazarı, örücüler ve terzi esnafı gibi ilgili grupları etkilediği söylenebilir. Singer sadece Pera bölgesinde değil Deressadet'te de 1887 ve 1890 arasında Mahmutpaşa ve Yeni Camii civarında ikişer mağaza açmıştır.²⁶⁶ Bunun yanında Paris modasını İstanbul'a taşıyan Mayer ve Stein adlı erkek giyim mağazaları Pera'daki mağazalarının yanında Eminönü Meydanı'nın batısında da şubelerini açmışlardı.²⁶⁷

Bu yüzyılda Osmanlı ekonomisinin gerilemesiyle şehrin görece daha yoksul bölgesi hâline gelen Suriçi'nde bitpazarı ve bedesten geleneksel çarşı biçimi kadim haliyle yaşamaya devam etmiştir. Öyle ki bu kadim ticarî düzen, şehrin modern mağazalarının olduğu ve çoğunlukla gayrimüslimlerin yaşadığı kuzey bölgelerine hiç uğramadı. Bununla birlikte Pera'da beliren modern mağazalar az da olsa Suriçi'ne sirayet etmekteydi. 19. yüzyılda çok sayıda seyyah Haliç'i gelişen kuzeyi, duraklayan güneyden ayıran bir su yolu olarak gözlemledi. Modern İstanbul ile geleneksel İstanbul arasındaki ayrım, aslında pazarlara da yansımıştı. Bir tarafta süslü Avrupaî camekânlı mağazalar diğer tarafta antikalaşmış gelenekleriyle klasik Osmanlı pazarının simgesi Kapalıçarşı yer almaktaydı.²⁶⁸

Bitpazarının da konusu olan giyim ve tekstil sektörünün bu değişimi görülebilen en net ekonomik faaliyet alanı olması, maddi kültür alanındaki bu köklü değişimin anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Bu süreç aynı zamanda bir mekân olarak bitpazarının 19. yüzyıl boyunca konumlandırılabilmesinin de önünü açmaktadır. Nihayet tüm bilgi, ilgili dönemde İstanbul'un maddi kültüründeki bu değişiminin aynı zamanda sınıfsal bir değişime tekabül ettiğini göstermektedir.

²⁶⁴ Zeynep Çelik, age., 1998, s.173.

²⁶⁵ Köse, age., 2016, s.183.

²⁶⁶ Köse, age., 2016, s.184.

²⁶⁷ Schiele, Wiener, age., 1988, s.39.

²⁶⁸ Köse, age., s.121.

İstanbul ve Pera arasındaki sınıfsal fark her şeyden önce pazarların müşteri tipolojisine yansımıştır. Değişen esnaf teşkilatıyla birlikte bitpazarları da fakir fukaranın ucuza giyinebilmesi ya da bulduğu işe yarar eşyalar edinebilmesinin mekânı haline gelmeye başlamıştı. 1870'lerdeki bir belgeye göre İstanbul Şehremaneti meclisinin Kapalıçarşı kuyumcular çarşısında satılan mallardan alınan %5'lik verginin sahaflar, yorgancılar çarşılarında ve bitpazarında satılan eşyalardan da alma teklifini maliye dairesi şu sözlerle reddediyor:

“...kuyumcular çarşısında alınıp satılan eşya kıratı kıymeti mücevherat ve a'na müteferri halliyat olmasıyla zaten ve kadimen odaya rüsumat tahsisıyla diğerlerinin resimden müstesna tutulması öyle bit pazarı gibi mahallerde satılan şeylerin eşyayı hisse ve sahiplerinin acezeden olmasından neş'et edeceğinden ve bu resmin oralarda dahi vaz' ve yıkımını takdirinde cibayeti için hayli memur istihdam iktiza ederek hasılat-ı mesarîfine tekabül edip etmeyeceği meçhul olup bilfarz biraz fazlası gelse bile istifadeye kafi olamayacağı...”²⁶⁹ Çok açık bir biçimde zaten aciz olan bu insanlardan ek vergi almanın mali bir yük olacağı dile getirilmektedir. Bu satırlar ile o dönem ki bitpazarı müşteri profilinin gurebadan yani kimsesizler ve yoksul kimseler olduğu belirtilmiştir.

Bitpazarı müşterisinin genellikle yoksul halk olduğu bazı edebî eserlerden de anlaşılabılır. Bu konuyla ilgili Rıfat Ilgaz'ın *Senin Neyin Eksik* şiiri örnek verilebilir.²⁷⁰

...On saat ayak üstünde / Dizlerine kara su iner. / Yaz demez, kış demez, / Savurursun balyozu/
Kan ter içinde. / Bekârsın, delikanlısın, / Yıkanmış ütülenmiş iki gömleğin / Niçin olmasın? /
Topkapılı'm, Tatar Ali'm, / Soyun Bitpazarı'nda, / Giyin Bitpazarı'nda!

Maddi kültürdeki bu sınıfsal ayırım edebi eserlere de yansımıştır. Zülfü Livaneli'nin *Leyla'nın Evi* adlı romanında bir Osmanlı soylusunun yalısındaki eşyalar paylaşılırken geçen bir konuşma dikkat çekicidir;

“Geniş ve bakımlı bahçe, bir inşaat alanı görüntüsü almıştı. Oraya buraya öbek öbek yığılmış eski mermer kurnalar, musluklar, alaturka tuvalet taşları, sedef sehpa, mangallar,

²⁶⁹ COA. ŞD. 675/9, 1287 Z 03.

²⁷⁰ Rıfat Ilgaz, *Yaşadıkça- Şiirler 1948*, Çınar Yayınları, 2015.

tavan ve duvar süslemesi parçaları, cam fanuslar, lambalar dikkatini çekti. Birkaç halı dürülerek yere uzatılmıştı”

Ali Yekta Bey, kendisini karşılayan ve eğilerek elini öpen oğluna sordu: “Bunlar ne?” Kalın ama yumuşak bir sesi vardı. Ömer; “Yalıdan çıkan ıvır zıvır” dedi. “Köhne şeyler. Necla da bunları istemiyor. Bu yüzden kamyonlarla gönderiyoruz.” “Çöpe mi gidiyor yani?” “Artık nereye götürüyorlar bilemem. Büyük bir ihtimalle Bitpazarına satıyorlar. Aslında antika değeri yok bunların. Gündelik eşya”.²⁷¹

Erken Cumhuriyet döneminde Kapalıçarşı’da ikinci el eşya satımıyla ilgili en iyi örneklerden biri de 1930’da geçen Kemal Tahir’in *Yol Ayrımı* romanındaki anlatıdır. Kapalıçarşı’ya gelen iki gazeteci Murat ve Selim ellerindeki bohçaya sarılmış yatak takımını satmak için bedestene girerler. Bedestende Hacı Halim Efendi’nin dükkânın çeşitli mallarla tıka basa doldurulmuş dükkânına uğrarlar. Hemen yatak takımını dellal vasıtasıyla mezata çıkarırlar. Fakat mal alıcı bulmaz sonra bir kişinin dikkati ile asıl değerli parçanın bohçanın kendisi olduğu anlaşılır. Yatak takımını kurtardıkları gibi tahminlerinin çok üstünde bir parayla oradan ayrılırlar.²⁷² Sonrasında ise Kapalıçarşı’nın o dönemdeki tasviri yapılır; “dükkânlar gibi dükkâncıların tipleri, kılıkları, oturuşları, hatta konuştukları dil bile çok eski zamanlardan kalmıştır. Dükkânların önlerine gelişigüzel çıkarılmış öte beri, eskici torbalarından hiçbir ayırım yapmadan üst üste boşaltılmış bitpazarı derbederliği vermekteydi. Burada artık birkaç parça eşya hariç gerçekten de değerli ve pahalı bir şey kalmamıştır. Cumhuriyet’le beraber toplumun hayatından tekmeyle kovulmuş Osmanlılığın ufak tefeği, süsü, işe yararlılıklarıyla beraber bütün değiş tokuş değerini bütün tarihsel değerlerini ve bütün sanat değerlerini kesinlikle yitirmiş hepsi burada hiç acımadan çürümeye bırakılmıştır.”²⁷³ Kemal Tahir’in bu tasvirleri ile o dönem için Kapalıçarşı’nın koca bir bitpazarı hâline geldiğini anlıyoruz. Kurumsal yapının çökmesi sonucu çarşıdaki birçok yerin ikinci el eşya satan isimsiz bir bitpazarına dönmesi, günümüzdeki köhne ve çirkin bitpazarı algımızın başlangıç noktalarından biri olsa gerek. Böylesi geçiş dönemlerinde bitpazarına ne tür malların geleceği belli olmuyordu. Normalde beytülmale yani devlete kalacak olan bir eşya kendini Bitpazarında

²⁷¹ Zülfü Livaneli, **Leyla’nın Evi**, Doğan Kitap Basım Yayıncılık, 2013, s.44. Aktaran: Dr. Arzu Özyön, **İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Geçişte Burjuva Sınıfının Yükselişi: Leyla’nın Evi**, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science, C.5, S.28, Ekim 2018, s.393.

²⁷² Kemal Tahir, **Yol Ayrımı**, İthaki Yayınları, ikinci baskı, İstanbul, 2010, s.303-309.

²⁷³ Tahir, age., 2010, s.310.

bulabilirdi. Zaten beytülmale bile kalsa değerine göre satılacaksa yine Bitpazarına gelme olasılığı vardı. Ölen kişinin terekesindeki mücevheratın kuyumcular çarşısında, kitapların sahaflar çarşısında, carıye ve gulamların esirciler çarşısında, ev eşyalarının çoğunlukla yorgancılar çarşısında, kıyafetlerin bitpazarında açık arttırma usulü ile satıldığı bilinmektedir. Sadece bu yüzyıl için değil özellikle kurumsal yapının kadim gelenekler ile işletildiği önceki yüzyıllarda da süreç benzerdi. Sadece ölenin değil kaybolanın (gaib olanın) mallarına da fiyat biçilir ve açık arttırmayla satılırdı. Mahkeme kayıtları bu konuda örnekler sunar. 1689 tarihinde Galata Bitpazarı'ndaki dükkânını Ahmet isimli birine kiraya vermiş olan Hamide, Ahmet'in ortallardan kaybolmasıyla birlikte Mehmet isimli bir oturakçı esnafıyla birlikte mahkemeye gelir. Hamide kilitli dükkânın açılarak içindeki malların satılmasını paranın ise Ahmet için ayrılmasını ister.²⁷⁴ Bu hukuki işlem sırasında gerekli kalemler (dellaliye, kalemiyye, hündamiyye, ihzariye, mahkeme harcı) toplamdan çıkarıldıktan sonra kalan para Ahmet'indir. Fakat belli bir zaman içinde Ahmet ortaya çıkmaz ise para devlete kalır.

Bu mallar böylelikle ikinci el eşya olarak piyasada yeniden dolaşıma girmiş oluyordu. Terekelerden gelen mallar dışında isteyen herkes elinde kullanmak istemediği hangi mal olursa olsun bitpazarına gelip satabilirdi. Dilimize de yerleşmiş “eskiye rağbet olsaydı bitpazarına nur yağardı” atasözünün bu durumda pek geçerli olmadığı böylesi dönemlerde görülebiliyordu.

Buradaki mübadelenin bir benzeri olarak kamyonlara eşyaları yükleyerek bitpazarında satış yapma işlemi, karşımıza Reşat Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nde de çıkmaktadır. Çocukluğu 19. yüzyılın sonlarında geçmiş ve kendisi de bir esnaf olan Mustafa Tekkanad, Koçu tarafından ansiklopedinin hazırlandığı sırada çocukluğundaki bitpazarı ile ilgili şunları yazıyor;

“Ne götürür iseniz, eski lazımlıktan billur avizeye, yamalı iç donundan redingota, sırmalı paşa üniformasına her şeyin satılabileceği bir çarşıdır. Koca bir evin eşyasını arabalara yükleyip götürseniz yarım saat içinde satarsınız; ben sattım. On altı yaşında uçarı haylaz bir oğlandım... İş Bitpazarında, saatçi lakabı ile anılır bir adamla tanıştım. Borçlarım birikmişti. Evde eşya namına ne varsa iki öküz arabasına doldurup Bitpazarı önüne çektim, saatçi de kefilim oldu ve hepsini de bir saat içinde sattım. Esnafın iki arabaya kara sinek bulutu

²⁷⁴ Timur Kuran, **Mahkeme Kayıtları Işığında 17.yüzyıl İstanbulu'nda Sosyo-Ekonomik Yaşam**, Türkiye İş Bankası Yayınları, C.4, İstanbul, 2010, s.368-370.

gibi üşüşmesi, ellerine geçeni didik muayeneleri, bir yağma halinde satış ölünceye kadar unutamayacağım bir sahnedir. Ya elime geçen sadece on altın olmuştu. Bir de saatçiye olan borcumu ödemiştım. Bitpazarından yalın ayak ve on altın ile ayrıldım.”²⁷⁵

Bu anlatım, Koçu’nun genel anlatımındaki abartıdan muhakkak ki beslenmiş olsa bile birçok gerçeği de gözler önüne sermektedir. Yüzyıllardır hilekâr olarak adlandırılan bitpazarı esnafının 20. yüzyıla girerken bile sıfatından bir şey kaybetmediği anlaşılmaktadır. Her şeyden önce bitpazarındaki mübadele sırasında alıcıların satıcı, satıcıların ise alıcı olabileceği unutulmamalı. Esnaf’ın aldığı fiyattan çok daha yükseğe satması lazım ki kâr elde edebilsin. Bitpazarı esnafılığı bu açıdan zanaatkâr olmaktan çok küçük tüccarlar topluluğu olarak da tanımlanabilir. Özellikle 20. yüzyılın başında artık geleneksel pazar düzeninin iyiden iyiye bozulmasıyla Kapalıçarşı’da yaşanan mal kıtlığı yerini bol miktarda ikinci el eşyaya bırakmıştır.

İkinci el eşya pazarında kâr marjının yüksek tutulma çabası ile gedik sisteminin lağvedilme sürecinin paralel bir süreç olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla esnaf teşkilatıyla paralel bitpazarının kurumsal yapısının bozulması, pazarın kaçakçılıkla, koltukçulukla özdeşleşmesini beraberinde getirmektedir. Tam da bu döneme denk düşen 1894 depremiyle birlikte bitpazarının kurumsal ve mekânsal kimliğinin parça parça yok olması tarihsel süreç içindeki değişimden anlaşılabilir.

İmparatorluğun çöküşünün hızlandığı 20. yüzyıla girerken Kapalıçarşı da çürümeye başlar. Bu dönemde Terekecilerin hilekarlıklarını Ali Rıza şöyle açıklar: “Bedestenliler, İstanbul ve civarındaki koltukçular ve oturakçılar diye anılan esnaf ile anlaşarak terekelerden ya da sıkışarak eşyalarını satanlardan eşyaları müzayedelerden çok ucuza, adeta kapatırcasına satın almakta, sonra çıkışma usulü ile karı aralarında paylaşmakta, büyük menfaatler sağlamakta idiler. Bedestenlilerin bu hareketleri meydana çıkınca hepsi yakalanarak İhtisap Nezareti’ne getirilmişler, burada sorguya çekilmişlerdir. Bedestenliler suçlarını itiraf etmek zorunda kaldılar.”²⁷⁶

²⁷⁵ Koçu, age., 1961, s.2827.

²⁷⁶ Ali Rıza, age., (tarihsiz), s.33.

Dersaadet Bitpazarı'nın zamanla yoksullaşan reayaya hitap eden önemsiz ve gözardı edilebilir bir pazar haline gelmesi elbette ki kapitalist kurumlarla tanışan Osmanlı Devleti'nin iktisadi ilişkilerindeki değişimin bir sonucudur. Bu değişim süreci sonunda 20. yüzyıla girilirken loncaların dağıldığı, esnaf teşkilatlarının çözüldüğü bir iktisadi hayat içinde eski kurumsal yapılar da bozulmaktadır. Bu durum bitpazarlarının müşteri tipolojisine de yansımıştır.

Bitpazarlarının, bir başka deyişle ikinci el eşya tüketim mekânlarının, yeniçeri ocağının kaldırılması, Tanzimat Fermanı'nın yayınlanması gibi köklü toplumsal değişimlerin yaşandığı dönemlerde veya imparatorluk çökerken sermayenin el değiştirdiği, yeni bir sermaye sınıfının oluştuğu ve savaşlar nedeniyle birçok kişinin mülksüzleştiği olağanüstü dönemlerde daha fazla rağbet gördüğü ve yeni gelen eşyalarla pazar arzının genişlediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Görüldüğü gibi devletin yaşadığı iktisadi ve politik krizleri, yaşadığı iktisadi ve sosyal dönüşüm tüm ülkeyi etkilediği gibi elbette imparatorluğun merkez çarşısı olan Kapalıçarşı'yı ve onun esnafını da etkilemiştir. Müzayedesiz mal satmak ya da usulsüz müzayede yapmak demek bir nevi vergi kaçırmak demektir. Bir fıkıh terimi olan müzayedeyi aslen hukuki bir işlem olarak düşünmek gerekir. Satıcı veya vekili mala kıymetine denk bir teklif gelmediği için ilânı durdurduktan sonra da arttırmada bulunmanın caizliği hususunda İslam hukukunda ittifak vardır. Ancak tarafların mutabakat sağlamasının ardından bilerek yapılan arttırma pazarlık üzerine pazarlık kapsamına girer.²⁷⁷ Artık kapitalist ticaret ve onun yasalarına adapte olan ve serbestleşerek şirketleşme yolunda adımlar atmaya çalışan esnaf teşkilatı ihtiyaç duyduğu yasalara tabî olmaya başlamıştı. Bu dönüşüm sürecinde özellikle 1880'lerden 1914'e kadar gümüş kuruşun altın lira ve yabancı sikkeler karşısında değer kaybetmesinin (114 kuruştan 137 kuruşa yükselme)²⁷⁸ yarattığı enflasyonist baskı ve devletin dış borçlarını ödeyemeyecek durumda olması gibi ekonomik bunalımların yarattığı talep darlığı, şehrin kuzeyindeki modern dönüşüm yeni tüketim alışkanlıklarının o bölgede nüvelenmesi sırasında şehrin aldığı göç ile yoksulluğun artması gibi değişimler ikinci el kullanım alışkanlıklarını etkilemiş olabilir. Bu dönem içinde ikinci el eşyalara olan talebin daha çok yoksul kimselerden geldiği görülmektedir.

²⁷⁷ Cengiz Kallek, "müzayede", *İ.A.*, C.32, 2006, s.237.

²⁷⁸ Pamuk, *age.*, 2017, s.211.

Serbestleşmeye başlayan ikinci el ticareti esnaflar arası rekabeti daha da körüklemiş ve çıkar çatışmalarını büyütmüş olabilir. Dolayısıyla süreç sonunda zaten hilekârlığıyla ünlü bitpazarı esnafının lümpenleştiği görülmektedir.

4.3. İkinci El Mübadelenin Avrupa’da ve Osmanlı’da Dönüşümü

İngiltere’de 19. yüzyıl ikinci el eşya tüketimi üzerine yapılmış derleme bir çalışmada, sanayileşmiş bir ülkenin bitpazarı ile Osmanlı gibi o dönem için yeni modernleşme sürecinde olan bir devletin bitpazarları arasında bariz farklar olduğu gibi belki de geçmişten gelen sürekliliği yansıtan benzerlikler olduğu da görülüyor.

18. yüzyıla nazaran 19. yüzyılda, tekstil sanayi makinelerinin İngiltere’de yaygınlaşmasıyla yeni hazır giyim fiyatları, özellikle yüzyılın ikinci çeyreğinde düştükçe, ikinci el giysi ticaretinin öneminde de bir düşüş olduğu öne sürülmüştür. 1830'larda artık insanların ikinci el kıyafetler giymek istemediği ve bu durumun Londra'daki eski kıyafet satıcılarının sayısında belirgin bir düşüşe yol açtığı kaydedilmiştir. İkinci el giysilerin satıldığı pazarlar, İstanbul Bitpazarı’nda da gördüğümüz kolera salgınlarının temel yayılma alanları olduğundan bu pazarlar, modernleşen dünyada süreç içinde yoksullarla ve yoksullukla giderek daha fazla ilişkilendirildi. Bu nedenle genellikle ikinci el giysi ticaretinin on dokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreğinde gerilediği düşünülmektedir.²⁷⁹ İngiltere özelinde makineleşmenin getirdiği hızlı üretim, fiyatların düşmesine neden olmakta böylece ikinci ele olan rağbeti azaltmaktaydı. Ama yoksulluğun özellikle İngiltere işçi sınıfının arasında artmasının ikinci el giysilere olan talebin belirli bir seviyede kalmasına yol açtığı görülmektedir.

Bunun yanında tıpkı Osmanlı’da görüldüğü üzere İngiltere için bir çalıntı giysi satış ağı olduğu o dönem için söylenebilir. Özellikle kırsal alanlarda asılan elbiselerin çalınarak (özellikle işçi elbiseleri) şehre getirildiği ve burada ürünlerin terzi elinden geçirilerek satışa çıkarıldığı görülmektedir. İkinci el satış, şehirlerin belli bölgelerinde yoğunlaşıyordu. Bu satışların legal olan ayağında zamanla ikinci el giysilerin hazır giyim firmalarının ürünleriyle bir arada satıldığı ve Osmanlı’dan farklı olarak bu yapıların şirketleşebildiği görülmektedir.²⁸⁰ Yakın bir geçmişte bile İngiltere’de yoksullara ucuz giyim ve ev eşyaları tedarik eden yardım

²⁷⁹ Stobart, Damme (Der.), age., Alison Toplis, *A Stolen Garment or a Reasonable Purchase? The Male Consumer and the Illicit Second-Hand Clothing Market in the First Half of the Nineteenth Century*, 2010, s.57.

²⁸⁰ Alison Toplis, age., s.60.

kuruluşlarına bağlı mağazalar (Charity Shops) 80'lerde 90'larda bağışlanan yeni mallar yanında ikinci el kullanılmış giysi ve ev eşyalarını bu mağazalarda aynı tezgâhta veya vitrinde satmaktaydılar. Böylece ürün yelpazelerini genişleterek müşteri profillerini de genişletmiş oluyorlardı. Bu yüzden kaliteli ucuz ve makul malları müşterilerine uygun olarak düşük maliyetle tedarik edebilmişlerdir.²⁸¹

İngiltere'nin aksine Osmanlı'da değişen koşulların esnafı farklı bir noktaya ittiği görülüyor. Ahmet Tabakoğlu, Osmanlı esnafının 19. Yüzyılın ortalarında şirketleşme eğilimi içine girdiğini fakat bunda başarılı olunamayarak esnaf teşkilatının kapitalizmin kitlesel üretimin karşısında baskılandığını ifade eder.²⁸² O dönemde İngiltere için şirketleşen firmalar hazır giyim ile ikinci el giysileri aynı potada eritebilirken Osmanlı bitpazarı ve geri kalan esnaf teşkilatı hem yeni kıyafet düzeninden hem de ithal kıyafetlerden ve ülkeye giriş yapan sermayenin hazır giyim mağazalarından olumsuz etkilendiği sonucu çıkartılabilir.

Avrupa'da da ikinci el pazar satıcılarının kapitalizm öncesinde bile kooperatifleşme yoluyla bir şirketleşme görüntüsü verdiği görülüyor. O dönemde Osmanlı esnafında görülen dellallar Avrupa'da da görülmekteydi. Malın değerini ölçebilecek kapasitede olan dellallar kapitalizmin erken döneminde Avrupa'da ikinci el eşya satışı için zorunlu olarak görülseler de özellikle 19. yüzyılda yerlerini modern satış direktörlerinin aldığı görülüyor.²⁸³ Oysa Osmanlı'da aynı dönemde dellallık kurumunun önemini koruduğu, bozulmalar olsa da 20. yüzyılın ilk çeyreğinde sönmülene kadar devam ettiği biliniyor.

İngiltere ve Belçika gibi erken sanayileşen ülkeler dışında Osmanlı'ya görece olarak daha yakın görülebilecek bir ülke olarak İsveç'i ele alabiliriz. 19. yüzyılın son çeyreğinde sanayileşen bir ülke olan İsveç'te sanayileşme öncesinde giysi üretimi uzun zaman aldığından daha pahalıydı. Bu durum üretilen giysilerin kullanım sürelerini uzatmak adına düzenli olarak elden geçirilmesini zorunlu kılmaktaydı. Terziliğin bu dönemde son derece önemli olduğu

²⁸¹ Liz Parsons, **New goods, old records and second-hand suits: Charity shopping in South-West England**, International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing, C.5, S.2, 2000, s.141.

²⁸² Tabakoğlu, age., 2017, s.496.

²⁸³ Stobart, Damme (Der.), age., Dries Lyna, *Power to the Broker: Shifting Authorities over Public Sales in Eighteenth-century Antwerp*, 2010, s.170.

görülyor.²⁸⁴ Aynı analiz Osmanlı terzi esnafı için de yapılabilir. Bitpazarına gelen elbiselerin birçoğunun terzi esnafı elinden geçirilerek satılmasına ve ikinci el kumaş mübadelesinin önemine üçüncü bölümde değinilmişti.

Sanayileşme öncesinde tüketilen ikinci el ürünlerin çoğunlukla giyim eşyası olması, temel bir ihtiyaç olan tekstilin ev tipi üretimle daha uzun sürede ve daha yüksek maliyetle üretiliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Tekstil üretiminde arzın esnek olmayışından kaynaklı emtianın yeniden ve yeniden kullanılması görünen o ki bir gerekliliktir. Sanayi devrimiyle birlikte kitlesel olarak üretilen ilk metaların da dokumacılık ve giyim ile ilgili olması da tesadüf değildir.

Kapitalist üretim mekanizmasıyla birlikte, genişleyen pazar yerleri ve dağıtım ağları tekstilde fiyatların düşmesine neden oldu. Fakat artan hazır giyim tüketimi, kullanıp atılan mallarda da bir arz fazlasına neden oldu. Artık ikinci el mübadelesinin seyri ekonomik farklılıklar ve coğrafi ayırım tarafından belirlenmeye başlamıştı.²⁸⁵ İngiltere ve Hollanda gibi sanayileşmiş ülkelerdeki durumun aksine, tüm sosyal ve ekonomik gruplar arasında 1880'lerin sonlarına kadar İsveçli ikinci el tekstil / giyim alıcıları vardı. Alıcıların birçoğu büyük tüccarlardan daha küçük tüccara kadar dağıtım zincirinde aracılık yapıyorlardı. Bunların arasında ikinci el eşya ticareti yaparak gelirlerini desteklemek için hareket eden devlet memurları da vardı. 1870'lerden sonra açık artırmalarda satılan malların fiyatlarındaki düşüş eğilimi, pazara giren pamuk ve yarı mamül yünler gibi daha az dayanıklı kumaşlardan üretilen seri üretim malların bir sonucuydu. Bununla birlikte, İngiltere'deki eğilimin aksine, Avrupa'nın çevresinde ikinci el eşyalar, en zengin gruplar bu pazardan ayrılrsa bile yirminci yüzyılın başında sıradan tüketici için, önemli bir alternatif olarak kaldı.²⁸⁶

İkinci el mallar İsveç'te başka yerlere göre daha uzun süre cazip kalsa bile farklı türden ürünlere olan talebin zamanla değıştiğı görülyor. Yirminci yüzyılın başında, sanayileşme ve ticaret daha geliştikçe yeni ürünlerin dolaşımı artarak tüketici tercihlerini de değıştirmeye başladı. İsveç sanayileşmesinin başında talebin arzdan daha fazla artmış olmasından dolayı,

²⁸⁴ Kristina Lilja, Pernilla Jonsson, **Inadequate supply and increasing demand for textiles and clothing: second-hand trade at auctions as an alternative source of consumer goods in Sweden, 1830–1900**, *Economic History Review*, C.73, S.1, 2020, s.78.

²⁸⁵ Lilja, Jonsson, s.79.

²⁸⁶ Lilja, Jonsson, s.100.

ikinci el ticaret, talebi karşılamak için gerekli olan tüketimi mümkün kıldı. Üretilen daha fazla yeni mal, ikinci el mal arzını da arttırarak fiyatları görece olarak düşürdü. Fiyatların düşüşü açık arttırmaların da gittikçe daha az görünür olmasını sağladı. Böylece 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde artık tüketim mallarının arzı, var olan talebi daha iyi karşılamaktaydı.²⁸⁷

19. yüzyıldan 20. yüzyıl ortalarına kadar kapitalist tüketim alışkanlıklarının geçirdiği evrim sonucu özellikle tüm tüketim mallarının tek bir mekânda satıldığı “Bon Marché”²⁸⁸ tipi pazarların varlığı birinci bölümde bahsettiğimiz festival ağırlıklı pazar biçiminin yaygınlaşmasına ve hedonist tüketimin artmasına sebep olmuştur. 19. yüzyılın sonunda Osmanlı da bu pazar biçimiyle ilk kez tanışmıştı. Fransız Bon Marché’lerin İstanbul’da iki adet mağazaları vardı.²⁸⁹ Batı sermayesi Osmanlı’ya girdikçe böylece ona duyulan tepkinin de toplumsal bir zemini oluşmaktaydı.

Son iki yüzyılda toplumları ikinci el tüketim alışkanlıkları değişmiştir. Bir ambalajdan çıkan ve bizden önce hiç kimse tarafından dokunulmayan veya kullanılmayan yeni bir mal fikri, 19. yüzyılın başlarında herhangi bir öneme sahip değildi. Yeniden kullanılan veya bir dereceye kadar giyilmiş olan ürünler çok yaygındı. Günümüzdeki “yeni” kavramıyla 19. yüzyıldaki yeni kavramı bile farklıydı.²⁹⁰

Bu değişime rağmen bitpazarlarının hâlâ ayakta ve yer yer fazlaca rağbet görmesinin de sosyolojik bir açıklaması olmalıdır. ABD’de ve Avrupa’da işleyen birçok bitpazarı yanında, eski Dersaadet, Galata ve Üsküdar bitpazarları lağvedilmiş olsa da İstanbul’un birtakım semtlerinde günümüzde de bitpazarları kurulmaktadır. Günümüzdeki hızlı ve tek seferlik (kullan at) tüketim alışkanlıklarına rağmen bitpazarının hâlâ rağbet görmesine açıklık getirmelidir.

Öyleyse kurumsal kimliğini kaybeden Dersaadet Bitpazarı’nın, ihtiyaç için tüketim kimliğinden, devletin kapitalist koşullara uyum sağlamasıyla daha şenlikli bir kimliğe bürünerek orijininin koptuğu sonucuna varılabilir. Orijinal kimliğinden kopma, ister istemez onun evrensel bitpazarlarına benzemesine yol açmış olmalıdır. Dolayısıyla kapitalizmin

²⁸⁷ Lilja, Jonsson, s.100

²⁸⁸ René Sédillot, **Değiş Tokuştan Süpermarkete**, Dost Yayınları, Çeviri: Esat Nermi Erendor, İstanbul, 2005, s.371.

²⁸⁹ Köse, age., s.402.

²⁹⁰ Stobart, Damme (Der.), age., Martin Wottle, *What’s New? Legal Discourse on Second-Hand Goods in Early Nineteenth-century Stockholm*, Palgrave Macmillan, 2010, s.32.

kökleşmesi ve tüm dünyaya yayılma süreci pazarların kimliksizleşme ve tek tipleşme sürecidir. Bitpazarları ise emtia yelpazesinin genişliği ile diğer pazarlardan ayrılrsa da içinde bulunduğu toplumsal yapının bir parçası iken dünya ikinci el tüketiminin genel tipolojisine bürünmüştür sonucu çıkartılabilir.

Böylelikle bu tezin birinci bölümünde irdelenen kapitalizme geçişle birlikte bitpazarlarının hedonist tüketime uygun şenlikli yanının ağırlık kazandığı görülmektedir. Osmanlı açısından bakacak olursak bu tip bir bitpazarı ile 19. yüzyılın yoksul kesiminin ihtiyaçlarına cevap veren kapitalizm öncesi bitpazarları tam olarak aynı mübadele itkisine sahip değildir. Sadece bu iki tipin iç içe geçtiği söylenebilir. Günümüze gelen bu süreç aynı zamanda tüketim alışkanlıklarının da değişim süreci olarak okunmalıdır. Tüketim alışkanlıklarını değiştiren tüm etmenlerle birlikte bitpazarlarının orijinal hâliyle şehirlerde var olduğu biliniyor. Hangi dönemden hangi eşya ile karşılaşılacağına bilinmemesinin verdiği heyecan da bu pazarların müşterileri için bir itki olmaktadır. Kimi haftalık kimi aylık olarak kurulsa da bu pazarların geçmişe yolculuk yaptıran atmosferi, herhangi bir alım ve/veya satış yapılmayacak olsa bile insanları bu pazara çekmektedir. Kapitalist dönemin bitpazarlarındaki tüketimin işlevsel ekonomik ihtiyaç boyutunun yanında hedonist şenlikli yanının da var olduğu ve bu ikisinin bir bileşkesi olarak varlık gösterdiği unutulmamalıdır.

SONUÇ

Bu tezde İstanbul Bitpazarı'nın tarihsel yapısına odaklanılmakla birlikte ikinci el eşya tüketim kültürünün dinamikleri de irdelenmiştir. Bu dinamikler zemininde İstanbul'da ikinci el eşya pazarının ve esnafının 18. ve 19. yüzyıllar içindeki süreci ele alınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da yoğun bir ikinci el eşya tüketimi olduğu tereke eşyalarındaki satışlardan anlaşılmaktadır. Sadece terekelerden değil tereke dışında buluntu veya kaçak mallar gibi çeşitli yollardan gelen eşyalar da bitpazarı esnafı tarafından İstanbul Kapalıçarşı'daki pazarda satışa çıkarılmaktaydı. Bitpazarının haftalık bir pazar olmayıp Kapalıçarşı'nın bir parçası olarak daimî bir pazar niteliği taşıması da ikinci el eşya tüketiminin yoğunluğu açısından önemli bir göstergedir. Bunun dışında bitpazarının Kapalıçarşı ile olan ilişkisi mekânsal temelde irdelenmiştir. Bunun sonucunda pazarın Kapalıçarşı'nın en batısında bulunan sokaklara ve güneybatı ucundaki açıklık alana taşacak bir biçimde dağıldığı görülmektedir. 19. yüzyılın son çeyreğinde meydana gelen depremin pazarın mekânsal değişimini hızlandırdığı anlaşılmıştır. Bitpazarının yaşadığı mekânsal değişim sadece dışsal etkenlerle değil esnaf teşkilatının değişmesiyle de belirlenmiştir.

Bu pazar, Osmanlı esnaf teşkilatı ve onun kurumlarına tabii idi. Kendi dellalları, yiğitbaşısı ve kethüdası bulunmaktaydı. Kurumsal bir yapıda olmasına karşın diğer esnaf teşkilatından ayrı ve kendine has özellikler de barındırmaktaydı. Bu durum onun ayrı bir kimliğe sahip olmasını sağlamıştır. Tereke defterlerinde, arşiv belgelerinde, mahkeme kayıtlarında bitpazarı esnafının mesleklerinin oturakçı ya da koltukçu olarak kaydedildiği görülmektedir. Oturakçılık bir dükkân içinde perakende yapılan satış olarak nitelendirilebilirken kaçak ve gizli anlamına gelen “*koltuk*” kelimesinden türetilmiş koltukçuluk, daha çok seyyar ve kaçak satışla ilişkilendirilmiştir. Ticaret sürecinde bu ayrımların kurumsal nizamın çözülüşüyle birlikte keskinliğini kaybettiğini birbiri içine geçen ve farklı anlamlara gelecek şekillerde de kullanılabildiğini belirtmek gerek.

Bitpazarı esnafı üretim alanının dışında kalmaktaydı. Üretiminde rol aldığı bir ürün olmadığından her eşyanın ikinci eli pazara gelip alıcı bulabilmekteydi. Bu durum bitpazarı kethüdalığına bağlı olan oturakçı ve koltukçu esnafı ile başta saraçlar ve terziler olmak üzere birçok esnaf grubuyla karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Çünkü her esnaf grubu kendi

ürettiği malın ikinci elini kendisi satmak istemekteydi. Bitpazarı ise sadece müstamel kumaş ve giysi satabilirdi. Mahkeme kayıtlarından görüldüğü üzere esnaflar arası ihtilafların kimi bitpazarı esnafı lehine çözümlenirken çoğu aleyhine sonuçlanmıştır. Özellikle gedik sisteminin 19. yüzyıl içinde terkedilmesiyle bitpazarı kaçak yollardan gelen eşyaların satıldığı ikinci el seyyar pazarına bürünmüştür. Bu tezde elde edilen bilgilerden yola çıkarak bitpazarı esnafı, üretken zanaatkâr bir esnaf grubu olarak değil daha çok diğer birçok esnaf grubuyla ilişki içinde olan ticari bir grup olarak tanımlanabilir.

Yeniçeriler ve esnaf grupları arasındaki ilişki toplumsal ve iktisadi nedenleriyle birlikte incelenmiştir. Osmanlı esnafı ile yeniçeri ocağı arasındaki ilişkinin son derece yoğun olduğu görülmekle birlikte yeniçerilerin esnaflaştığı fakat aynı zamanda esnafın da yeniçerileştiği bir iç içe geçmişlik söz konusudur. Birçok esnaf grubu dışında oturakçı olarak bitpazarında esnaflık yapan çoğunluğu beşe lakaplı yeniçeri esnafın terekeleri üzerinden sosyo-ekonomik durumları da incelenmiştir. Bir toplumsal pozisyon olan yeniçeriliğin içinde de gelir düzeyi açısından bir hiyerarşi olduğu anlaşılmıştır.

Bitpazarı esnafının neden kurumsal bir yapıya sahip olduğu sorusuna verilecek cevap kendi içinde yatmaktadır. İkinci el eşya pazarının son derece güçlü ve yoğun olduğu Osmanlı'da diğer esnaf gruplarının korunması için bitpazarına bir nizam verilmesi zaruriydi. En erken dönemlerden beri "*hilekâr-ı bitpazaryan*" olarak tanımlanan ve üretim ilişkileri dışında kaçak ticaret ile ilişkilendirilen bu esnaf grubunun belirli bir düzene tabii olması amaçlanmıştır. 19. yüzyılda kapitalizme entegrasyon çerçevesinde serbestleşme dönemiyle birlikte sadece bitpazarı esnafı değil tüm esnaf teşkilatı çözülmeye başlamıştır. Esnaf grupları arasında şirketleşme denemeleri başarısız olmuş olsa da ikinci el tüketimin devam etmesinden dolayı bir şekilde tutunmayı başaran bitpazarı esnafı artık 20. yüzyılın ilk çeyreği içinde bir esnaf grubu olarak değil de lümpenleşmiş kaçak satıcılar olarak zihinlere yerleşmiştir.

Bu süreçte değişen sadece kurumsal yapı olmamıştır. Kapalıçarşı'nın bir bölümü ile özdeşleşen mekânı da terk edilmiştir. 19. yüzyılın son çeyreğinde şirketleşmiş modern mağazalar karşısında yenilen eski ihtişamlı günlerinden uzakta olan Kapalıçarşı kendini yeniden biçimlendirirken mekânsal gücünü Bedesten ve Kapalıçarşı'dan alan bitpazarı ise kendini yeniden üretecek zemini bulamamış ve tarihe karışmıştır.

İlk olarak bitpazarının, pazar yapısı ve fonksiyonu açısından homojen bir biçimde tüm pazar türlerinin ortasında yer alarak her birinin ortalama alanıyla temas ettiği görülmüştür. Bir parçasında işlevsellik yönü ağır basarken diğer yanında şenlikli bir panayır görüntüsünü içinde taşır. Örnek olarak bir market alışverişi gibi ihtiyaçları giderici işlevsel bir role sahip bir pazar yapısına sahip olabileceği gibi, hobileri için orada bulunanları ya da sadece nostaljisi için orada bulunmak isteyenleri pazara çekecek bir festival gücüne de sahiptir. Bu iki dengeyi de içinde barındırır. Osmanlı bitpazarı için bu dengede işlevselliğin daha ağır bastığı anlaşılmaktadır. Fakat zaman içerisinde ülkenin kapitalist kurumlarla tanışması neticesinde kurumsal kimliğin kaybedilmesiyle birlikte ikinci el eşya tüketim kültüründe şenlikli kimliğin gittikçe arttığı görülmektedir. Kapitalizmle birlikte bitpazarının ihtiyaç odaklı tüketim dışına çıkmaya ve nostaljileşmeye başladığı görülmüştür. Özellikle modern mağazaların şehrin kuzeyinde gelişmesi ikinci el eşyanın sadece yoksulların tüketiceği bir meta yelpazesine bürünmesine katkı yapmıştır. Bu sosyolojik yarılmaya karşı bitpazarlarının yıllar içinde büründüğü biçim ise bu pazarların ihtiyaç dışında nostaljiyle, eskiye duyulan özlemle ve zamansızlaşmasıyla anılması olmuştur. Elbette ihtiyaca dönük satış, her zaman varlığını korumuştur. Fakat sanayileşmenin yerleşmesi esnaf teşkilatının kurumsal yapısının bozulmasıyla eskinin bitpazarının yerine mekânsal ve kurumsal anlamda dönüşmüş, artık daimî olmayan ve belirli bir kesime hitap eden bitpazarları türemiştir.

Bitpazarlarının legal ve illegal alım satım yönünden yine bir denge tutturduğu söylenebilir. Bu durum diğer eksenden (işlevsel-şenlikli) farklı olarak tarih boyunca Osmanlı bitpazarında hep mevcut olmuştur. Pazar esnafının hilekârlıkla ya da kaçakçılıkla anılması bir ayağının zaten kurumsal yapının dışına taşıdığı bir göstergesiydi. Fakat sanayileşme çalışmaları ve uluslararası kapitalist ticarete eklenme çabasıyla başlayan değişimle kontrolsüz pazar kimliği daha ağır basmıştır.

Pazarın orijinal kimliğinden kopuş süreci sadece geç kapitalistleşen ülkelerde değil İngiltere gibi erken sanayileşen ülkelerde de görülmektedir. Asıl fark erken kapitalist ülkelerde değişimin bir süreklilik yoluyla sağlanması iken geç kapitalist ülkelerde kopuş ve yeniden kurulma yoluyla gerçekleşmiş olmasıdır. Bu değişim ister istemez evrensel kapitalist bitpazarlarına ve ortak bir bitpazarı kimliğinin oluşmasına yol açmıştır. Dolayısıyla 19.

yüzyılda kapitalizmin kökleşmesi, ikinci el pazarlarının genişleme, biçim değıştirme fakat aynı zamanda kimliksizleşme ve tek tipleşme süreci olarak karşımıza çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri

A.DVNSMHHM.d..., 73/768, 4 12 1003 (M.1595).

A.DVNSMHHM.d..., 79/682 tarihsiz belge.

A.DVNSMHHM.d... 85/152, 1040 B 19 (M. 21.02.1631).

A.MKT.MHHM. 594 27 / 1311 L 26 (M. 02.05.1894).

BEO. 443/33214, 1312 M 21 (M. 25.07.1894).

BEO.1045/78343, 04.07.1315 (M. 1897).

C.BLD. 124/6197, 1159 R 08 (M. 30.04.1746).

C.BLD, 136/6794, 1213 B 29 (M. 06.01.1799).

DH.MKT.140/12, 16 03 1311 (M. 1894).

DH.MKT. 1404/70,1304 C 19 (M. 15.03.1887).

DH.MKT.2836/14, 1327 CA 19 (M. 08.06.1909).

HAT.410/21370, 1250 Z 29 (M. 28.04.1835).

İ.HUS. 27/71, 1312 M 15 (M. 19.07.1894).

KK.d... 7473, 1249 Z (M. 1834).

ŞD. 3216/4, 1286 Ş 22 (M. 27.11.1869).

ŞD. 675/9, 1287 Z 03 (M. 24.02.1871).

ŞD. 766/2, 1311 Z 28 (M. 02.07.1894).

TS.MA.e 857/89, 1245 RA 03 (M. 02.10.1829).

Y.MTV 121/19, 1312 Z 03 (M. 28.05.1895).

ZB.367/93, 1324 R 11 (M. 04.06.1906).

İstanbul Kadı Sicilleri

Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750) Cilt: 73;

Hüküm:4, 27 S 1162, Metin no: [1b-3].

Hüküm:347, 18 Ş 1162, Metin no: [44b-3].

Hüküm:375, 17 Ra 1162, Metin no: [49a-1].

Hüküm:467, Z 1162, Metin no: [60a-4].

Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666- 1667), Cilt: 17;

Hüküm: 1154, Metin no: [140a-1].

Hüküm: 36, Metin no: [5a-3].

Evkaf-ı Hümayûn Mahkemesi 673 Numaralı Sicil (H. 1300-1301 / M. 1883-1884) Cilt: 100;

Hüküm:146, RA 1301, Metin no: [96-2].

İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697) cilt: 57;

Hüküm: 530, Metin no: [182a-3].

İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151 / M. 1726-1738) Cilt: 21;

Hüküm:80, 13 ZA 1138, Metin no: [23a-1].

Hüküm:139, Metin no: [41b-1].

Hüküm:242, RA 1139, Metin no: [72a-1].

İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil (H.1217-1225 / M. 1802-1810), Cilt:83;

Hüküm:418, 26 C 1225, Metin no: [148b-2].

İstanbul Mahkemesi 148 Numaralı Sicil (H. 1241-1242 / M. 1826-1827), Cilt:90,

Hüküm:85, 9 Ra 1242, Metin no: [18a-1].

Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 59 Numaralı Sicil (H. 1143 / M. 1730-1731); Cilt:64;

Hüküm:290, 11 B 1143, Metin no: [64a-2].

Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1109-1110 / M. 1698-1699), Cilt:58;

Hüküm:798, 1110, Metin no: [181a-1].

Hüküm:115, 27 M 1110 Metin no: [34a-2].

Mahmudpaşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1240-1242 / M. 1825-1827), Cilt:91,

Hüküm: 287, 18 C 1242, Metin no: [49a-1].

Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738); Cilt:68;

Hüküm:109, 1150, Metin no: [33a-1].

Kitaplar

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, FEY Vakfı, Cilt:1, İstanbul, 1990.

AKTAŞ, Uğur, *İstanbul'un 100 Esnaflı*, İstanbul'un Yüzleri Serisi 15, Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2010.

ATILGAN, Gökhan, Aytekin, E. Atilla (Der.), *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, Ömür Birler, Muhafazakârlık, Yordam Kitap, İstanbul, 2014.

AYDIN, Mehmet Akif, Yılmaz, Coşkun, *Antik Çağ'dan xxi. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt VI, İBB Kültür A.Ş., İstanbul, 2015.

AYVAZOĞLU, Beşir, *Dersaadet'in Kalbi Beyazıt*, Heyamola Yayınları, ikinci basım, İstanbul, 2010.

BOYAR, Ebru, FLEET, Kate, *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, Serpil Çağlayan (Çev.), İstanbul, 2017.

BOZLAĞAN, Recep, *İstanbul Derinlik, Değişim ve Güç*, Marmara Belediyeler Birliği Yayını, İstanbul, 2011.

BUĞRA, Ayşe, *İktisatçılar ve İnsanlar*, İletişim Yayınları, 10.Baskı, İstanbul, 2015.

BRAUDEL, Fernand, *Maddi Uygarlık Gündelik Hayatın Yapıları*, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), İmge Kitabevi, 2.Baskı, İstanbul.

----- *Akdeniz Mekân ve Tarih*, Necati Erkurt (Çev.), Metis Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1990.

----- *Uygarlıkların Grameri*, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), İmge Kitabevi, 1.Baskı, İstanbul, 1996.

CEZAR, Mustafa, *Osmanlı Başkenti İstanbul*, EKAV (Eğitim Kültür ve Araştırma Vakfı)

yayınları, İstanbul 2002.

-----*Tipik Yapıları ile Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1985.

ÇEÇEN, M.Kazım, *II.Bayezid Suyolu Haritaları*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi- İSKİ, İstanbul, 1997.

ÇELİK, Zeynep, *19.Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1998.

DE AMİCİS, Edmondo, *İstanbul (1874)*, Prof. Dr. Beynün Akvayaş (Çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3.Baskı, Ankara, 2013.

DE CARBOGNANO, Cosimo Comidas, *18. Yüzyılın Sonunda İstanbul*, Eren Yayıncılık, Erendiz Özbayoğlu (Çev.), İstanbul, 1993.

DEMİRTAŞ, Mehmet, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza İstanbul Örneği*, Birleşik Dağıtım Kitapevi, Ankara, 2010.

ERTUĞ, Nejdet, *Sultan III Selim Dönemi Esnaf Grupları ve Medreseler*, Kitabevi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2016.

EYİCE, Semavi, *Tarih Boyunca İstanbul*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2010.

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, 14.Basım, İstanbul, 2017.

GÜLERSOY, Çelik, *Kapalıçarşı'nın Romanı*, İstanbul Kitaplığı Ltd. yayını, İstanbul, 1979.

ILGAZ, Rıfat, *Yaşadıkça- Şiirler 1948*, Çınar Yayınları, 2015.

İNALCIK, Halil, *İstanbul'un İncisi Bedesten*, Mustafa Özel (Der.), *İktisat ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.

-----*Studies in Ottoman Social and Economic History*, Variorum Reprints, London, 1985.

İNCİCİYAN, P. Ğ., *XVIII. Asırda İstanbul*, Hrand D. Andreasyan (Çev.), İstanbul Fethi

- Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1956.
- MANTRAN, Robert, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, Eren Yayıncılık, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), İstanbul, 1991.
- 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, (Çev.), Cilt 1, Ankara, 1990.
- MARX, Karl, *Kapital*, Yordam Kitap, Mehmet Çelik ve Nail Satlıgan (Çev.), Cilt 1, İstanbul, 2016.
- MİCHAUD, J. F., POUJOULAT, J. J. F., *İmparatorluklar Şehri İstanbul 1830*, Nedim Demiştaş (Çev.), SAY Yayınları, İstanbul, 2014.
- MORTAN, Kenan, KÜÇÜKERMEN, önder, *Çarşı,Pazar,Ticaret ve Kapalıçarşı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2011.
- MÜLLER-WIENER, Wolfgang, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, Ülker Sayın (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- KAHRAMAN, Seyit Ali, Dağlı, Yücel, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Yapı Kredi Yayınları, 1.kitap, C:2, 6.baskı, İstanbul, 2011.
- KAL'A, Ahmet, TABAKOĞLU, Ahmet, *İstanbul Ahkam Defterleri İstanbul Ticaret Tarihi 1*, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1997.
- KAPLANOĞLU, Raif, *İlk Nüfus Sayımına Göre İstanbul'un Köleleri*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- KOÇU, Reşat Ekrem, *Patrona Halil*, Doğan Kitapçılık, 3.baskı, İstanbul, 2003.
- Tarihte İstanbul Esnafı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2016.
- KÖSE, Yavuz, *Dersaadet'te Tüketim*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Tevfik Turan (Çev.), İstanbul, 2016.
- KRİSHNA, Vijay, *Auction Theory*, Academic Press, Massachusetts, 2002.
- KURAN, Timur, *Mahkeme Kayıtları Işığında 17.yüzyıl İstanbulu'nda Sosyo-Ekonomik Yaşam*, Türkiye İş Bankası Yayınları, C:4, İstanbul, 2010.

- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983.
- ÖZCAN, Tahsin, *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnaftı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.
- ÖZKILIÇ, Sema Küçükalioglu, *1894 Depremi ve İstanbul*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017.
- Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, 11.Baskı, İstanbul, 2017.
- İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 yıllık fiyatlar ve ücretler 1469-1998*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2000.
- POLANYİ, Karl, *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, Ayşe Buğra (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- RIZA BEY, Ali, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Ali Şükrü Çoruk (Der.), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Bir Zamanlar İstanbul*, Tercüman Yayınları (1001 Temel Eser), Tarihsiz kitap.
- QUATAERT, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Ayşe Berktaş (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- SARDONİ, Claudio, *Unemployment, Recession and Effective Demand, The Contributions of Marx, Keynes and Kalecki*, Edward Elgar Publishing, Massachusetts, 2011.
- SÉDILLOT, René, *Değiş Tokuştan Süpermarkete*, Dost Kitabevi Yayınları, Esat Nermi Erendor (Çev.), Ankara, 2005.
- SCHIELE, Renate, Müller-Wiener, Wolfgang, *19. yüzyılda İstanbul Hayatı*, Roche yayınları, Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul, 1988.
- STATHIS, Pinelopi, *19. Yüzyıl İstanbulu'nda Gayri Müslimler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,

- Foti Benlisoy ve Stefo Benlisoy (Çev.), İstanbul, 2003.
- STOBART, Jon, VAN DAMME, Ilja (Der.), **Modernity And The Second-Hand Trade, European Consumption Cultures and Practices 1700-1900**, Palgrave Macmillan, Newyork, 2010.
- TABAKOĞLU, Ahmet, **İstanbul Esnaf Tarihi**, Basılmamış Ders Notları, Marmara Üniversitesi.
- İstanbul'un İktisadi ve İctimai Tarihi-1 Genel**, Basılmamış Ders Notları, Marmara Üniversitesi.
- Türkiye İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, Ağustos 2017.
- TAHİR, Kemal, **Yol Ayrımı**, İthaki Yayınları, İkinci baskı, İstanbul, 2010.
- WHITE, Charles, **Three Years Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844**, C.III, 1846.
- YI, Eunjeong, **17. Yüzyıl İstanbulu'nda Lonca Dinamikleri**, Barış Zeren (Çev.), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Makaleler ve Tezler

- AÇIK, Turan, **Beşe Ünvani Hakkında**, Tarih Dergisi, S: 62, İstanbul, 2016, ss. 37-64.
- AKBEL, Mustafa, **Tereke Kayıtlarından Hareketle Yeniçerilerin Sosyo-Ekonomik Durumları**, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, S: 15, 2016, ss.257-278.
- AYAR, Mesut, **Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, Tarih Bölümü, Basılmamış Doktora tezi, İstanbul, 2005.
- AYNURAL, Salih, **III. Selim Döneminde İstanbul'da İktisadi Hayat**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi, 1989.
- BAŞ, Ulviye, **Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002.

- BAYKARA, Tuncer, İzmir ve İstanbul'un XIX. Yüzyıl Ortalarında Esnaf Listeleri, Tarih İncelemeleri Dergisi, C: 7, S: 1, 1992, ss.1-15.
- BİLGİN, Arif ve Bozkurt, Fatih, ***Bir Mali Gelir Kaynağı Olarak Varissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmal Mukaataları***, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:20, 2010, ss.1-31.
- BOZKURT, Fatih, ***Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)***, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Basılmamış Doktora tezi, Ağustos 2011.
- CANTAY, Gönül Güreşsever, ***Mercan Ağa Camii Külliyesi ve Kapalıçarşı***, Restorasyon Dergisi, Sanat Tarihi Raporu ss. 58-69.
- CEYLAN, Pınar, ***Essays On Markets, Prices, and Consumption in the Ottoman Empire (late-seventeenth to mid-nineteenth centuries)***, A thesis submitted to the Department of Economic History of the London School of Economics for the degree of Doctor of Philosophy London, December, 2016.
- ERDOĞRU, Mehmet Akif, ***XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul Esnaf Loncaları ve Sorunları (1726-1738)***, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri- 1, İzmir, 25-27 Nisan 2019, C: 1, ss. 263-276.
- GENÇ, Elif Süreyya, ***Charles White ve İstanbul'da Üç Yıl 1844'te Türklerin Adetleri***, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1999.
- GÜLMEZ, Gülşen “***Kapalıçarşı Geleneği ve İstanbul Kapalıçarşı'sının Mekânsal Analizi***”, Bilimsel Araştırma Projesi Sonuç Raporu, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, No: 2014-01, 2016.
- KAPTAN, Arif Bedii, ***Yeni Adam Dergisi***, No: 63, Tarih: 14.03.1935, ss.10-11.
- KAYA, Miyase Koyuncu, ***Esnaf Loncalarında Yeniçeriler***, History Studies (International Journal of History), C: 5, S: 4, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, 2013, ss.189-205.
- KAYNARDAĞ, Arslan, ***Folklor ve Etnografya Araştırmaları 1984, Tarihi Değişen Yönleri***

- ve Gizli Diliyle İstanbul Bitpazarı**, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul, 1984, ss. 267-281.
- KIRLI, Cengiz, Başaran, Betül, **18. Yüzyılda Esnaf Kefalet Defterleri**, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret derlemesi, Fatmagül Demirel (Der.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, ss.7-20.
- LİLJA, Kristina, JONSSON, Pernilla, **Inadequate supply and increasing demand for textiles and clothing: second-hand trade at auctions as an alternative source of consumer goods in Sweden, 1830–1900**, Economic History Review, C: 73, S: 1, 2020, ss. 78-105.
- MAİSEL, Robert, **The Flea Market as an Action Scene**, Journal of Contemporary Ethnography, C.2, S.4, 1974, ss. 488-505.
- ÖZBEK, Müge Özkan, **“İstanbul Hanlar Bölgesi'nde Doğal Yaya Hareketliliğinin Morfolojik Bir Yöntem Olan Mekân Dizimi ile İncelenmesi”**, Marmara Coğrafya Dergisi, Ocak 2018.
- ÖZTÜRK, Sait, **XVII. Yüzyıl Askerî Kassam Defterlerinin Sosyo-Ekonomik Tahlili**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 1993.
- ÖZYÖN, Arzu, **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Geçişte Burjuva Sınıfının Yüselişi: Leyla'nın Evi**, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science, Yıl: 5, S: 28, Ekim 2018, ss. 389-396.
- PARSONS, Liz **New goods, old records and second-hand suits: Charity shopping in South-West England**, International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing, C: 5, S: 2, 2000, ss.141-151.
- POROY, Ayşegül Ö., **Bitpazarları Zamansız Mekânlar**, Hacettepe Üniversitesi, Sanatta Yeterlik Sanat Eseri Çalışma Raporu, Ankara, 2012.
- PUL, Ayşe, **Osmanlı Sosyal Hayatı Figüranlarından Arayıcı Esnafı**, Tarih İncelemeleri Dergisi, C: 23, S: 1, 2008, ss. 211-238.
- SCHEPER-HUGHES, Nancy, **Undercover ethnography of the organs-trafficking underworld**, Ethnography, C: 5, S: 1, March 2004, ss. 29-73.
- SEZER, Hamiyet, **1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme**, Ankara

Üniversitesi.

SHERRY, Jr. John F., **A Sociocultural Analysis of a Midwestern American Flea Market**,

Oxford University Press, Journal of Consumer Research, S: 17, No. 1, 1990, ss.13-30.

SHIRLEY, Gambino K, Stevenson L, Concepción Acevedo J, **Flea market finds and global**

exports: Four multistate outbreaks of human Salmonella infections linked to small turtles, United States- 2015, Zoonoses Public Health, C: 65, S: 5, 2018, ss.560-568.

SUNAR, Mehmet Mert, **XIX. Yüzyıl Başları İstanbulu'nda Esnaf Yeniçeriler**, Güneydoğu

Avrupa Araştırmaları Dergisi, S: 18, 2010, ss.59-86.

TELCİ, Cahit, **Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Mühallefat ve Müsâdere Süreci**, Tarih

İncelemeleri Dergisi, C: XXII, S: 2, Aralık 2007, ss.145-166.

TELLAN, Elif Bayraktar, **Osmanlı Gayrimüslim Çalışmaları Çerçevesinde İstanbul**

Kürkçüleri, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD), S :27, 2017, ss.115-137.

ULUÇAY, Mustafa Çağatay, **İstanbul Saraçhanesi ve Saraçlarına Dair Bir Araştırma**,

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı:5-6, 1953, ss.147-164.

WADE, Sidney, **In Istanbul**, New England Review, Middlebury College Publications, S: 20,

No.3, 1999, ss.84-92.

WESSEL, Gary M., **Sperm in The Reproduction Flea Market**, Molecular Reproduction

Development, C: 81, S: 4, 11 Nisan 2014, ss.1-2.

Ansiklopediler

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi “Bitpazarı”, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih

Vakfı Yayınları, Cilt:2, İstanbul, 1994.

İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul;

EYİCE, Semavi, **“Büyük Çarşı”**, Cilt:6 1992, ss.509-513.

HALAÇOĞLU, Yusuf, **“Dellal”**, Cilt:9, 1994, ss.145-146.

KALLEK, Cengiz, **“Müzayede”**, Cilt:32, 2006, ss.236-238.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “*Narh*”, Cilt:32, 2006, ss.390-391.

OĞUZ, Mustafa, Akgündüz, Ahmet “*Hüccet*”, Cilt:18, 1998, ss.446-450.

KOÇU, Reşat Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi “Bitpazarı”*, Cilt:5, İstanbul, 1961.

BÜNGÜL, Nureddin Rüştü *Eski Eserler Ansiklopedisi “Terekeçiler”*, Çituri Biraderler Basımevi, Galata İstanbul, 1939.

Gazete ve Koleksiyon Kaynakları

Hürriyet Gazetesi; 31 Mart 2000 ile 11 Mart 1966 tarihli sayıları.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Albüm: 000184-01/013.

İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi Taha Toros Arşivi; 11b42000

Salt Araştırma Arşivi

İnternet Kaynakları

LA FARGE, Albert, *Flea Market Directory*,

http://www.hollisflea.com/flea_market_history.html Erişim Tarihi: 12.12.19.

Yüksek Çözünürlüklü Kapalıçarşı Haritası https://www.kapalicarsi.com.tr/?page_id=20 Erişim Tarihi: 16.11.19.

GİGORD, Pierre de koleksiyonu 1868

<http://www.eskiistanbul.net/6300/beyazit-kulesi-nden-panorama-1868> Erişim Tarihi: 16.11.19.

EK-1

Harita-1: 1812-1813 II. Bayezid Suyolu Haritasının bir bölümü.

Kaynak: M. Kazım Çeçen, s,38.

EK-2

Fotoğraf-1: Kapalıçarşı'nın 1896 yılındaki tamirinde Bitpazarı kapısı tarafında çalışmaları gösteren fotoğraf.

Kaynak: Mustafa Cezar, s.135.

EK-3

Fotoğraf-2: 1868 yılına ait Beyazıt Kulesi'nden çekilmiş panoramik fotoğraf. Pierre de Gigord koleksiyonu fotoğrafçı bilinmiyor.

Kaynak: <http://www.eskiistanbul.net/6300/beyazit-kulesi-nden-panorama-1868> Erişim Tarihi: 16.11.19.

EK-4

Fotoğraf-3: Çadırcılar Caddesi'nin Kapalıçarşı Beyazıt kapısı önündeki meydandan çekilmiş fotoğrafı.

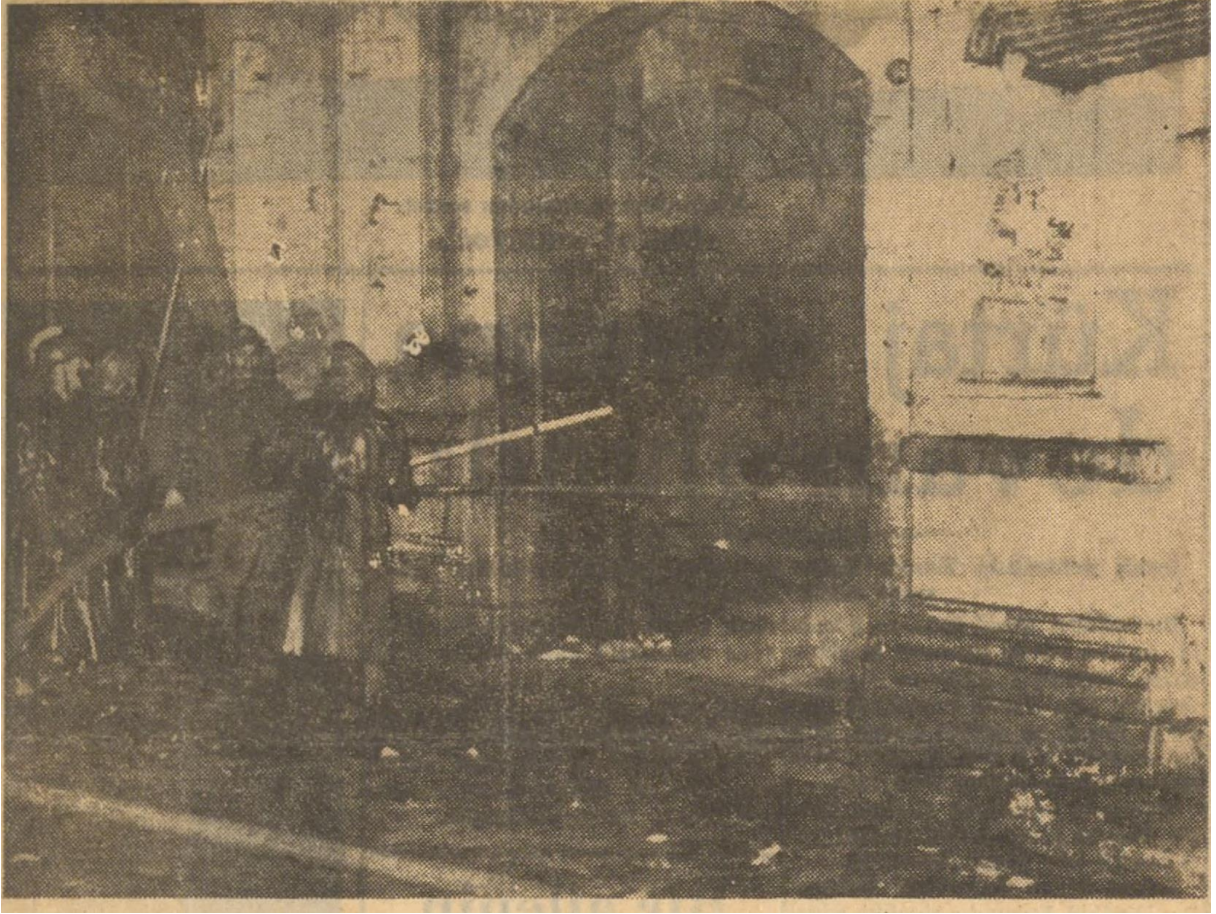
Kaynak: Fotoğraf, yazar tarafından çekilmiştir. Tarih: 15/12/2018

EK-5

Fotoğraf-4: 1894 depremi sonrası Çadırcılar Caddesi'ni gösteren bir fotoğraf

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Albüm: 000184-01/013.

Gazete K     -1: *“Kapalı  ar  ının dörtte     n   bir k  l yığını haline getiren büyük yangından     intiba: (Yukarıda) Kalpakçılar kapısında çalışan itfaiyeciler. Bitpazarı kapısı kırılıp a  ıldıktan sonra içeriye su sıkılıyor. Günün hangi saatinde olursa olsun yangınlar, daima kalabalığın merak ve tecess  s  n   mucip olmuştur.” (1954 Tarihli gazete k    r  nden aynen alıntıdır.)*

Kaynak: İstanbul   ehir   niversitesi Kütüphanesi, Taha Toros Arşivi, 11b42000

EK-7

Fotoğraf-5: 1894 Depreminden sonra üzeri kapatılmayan Çadırcılar Caddesi'nin Kapalıçarşı'daki konumu (Beyazıt camii ile Kapalıçarşı arasında kalan cadde.)

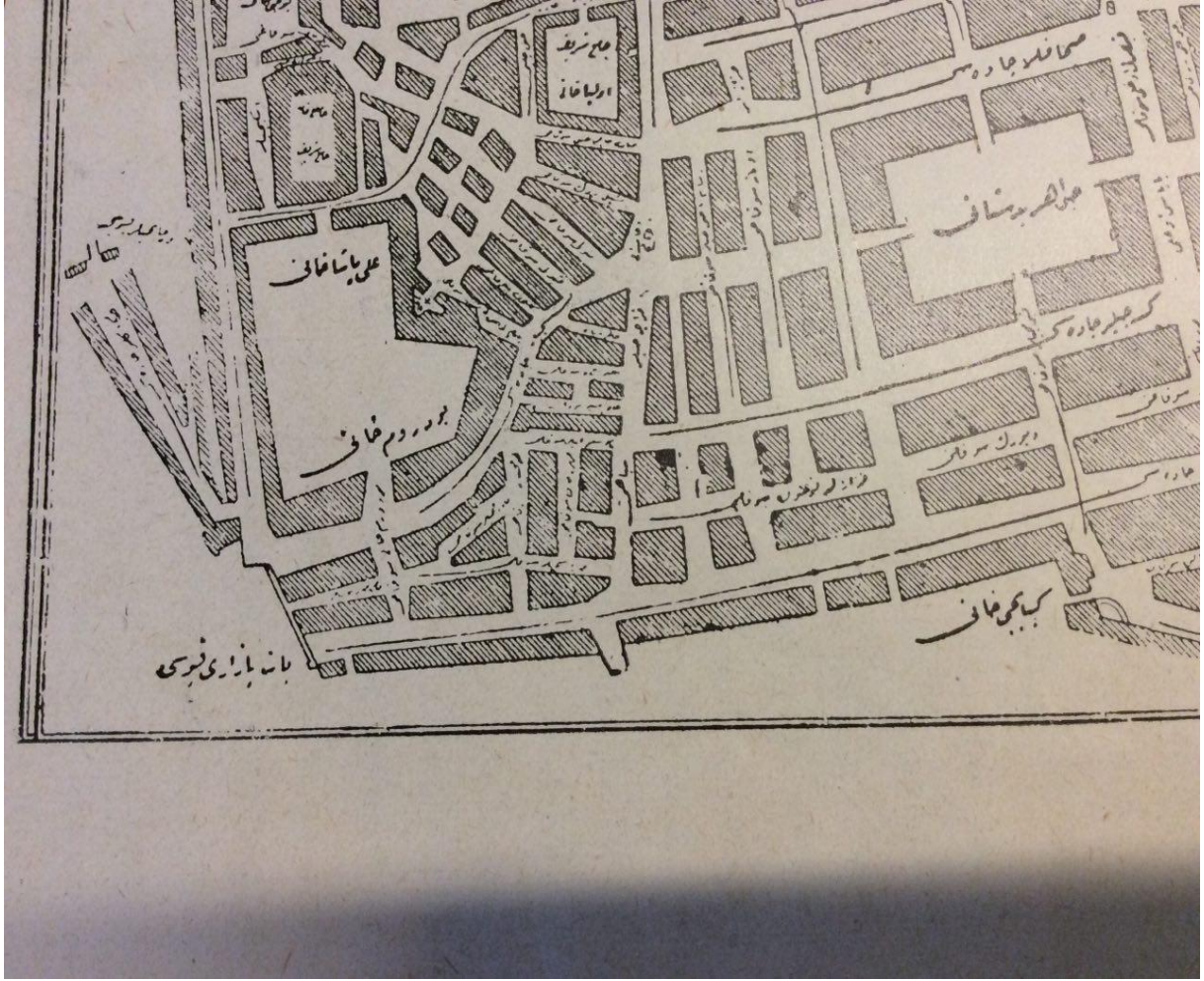
Kaynak: Foto M. Erem Çalıkoğlu, Salt Araştırma Arşivi.

Kaynak: Charles Edward Goad tarafından 1904 yılında yangın sigortaları için hazırlanan haritaların 14'üncü paftası.

Gazete Küpürü-2

Kaynak: Hürriyet Gazetesi 11 Mart 1966. Aktaran: geçmişgazete.com

Harita-3: Tarihsiz Kapalıçarşı haritası

Kaynak: Eski Eserler Ansiklopedisi, 1939, s.61. Tarihsiz Harita: Muhtemel tarihi 19. yüzyılın son çeyreği

Sol alt köşede eski harfler ile “*Bitpazarı Kapısı*” yazmaktadır. Onun sağ üstünde “*Bodrum Hanı*” ve haritanın en sağındaki kare biçimli yerde “*Cevahir Bedesteni*” yazmaktadır.

